

עשר השנים האבודות
אבי אלפחרי

עריכה והגהה: יהודית אריכא
עיצוב ועימוד: חוסה לוי
הדפסה: דפוס סאלי, חדרה
הודפס ב- 2005

עשר השנים האבודות 1951 - 1941

ספר זה מוקדש להוריי, ארנה
והרי אלבחרי ז"ל, אשר בארבע
שנות חיי הראשונות במחיצתם
נטעו בי אהבה רבה, והיא זו
המניעה אותי לאורך כל חיי.
למרות התלאות הרבות שעברתי,
הייתי ונשארתי אופטימי, הודות
לבית החם בו גדלתי ולמשפחה
אליה נולדתי.

חלקם של סבי וסבותי, דודי
ודודותי הרבים, במעט השנים
שחייתי במחיצתם, הוא רב ובעל
ערך עברי.

יהא ספר צנוע זה מקדש מעט
לזכרם של כל בני משפחתי, אשר
ניספו בבוסניה, שיש להם חלק,
נכבד, במה שאני היום

אבי

תודה מעומק הלב, ליהודית אריכא,
 אשר השקיעה הרבה מאוד מזמנה, מרצה, כשרונה
 ואהבתה לנושא, על מנת להכין את הסיפור שלי
 ראוי לפרסום. הליווי הצמוד לאורך הגהתו ועריכתו
 של הספר לא יסולא בפז.

תודה מיוחדת לחוסה לוי,
 על עיבוד התמונות ועימודן בספר,
 והוקרה רבה על עיצוב הכריכה.

תודה רבה
 למיכאל לוי - על צילום תמונות הנישואין מהאונייה "קפלוס".
 לצבי אשכנזי - על תמונתם של נדה וד"ר מילן זון.
 ליוז'ה בן-ציון - על תמונות של מש' אלעזר.

ויבואו על הברכה והתודה המוסדות הבאים:

הארכיון המרכזי של קרואטיה בזגרב, Hrvatski Drzavni-Arhiv,
 על המסמכים שנמסרו לידיי, הקשורים למשפחות אלבחרי ואלעזר,
 אחרי כיבוש סרייבו ע"י הנאצים, ב-1941.

הארכיון ההיסטורי של מחנה העבודה יאסנובץ, Podrucje Jasenovac
 Spomen על קבלת המסמכים, המעידים, כי כל הגברים במשפחת אלבחרי
 ניספו שם.

הארכיון ע"ש "אבן - טוב" של התאחדות עולי יוגוסלביה בירושלים,
 על הצילום של מקהלת "La - Lira", המתעד את ביקורה בארץ ב - 1934,
 אצל הרב, ה"ראשון לציון", הרב יעקב מאיר ז"ל.

למירה, אהובתי,

ההולכת אתי בדרך הארוכה.
תודה לך על תמיכתך, וסבלנותך הרבה
לאורך השנים, בהן אנו הולכים יד ביד.
תודה לך על הבית החם, שבנית יחד אתי,
ועל הילדים הנהדרים, שהענקת לי.
תודה מיוחדת על תמיכתך בכתיבת ספר חשוב זה,
על העידוד הרב, ועל עצותייך הנבונות, הקשורות בו.

אוהבך
אבי

ילדי היקרים,

שלא כרבים מהניצולים, שבחרו לשכוח, לשתוק, ולא לספר את שעברו בזמן המלחמה, אני בחרתי מאז ילדותי הצעירה לספר את "הסיפור".

זיכרונותיי מבית ילדותי שלפני המלחמה, וקורותיי במהלכה, היו לי אבני היסוד, שדרשו ממני לאמת אותם ולהנציחם.

ייתכן, ובכך שבחרתי לספר, רציתי להוכיח, בראש ובראשונה לעצמי, כי אני שייך לקהילה עתיקה ומפוארת, ולשתי משפחות גדולות ויקרות, שנכחדו.

עם חלוף השנים, גבר בי הצורך להוריש לכם, ילדי, את סיפור קורותיי וקורות משפחתי, לא רק בעל-פה, אלא בכתב-יד, אותו אני מעניק לכם.

ככל שנאספו יותר פרטים, מסמכים וצילומים חדשים, כך הלך ותפח הסיפור, עד שהפך למה שהוא היום.

תודה לכם, ילדי, אורנת, דנה, ורד ודדו, על אשר "סבלתם" את סיפוריי החוזרים ונשנים, אודות קורותיי, נדודיי ותלאותיי, ועודדתם אותי לכתוב ולהנציח, כדי לזכור ולא לשכוח!!!

באהבה רבה
אבא

לכבודם של דודי, מוני אלעזר ז"ל, ובנו, רב-אלוף דוד (דדו) אלעזר ז"ל, על חלקם הרב בהצלתי, בבוסנה ובארץ, ביקשתי מתלמה אלעזר, אלמנתו של דדו, לכתוב מזיכרונותיה.

" את אבי פגשתי לראשונה ב 1951, כשדדו הביא לקיבוץ, לסוף שבוע, נער ביישן, מופנם וסגור, שהתהלך בינינו כצל.

חוינו בדמותו את המכה ההרסנית שגרמה המלחמה לילד, שהתייתם מכל משפחתו, ונדד בין מנזרים, מוסדות ומשפחות למיניהן.

שבוע קודם, פגש דדו את אבי במוסד בכפר הרואה, וחזר מזועזע מהפגישה, ומהרושם הקשה שהנער הותיר בו. בפיו של הנער הייתה רק בקשה אחת: "תוציא אותי מכאן!"

היה ברור לנו, שאבי זקוק לסביבה שונה ולאורח חיים אחר, כדי להתפתח, ולהתגבר על החסר הנורא שסבל.

אחרי ניסיונות כושלים ב"עליית הנוער", להוציא את אבי ברשות, נסע דדו לכפר הרואה, למוסד, עם הטנדר הצבאי, והורה לאבי לארוז את חפציו ולעלות לרכב. (בעצם, דדו חטף אותו מהמוסד).

באותו היום העבירו דדו לקיבוץ "רוחמה", שם התקבל מיד לחברת הנוער.

נראה לי, שאז התחילו חייו החדשים. באווירה הבריאה והחופשית של הקיבוץ בשנות ה – 50, אבי התפתח וגילה כשרונות למוסיקה ואמנות.

דדו קנה לו גיטרה, ואבי ניגן ושר, למד ועבד בגינון והיה גם רועה-צאן בקיבוץ. המשך התפתחותו היה כמו כל נער ישראלי: שרות בצבא, עבודה, לימודים והקמת משפחה.

בשבילי, אבי הוא דוגמה ליכולתם של ילדים יהודים, לקום מתוך ההריסות, ולצמוח מחדש לאדם חם, מחייך, שר ויוצר.

תלמה אלעזר

הקדמה

השבר הנורא שפקד את העם היהודי, הותיר ברבים מהניצולים עקבות אשר לא יימחו לעולם.

כל אחד מהם נושא עמו את השואה הפרטית שלו, מקרין ממנה על חייו וחיי הסובבים אותו, נושא אותה בכל רגע ובכל יום אל משפחתו, עבודתו, ואל כל המקורבים אליו.

ביטוייה של השואה הזו שונים ומגוונים. אצל רבים תמצא צירוף של כמה מהם: חרדות, פחדים, ותכונות אופי, הניזונות מזיכרונות האימה שחוו. בתווי פניהם נחרטו הצער, הסבל, והאימה. מידי פעם ישמיעו אמירות ודברים ספוגי כאב, ואחריהן - שתיקות ארוכות, ובהן התעלמות מן העבר. לעיתים ייכנסו להסתגרות רגשית, ולעיתים לעיסוק כפייתי בעברם, וחיפוש מתמיד אחר תשובה ומענה, על מה שהיה ואיננו עוד.

אני, שנולדתי סמוך לאסון הגדול שפקד את עם ישראל, נמנה על אלה אשר יכולים לומר בסרקאזם מסוים, כי "מזלם", היו צעירים מכדי להבין ולתפוס את משמעות הימים ההם, וכך "נמנעו" מהם הסבל, הפחד, האימה והדאגה, שהיו "נחלת" המבוגרים, אשר עולמם חרב לנגד עיניהם, מאחר שהיו עדים לכל הזוועות, והיו חלק מהם.

למרבה הצער, וחרף גילי הצעיר, לא נחסכה ממני מנת הייסורים. אלא, שהכלים שהיו ברשותי, היו דלים מכדי להבינם, אך חדים וקשים מספיק, כדי לחוש ולהרגיש את האימה, הפחד והניתוק. ומעל לכל, את הכעס על יקירי, שהפקירוני, ואת הציפייה הבלתי נלאית לשובם של הורי. כל אלה מלווים אותי עד היום, ואינם נותנים לי מנוח.

"היתרון", אותו ציינתי ב"מזלם של צעירים", הופך לחיסרון גדול ברבות הימים. החיסרון גדול, בעיקר, כשמדובר בתשוקה, לדעת ולהכיר את מורשת משפחתך ועדתך, את כל שמרכיב את עברך. לחוות את המנהגים, השירים, התפילות, החגים, טעמי המאכלים וריחם. לחיות בקרב משפחתך, דודים ודודות, סבים וסבתות, ולינוק מסביבתך את כל מה, שמאוחר יותר, הופך להיות חלק ממך.

יוצא מכך, כי רבים מאתנו סובבים בעולם ללא עבר, ללא מורשת וללא הרגשת שייכות. מנותקים ומנוכרים לחלוטין מכל הדברים היקרים האלה.

"אקרן" חיי ריק, ויש לי צורך מתמיד לצרף חלק לחלק, ולהתחיל למלא אותו באינפורמציה, ובפרטים, שנקנים בעמל ובייסורים, של שאלות, חקירות, ועיסוק כפייתי באיסוף פרט לפרט, על מנת להופכו בבוא העת ל"מורשת". רצוני הוא, להבין באמצעותה, ולו במעט, כיצד חי דור ההורים, והדורות שקדמו להם, בקהילה אשר לתוכה נולדתי.

מאז ילדותי, מאז שעמדתי על דעתי, והבנתי כי נותרתי יחידי ולבדי, אני עוסק באיסוף קטעי מידע, תמונות ואפיזודות, וכל פרט שיכול לעזור לי להבין: מי אני? היו אלה ניסיונות בוסר, אינטואיטיביים, כשעדיין אינני יודע לשאול, לרשום ולקטלג. אבל בדרך זו הצלחתי להבהיר ולהבין, לאמת זיכרונות של ילדותי המוקדמת, על מנת לאשרם ולהפכם למורשת. אני מרגיש חייב לעשות זאת, ולו, ובעיקר, כדי לקבל חיזוק לזיכרונותי, וכדי להוכיח לעצמי, כי יש לי עבר, וכי אני שייך למשהו ולאן שהוא שהיה קיים, שלא הספקתי להכירו ולהפכו לחלק ממני.

איסוף כפייתי זה גורם לסובבים אותי "כאב ראש", עד כי לעיתים אינם מבינים את השאלות שאני מציב לפנייהם. כל תמונה, כל אמירה, עורמים לפני שאלות וחקירות נוספות. סיבה נוספת, ולא פחות חשובה, לאיסוף הפרטים מעברי, נובעת מהצורך והרצון העז, להנחיל לילדי מסכת מאורגנת ומסודרת של עברי ועבר משפחתי. למען ידעו, לכשירצו, מהיכן הם באים ומה הם מקורותיהם. החשש הגדול שממלא את ליבי, שילדיי יחושו, גם הם, את הריקנות הקשה והכואבת, בה הייתי שרוי אני, ולא יכירו את עברם ואת שורשיהם. חשש זה גורם לי לאי שקט ומדרבן אותי לחקור, לאסוף ולאגור פרטים רבים ככל שאוכל, כדי לפרוש לפנייהם מסכת רחבה, ולהשאיר להם תעודה, להשאיר להם מורשת.

לרוע מזלי, עם חלוף השנים, מתמעטים ונעלמים האנשים, שהיו יכולים לספר ולהוסיף פרטים וסיפורים על מה שאני כבר יודע, אך אין יותר את מי לשאול. אני כואב את העובדה, כי לא התפנית מוקדם יותר, כדי לשאול את האנשים שהלכו לעולמם ולא הספקתי לשמוע את הידוע להם. חיי היום-יום הקשים והתלושים כעוזב קבוץ, הקמת המשפחה וביסוסה, ומלחמת הקיום היום-יומית העסיקו אותי, גזלו ממני את כל האנרגיות והמשאבים האחרים, ולא הותירו לי זמן לחקר עברי.

ועתה, בכתיבתי זו, אני "מקים" מחדש את משפחתי, ונמצא עם כל אחד מהם ברגעים קטנים של חסד וזיכרון, תוך כדי עיסוק בפרטים קטנים וחשובים של חייהם. ככל שאני יודע יותר, אני מרגיש צורך לדעת עוד ולמלא במידע נוסף, את קורות החיים, שהיו ונכחדו.

באפריל 1941, עם כיבוש סרייבו, הייתי ילד רך, בן שלוש שנים וחצי. למרות זאת, ואולי בגלל זאת, אני זוכר פרטים רבים וחשובים של חיי מלפני הכיבוש, ואת האירועים הטראומטיים שאחריו, ומעל כולם את הפרידה מאמי. זיכרון מיוחד זה, שהתברכתי בו ורבים מתפעלים ממנו, הוא המוקד, שסביבו נאגרו הפרטים למסכת קורות חיי בעשר השנים האבודות, שבין השנים 1941 ל-1951.

24/12/1948

היום שככה הסערה. הים נרגע, השמים התבהרו, והשמש, אותה לא ראינו במשך השבוע האחרון, שוב זרחה והפיחה בנו תקווה, כי, אכן, ניצלנו מאסון גדול. התחלת ההפלגה, לפני כשבועיים, נראתה לנו כמבטיחה: המון אדם ירד מהרכבות ברציף נמל קטן, Bakar, שבחוף האדריאטי, נחוש לעזוב מאחוריו את החורבן, ההרס והחיים שנכחדו, ולעלות לארץ ישראל, כדי להתחיל בחיים חדשים. אחרי כל ההליכים הבירוקרטיים, בהם ויתרו העולים על אזרחותם היוגוסלבית ועל רכושם, החלה העלייה לאוניה. מיד עם העלייה לאוניה, נחלנו אכזבה רבה: האנייה הייתה ישנה, מכוערת ואפורה, שבמקורה שימשה להובלת בקר, ועתה, לצורך השעה, הוסבה להובלת 2500 עולים. בבטן האנייה הותקנו דרגשים בצפיפות רבה, שהכניסה אליהם והיציאה מהם נעשתה בזחילה. הישיבה עליהם הייתה בלתי אפשרית, ולכן הכל נעשה בשכיבה.

לא פלא, שהנוסעים, ובעיקר הילדים, העדיפו לשהות במשך רוב היום על הסיפון, באוויר הפתוח, באוויר הצח.

הימים הראשונים של ההפלגה לאורך החוף היו ימים יפים, שטופי שמש, ים רוגע, ותקווה בלב להתחלה חדשה ומבטיחה.

ביום השלישי להפלגה, ליד החוף היווני, החלה סערה. הגלים התרוממו לגבהים מבהילים, והלמו ללא רחמים בדופן האוניה. הם שטפו את הסיפונים ומלאו את החללים שמתחתיו במים רבים. האוניה היטלטלה על הגלים הגבוהים, ועם כל חבטה הזדעזעה והשמיעה קולות, כאילו עומדת היא להתפרק. על הסיפון כמעט ואי אפשר היה להישאר, אבל הברירה הייתה, לרדת למטה, למקום מפחיד מתחת לפני הים, מקום שהיה מחניק וששרר בו ריח נורא ואוויר דחוס, או להישאר על הסיפון, בטוח יותר, בספק, אך פטור מלסחוט את הבגדים והשמיות שנרטבו, ולעבוד בהוצאת מים.

הידיעה, כי הדרגשים שלנו נמצאים עמוק בבטן האוניה ומתחת לקו המים, מילאה את ליבי פחד, הטרידה את מנוחתי. זו הסיבה, שבכל הזדמנות הייתי עולה לסיפון לנשום אויר נקי, להיות עם ילדים אחרים, וליהנות ממחזות שונים, שהתרחשו תמיד על הסיפון, וגרמו לנו, הילדים, לצחוק: כמו אלה, שרצים למעקה הסיפון להקיא, והרוח מחזירה את הכל לפניו של המקיא. או אדם, העולה ממעמקי האוניה בריצה, וידו מכסה על פיו, תוך שהוא ממלמל ועושה תנועות בידיים, בבקשה לפנות לו את המדרגות, כדי שיוכל להגיע לסיפון ולהקיא.

המקום שהפחיד אותי ביותר על הסיפון היה, ללא ספק, בית השימוש. הוא היה ממוקם צמוד למעקה, וכל כניסה אליו בזמן הסערה הייתה כרוכה בפחד גדול, שהגלים האימתניים ישטפו אותי לים ואעלם במצולות.

כשהים שקט מעט, ואפשר היה לשבת על הסיפון, לנו, הילדים, הייתה דאגה אחת ויחידה: איך נשיג את "המסטיק המיתולוגי והמיוחל" מרופא האוניה. הוא נהג לטייל על הסיפון, כשאחריו נמשך שובל של ילדים, המנסים נואשות להשיג מסטיק, שהיה חבוי בכיסיו. לשם כך למדנו כמה משפטים בעברית, כדי שהרופא יבין אותנו בשפתו, אך ללא הועיל. בכל מהלך ההפלגה במשך כשבועיים לא זכיתי לקבל, ולו פעם אחת, את המסטיק המיוחל.

סאשה וראיקו, התאומים שהיו אתי במוסד בבלגרד, התגנבו לאוניה כנוסעים סמויים. מיד עם ההפלגה, צצו שניהם מאי-שם, והפכו במהרה לחביבי המלחים. אנו קינאנו בהם: להם, משום מה, תמיד היה מסטיק!

רק לפני חודשים מספר, ביוני 1948, הייתי עדיין בקייטנה, בעיירה קטנה וציורית בחוף האדריאטי בשם Cavtat. נהייתי מאד מהחופש בחברת הילדים, איתם ביליתי שם. נהייתי מהים והשמש, ובעיקר מכך, שהייתי רחוק מנחת זרועה של אנגלה דודתי, אשר הפכה את חיי בסרייבו ל"גיהינום" של עונשים, שכללו מכות ועבודות בית שנואות.

Cavtat הינה עיירה ציורית מאד, השוכנת לחופי לגונות כחולות, הניבטות מכל – עבר, מבעד לעצי אורן, ומעוטרות בבתים וסמטאות צרות וציוריות. כל זה השרה עלי שלווה והתפעלות מיופי אין סופי.

זו הייתה הפעם הראשונה, שאני חוזר לים האדריאטי האהוב עלי, מאז שחזרתי לסרייבו מספליט, ומהמנזרים בהם הוסתרתי בזמן המלחמה. בשני הקיצים האחרונים שהייתי

בקייטנה של הקהילה היהודית בפאזריץ, אתר טבע הטובל ביערות ונופי הרים, לא רחוק מסרייבו.

החיים בקייטנה היו עשירים באירועים. בבוקר רחצנו בים ונהנינו לשחק בכל דבר שהים זימן לנו. ערכנו "מלחמות" עם מלפפוני הים, שבלחיצה עליהם היו מפורשים נזל, אותו היינו מתיזים בהנאה רבה זה על זה.

זכור לי השייט לדוברובניק הסמוכה, והרושם הגדול שהעיר המדהימה, על חומותיה, בנייניה וסמטאותיה, הותירו בי. הביקור באקווריום של העיר הפגיש אותנו, הילדים, עם עולם הדממה של הדגים ויצורי הים האחרים. למרות העניין הרב שהביקור עורר בי, לא יכולתי להשתחרר מהפחד שהיה נטוע בי, מיצורי הים הבלתי מוכרים והמאיימים.

במוזיאון המקומי של Cavtat נפגשנו עם ציוריו של צייר בן המקום. המיוחד בהם היה מיגוון הצבעים, אותם הכין הצייר מכוכבי הים ומחלוקי אבנים, גוונים שונים המצויים בסביבתו הקרובה.

בערבים ישבנו ליד מדורה, צלינו תירס ושרנו שירים דלמטיים, אותם אהבתי מאד ואת רובם הכרתי מספליט. הכל גרם לי הנאה רבה: חברת הילדים, הבנות, שכבר בסרייבו גיליתי בהן עניין, והמדריכים, שדאגו לנו והפכו את הקייטנה למוצלחת. העיירה הצוירת והים הכחול והרוגע השרו עלינו שלוה ושמחת חיים.

הכל היה מושלם ונפלא עד לרגע, שהשליחה של הקהילה היהודית בסרייבו הגיעה, וקטעה את הכל בבת אחת. היא נשלחה להחזיר אותי לסרייבו, כדי שמשם אישלח לבית היתומים בבלגרד הבירה. וכך, בקשותי ותפילותי להיפרד ולעזוב מאחורי את אנגלה, דודתי ה"מרשעת", התגשמו. למרות ההנאה הרבה שהקייטנה גרמה לי, ארזתי בשמחה את מעט החפצים שהיו לי, נפרדתי מהילדים, ועליתי לרכבת בלוויית השליחה. כל הדרך הלם בי לבי: התרגשתי מהעתיד הבלתי מוכר הצפוי לי בבלגרד, ופחדתי מאד מהמפגש עם אנגלה, בביתה עמדת לשהות, לפני שאעזוב אותה ואת עירי האהובה, סרייבו. השליחה, שהבחינה בהתרגשותי, שוחחה אתי לאורך כל הנסיעה, וניסתה להרגיעני, אך ללא הצלחה רבה. ככל שהתקרבו לסרייבו גבר בי הפחד יותר, וליבי נמלא חרדה ממה שצופן לי העתיד.

כשהגענו סוף-סוף לסרייבו, פנינו היישר למשרדי הקהילה היהודית, בה הסבירו לי את כל הקשור בנסיעתי הקרובה. אחרי ביקור זה, חזרתי לביתה של אנגלה לארוז ולהמתין לנסיעה. יחסה של דודתי השתנה עכשיו לטובה, לאחר שהתרו בה פרנסי הקהילה, כי יתבעו אותה לדין, אם תרים עלי שוב יד. היא הפכה להיות נחמדה, שקטה ונעימה, אלא שאותי הדבר לא ניחם. רציתי מהר להיעלם מהבית, שבו ביליתי את שנותי הקשות בעיר הולדתי.

חייתי עתה בתקווה, כי במקומי החדש הכל יהיה טוב ומבטיח יותר. אחרי הגיהנום, בו חייתי בביתם של אנגלה ובנה יוז'י, שלא חסך ממני את מכותיו בשהותי איתם. לדידי, כל מקום אחר יהיה טוב יותר.

היגיע היום לו ייחלתי, יום הפרידה מדודתי. מאחר והכל היה פתאומי, לא הספקתי להיפרד מקרובי ומחברי בעיר. במשך הנסיעה לתחנת הרכבת הבטתי בעיר סרייבו החולפת על פני, כשאני מנסה לנצור ולזכור את מראותיה של העיר, שבשנתיים וחצי האחרונות למדתי לאהוב.

עלינו לרכבת, השליחה שלוותה אותי ואני, והתמקמנו בקרון שינה, שהיה בעיני לפלא: קרון ובו מיטות, מקלחת ופרטיות. אחרי נסיעה מייגעת הגענו לבלגרד, לבית היתומים של הקהילה היהודית, המכונה - Dom.

לראשונה חשתי שהחיים מחייכים אלי. בית הילדים היה מקום נעים ומסביר פנים. הצוות שקיבל את פנינו גילה סבלנות ורגישות, והילדים שפגשנו היו ידידותיים ומנומסים, ועל הכל מנצחת המנהלת האגדתית, גברת שטיין.

בית הילדים היה שרוי עדיין בתקופת החופש הגדול, והכל התנהל על מי מנוחות. קבלתי בגדים חדשים, חליפת "ז'קט", מכנסיים קצרים ונעליים חדשות, ושוכנתי בחדר עם חברים חדשים, אתם הייתי עתיד לגור.

טיילנו ברחובות כדי להכיר את העיר, הלכנו לשחות בבריכה העירונית המקורה, וביקרנו בגן החיות הנמצא ממש מול בית הילדים על ה - Kalimegdan. זהו פארק ענק, המשתרע על הגבעות הצופות לדנובה, הנהר העובר בבולגריה. לראשונה מזה זמן רב, שלא הרגשתי מאויים על ידי הילדים והצוות. האווירה הייתה נינוחה, חופשית, והכל היה חדש ומפתיע. רוב הילדים היו יתומים, שחזרו מהמלחמה פצועים וחבולים, ולא מצאו את משפחותיהם. למרות הסבל הנורא שהיה מנת חלקנו, ואנו כולנו עוד רכים בשנים, נהגנו בחיי היומיום כילדים רגילים, בלי ביטויים של הטראומה, שלא מזמן עברנו.

בבית הילדים נערכו חזרות למופע המסכם של החופש הגדול. על הבמה עמדו ילדים וילדות, שרו, רקדו וקראו קטעי קריאה. אך אני, שזה עתה הגעתי, עמדתי מהצד נפעם, מקנא ומקווה, כי בקרוב יגלו את כשרוני בשירה, ואוכל גם אני לקחת חלק בכל זה. הייתי חדור תקווה, כי כאן אוכל להגשים חלום, ויתאפשר לי ללמוד לנגן באקורדיון, דבר שחלמתי עליו עוד בהיותי בסרייבו, אך זה לא קרה.

בקרב הילדים "הגדולים" נשמעו דיבורים על עלייה לארץ ישראל, דבר שהפך עד מהרה לעניין מרכזי בכל שיחותינו. הבוגרים החלו לאסוף כסף, כדי לשכור כרכרה להסעת משלחת לארמון הנשיאות, לפגישה עם סגן הנשיא, משה פיאדה היהודי, לבקש אותו, שישתדל לארגן את האישורים הדרושים לעליית ילדי בית הילדים לישראל.

באוויר ריחף השם "פלסטינה", שלא ידעתי עליה מאומה. הרעיון, שיש לנו, לעם היהודי, ארץ, בה נוכל לחיות ולהרגיש בבית, החל לחלחל בנו ומילא את ליבנו בהתרגשות גדולה. מיום ליום גדלה הסקרנות והרצון לדעת יותר ויותר על כל אשר היה קשור בכך, הרעיון פעפע בנו והפעיל את דמיוננו. זכורה לי כרזה גדולה, שהייתה תלויה על הקיר בחדר האוכל, ובה תמונה של פרחים, ועליה כתוב: "תל אביב". היה בצליל של השם קסם, שנחרט עמוקות בזיכרוני.

ההכנות לתחילת שנת הלימודים היו בעיצומן. לגבי, זה כלל רישום לבית הספר הסמוך עם עוד ילדים. השמחה על המחברות החדשות, הקלמר, העפרונות והצבעים שקיבלנו, הייתה עצומה. הכל היה נפלא ומרגש, והחיים החדשים בבית הילדים נראו מבטיחים ביותר.

אך ההבטחה לחיים חדשים ושלווים נקטעה לפתע, כשנקראתי יום אחד לחדר המנהלת. בחדר ישבו המנהלת ושתי נשים זרות. האחת מבוגרת, לבושה בהידור ומאופרת מאוד, והשניה – צעירה ממנה, לבושה באיפוק, ועל פניה חיוך שובה לב. הן הציגו עצמן כקטיה הרשקוביץ ובתה סאשא. (בעלה של קטיה, מוצי-מנחם הרשקוביץ, נותר בבולגריה).

נאמר לי, כי הן מבקשות לאמץ ילד, ונשאלתי אם אני מסכים. למרות שהרגשתי מצוין במוסד, עניתי בחיוב. הצימאון למשפחה היה כה חזק, עד כי שום דבר אחר לא היה חשוב יותר ממנו.

פעמים רבות דשתי במקרה הזה, ואיך זה, שלא היה לי יועץ בסיטואציה גורלית זו, שהייתה אמורה להיות חשודה בעיני מבוגרים מנוסים: מדוע משפחה של אנשים מבוגרים צריכה לאמץ ילד? למה הבעל נמצא בבולגריה, כשבאותן השנים הקשרים בין שתי הארצות היו עוינים? ועוד שאלות רבות וחשובות, שלא נשאלו. וכך, הותירו ילד בן פחות מ - 11

שנים, הרעב לאהבה, לבית חם ולתשומת לב, להחליט: האם "המשפחה", כפי שהוצגה, בלי האבא, היא בכלל משפחה? והאם ראוי לסמוך עליהם? יותר מאוחר נודע לי, כי ילדים אחרים, שזומנו לפני ונשאלו אותה השאלה, השיבו בשלילה. האם הם ידעו משהו שאני לא ידעתי?

אילו כל השאלות, שהיום אני יודע לשאול אותן, היו נשאלות בזמן, הייתי חוסך לעצמי אכזבה של נטישה נוספת ואכזרית. הייתי חוסך לעצמי כאב של תקופת חיים במסגרת דתית, תקופה כופה ומנוכרת, המזכירה במידה רבה את המנזר, המסגרת בה שהיתי בתקופת המלחמה.

וכך נגזר עלי לחוות שוב חווית פרידה. נפרדתי מחברי החדשים מבית הילדים שלמדתי לאהוב, ומהעיר החדשה שעוד לא הספקתי להכיר היטב. הצטערתי על שלא אלמד עם חברי בבית הספר החדש, וכאבתי על כל החברים החדשים שהייתי אמור לרכוש שם. אבל, בתוך ליבי שמחתי על כך, שסוף - סוף מצאתי לי בית, שכה נכספתי אליו.

קיבלתי מקטיה כדור רגל אמיתי מעור. למרות שלא ידעתי לשחק בו, הייתי מאוד גאה, והלכתי ברחוב, "מנקר עיניים" של הילדים, שהביטו בי בקנאה. אני, שהייתי עד לכך, שילדים גונבים דברים שלא היו בהישג ידם, החזקתי בו היטב, לא שיחקתי בו, אך גם לא הרפיתי ממנו. לא ארך הזמן, ופנצ'ר בכדור פתר את דאגותי ואת האפשרות לשחק בו.

באמונה תמימה זו יצאנו, קטיה, סאשא ואני, למסע תענוגות ביוגוסלביה. נסענו לזגרבו, והתאכסנו במלון מפואר ליד תחנת הרכבת. פאר והדר שכזה לא ראיתי מימי, ולא ידעתי כי הם קיימים. והימים ביוגוסלביה היו אז ימים קשים של מחסור, אחרי מלחמה שהחריבה כל חלקה טובה.

הסיפור של המשפחה המוזרה אליה נקלעתי, נראה בעיניי הזוי, כלקוח מסרטי ביון. "מוצי" - מנחם הרשקוביץ - נולד בצכיה. אביו, אברהם פרידמן, ושתי אחיותיו חיים בארץ. מוצי, הנשוי לקטיה ילידת מקדוניה, חי בסופיה, בירת בולגריה. סאשא היא לא בתם הביולוגית, אלא מאומצת כמוני, אך לה יש משפחה, הורים, אחים ואחיות במקדוניה. היא חיה עם הזוג בסופיה, שם לקטיה היה סלון אופנה, ולמוצי - עסקים חובקי עולם. כדי לצאת מבולגריה, קטיה וסאשא, שהיו אזרחיות יוגוסלביות, התנדבו לעבוד על מסילת הברזל עם הנוער היוגוסלבי ועם נוער מתנדב מארצות שונות. וכך הן עזבו והותירו אחריהן את מוצי, שהשלטונות אסרו עליו לצאת מבולגריה, וכך התעכבה יציאתו משם.

בקרב היהודים ביוגוסלביה החלו ההכנות לעליה. עוד בהיותי בסרייבו שמעתי את האנשים מדברים על כך, אבל עכשיו זה היה כבר קרוב ומוחשי יותר. נוצר מצב אבסורדי: שתי נשים לא יהודיות ממתנינות לבעל היהודי, שישתחרר מההסגר בבולגריה, ואני הייתי, מבלי שאדע, הסיבה, שבזכותה יאפשרו להם לעלות. ילד יהודי, יתום ומאומץ, היה, בוודאי, "קלף חזק" כדי לזכות בעלייה. ערב יציאתנו להפלגה השתחרר מוצי, והצטרף אלינו, לשמחתה של קטיה.

עם שוך הסערה חזר מצב הרוח הטוב לפעם בלב האנשים. השמש יצאה מבעד לעננים, חייכה והחזירה את החיוך לפני הילדים והמבוגרים כאחד. כולם עלו לסיפון כדי לשוחח

ולהחליף רשמים על הימים הקשים שעברו על כולנו בעת הסערה. הכל היו עתה מלא תקווה, כי הימים הקשים ותלאות הדרך הסתיימו, ומכאן ואילך ממתין לנו עתיד מבטיח.

באוניה החלו הכנות מרגשות לשתי חתונות. חתונות תמיד יוצרות התרגשות בקרב הבריות ונוטעות בהם, גם בימים קשים, תקווה לחיים חדשים, במיוחד אם זה קורה בהפלגה על אוניה בדרך לארץ ישראל.

אחד מהזוגות העומדים להתחתן הם סאשא שלנו וארווין, הבעל המיועד. עד היום לא ראיתי ולא השתתפתי באף חתונה, והדבר עורר בי התרגשות רבה, במיוחד, כשהוטל עלי להכין זר פרחים לכלה. הזר נקלע מזרדים של מטאטא, שעליהם נשזרו סוכריות גומי

צבעוניות. קטיה הייתה נרגשת, ודאגתה העיקרית הייתה, מה היא תלבש לאירוע כה יוצא דופן בהפלגה זו.

ב - 24 לדצמבר 1948 נערכה החופה. על גשר הפיקוד עמדו שני הזוגות, משפחותיהן, רב החובל והרב, שהשיא את הזוגות. הוא החזיק בידו נייר כתוב באותיות בלתי מוכרות, ומלמל מילים בשפה לא מובנת.

היחיד, שהשתתף בצורה פעילה מתחת לחופה וענה על הברכות, היה מוצי, אך לכל היתר, המעמד והשפה היו בלתי מוכרים, והם עמדו דוממים ונרגשים, וצפו בסקרנות בחופה.

אחרי יומיים נסענו לאופטיה, עיר קייט, שבימים טובים יותר ארחה את האצולה האירופית במלונותיה המפוארים. המסעדות, בתי הקפה שליד הטיילת, וחוף הרחצה היו מרשימים. כל זה היה גדול ובלתי ייאמן לגבי, שרק לפני שלוש שנים ומחצה חייתי במנזר, על לחם שום ומים. וראו עתה, לאן הגעתי!

התמקמנו בבית מלון "מוסקבה" שבטיילת, ואחרי שבוע עברנו למלון קברנר, הנמצא בגן מרשים ליד הטיילת של חוף הים.

מהר מאד התרגלתי לחיים הטובים, שכללו רחצה בים לפני הצוהריים, ארוחת צוהריים במלון, ואחריה, כמובן, מנוחת צוהריים - חובה! אחר הצוהריים - טיול בעיר ושיבה בבית קפה. מפעם לפעם התקשרנו טלפונית למוצי, בעלה של קטיה, וסיפרנו לו את הקורות אותנו. מלבד הקול, שנשמע מהעבר השני של הקו, ידעתי, לפי התמונות, שמוצי הוא איש נמוך, שמנמן, ולו שפם של "צ'ארלי צ'פלין".

למרות שלא ידעתי לשחות, אהבתי מאד את ההליכה היומית לחוף הרחצה, ואת ריח הפירות הטריים שעל הדוכן בכניסה. אהבתי מאוד את השייט במנדולה [מין קייק ליחיד].

בה הייתי מפליג לעומק הים בהנאה רבה, אך תמיד עם חשש ופחד, שמא אטבע במים העמוקים והצלולים. בחוף השארתי את שתי הנשים "לפלרטט" עם בחור מרשים בשם איוו קינקלה, שחזר במרץ אחרי סאשא. לעיתים הוא היה משעשע גם אותי. לא פלא, שהצליח להוציא ממני קללה עסיסית, כאשר התגנב מאחורי במים העמוקים, הפך את הסירה, ותפס אותי בזרועותיו. הוא צחק, משועשע מבהלתי, ואני מיהרתי להתנצל על "ששלחתי אותו למקום ממנו בא".

ארוחות הצוהריים, בדרך כלל, היו לי לסיוט, בעיקר בגלל התפריט הקבוע של דגים וסרטנים, אותם שנאתי ופחדתי מהם. אחרי ה"הרצאות" על תרומתם לבריאות, נהנתה קטיה לאכול גם את המנה שלי, כשהיא מתמוגגת וממצמצת בשפתיה, וידיה ושפתיה טבולות בשומן. הדגים היחידים, שהסכמתי לאכול, היו סרדינים קטנים מטוגנים בשמן, שנאכלו בשלמותם, טריים ופריכים.

אחרי הצוהריים נהגנו לצאת לטיול בעיר, כדי לראות ולהיראות. קטיה לבשה, בדרך כלל, מכנסיים לבנים עם פסים זוהרים בצדדים, שהזכירו לי תמיד מכנסי גנרלים, ועל ראשה חבשה "טורבן" כמו של היהודים. לאוזניה ענדה עגילים גדולים ובולטים במיוחד, מאופרת באיפור כבד, וגבותיה מצויירות ומודגשות בעפרון. היא, בהחלט, הייתה מרשימה ומושכת תשומת לב, ואני לא יכולתי שלא לשים לב למבטים ולחיוכים של הבריות.

למרות שהייתה נשואה, אהבה קטיה מאד את תשומת לבם וחיזוריהם של הגברים. זוכר אני במיוחד את חיזוריו הנמרצים של קצין גבוה בצבא היוגוסלבי, שהתארח במלון.

באחת ממנוחות הצוהריים, שנכפו עלי, בהם לא הצלחתי להירדם, שמעתי, בעל כורחי, בעודי שם עצמי כישן, שיחת נשים אודות: "מה עושים ואיך מתנהגים בעניינים שבין המינים". עיקר השיחה הייתה, כמובן, הדרכה לסאשא, איך לנהוג עם הגברים, וממה להישמר.

כילד חסרה לי שם חברתם של ילדים, כי כאלה לא הסתובבו במלון. כדי להעסיק עצמי, נהגתי להתבונן לעיתים בציירים, שציירו את הים, הסלעים והגלים המתנפצים. לאחר שניסיונותי לצייר את הים לא עלו ביד, לא חזרתי לנסות ולצייר, והסתפקתי בצפייה בציירים ובציוריהם, בהנאה.

באמצע אוקטובר, העיר והמלון החלו מתרוקנים מנופשים. הטיילת ובתי הקפה שממו, ההמולה שככה והכל היה שרוי באווירה של סוף הקיץ. גם אנו התכוננו לעזוב את אופטיה ולעבור לבלגרד.

קטיה, סאשא

נפרדנו מכל מכרינו שבמלון ובעיר, עלינו לרכבת ברייקה, נסענו לבלגרד, ומשם לעיר הסמוכה "זמון", שמעבר לדנובה. שם התארחנו אצל משפחת ווייס, ידידיהם של קטיה ומוצי, ויחד עימם התכוננו לעליה.

משפחת ווייס וחבריהם, כולם דוברי הונגרית, מצאו חן בעיני, כי שמחת החיים שררה שם בכל: באוכל הנהדר שבישלו, במזווה המלא בנקניק מעושן ובנקניקיות מדיפות ריחות נעימים. המזג ההונגרי החם השרה אווירה נעימה במסיבות שתייה, בשירים ובנגינת האקורדיון הנהדרת של טושו, אחיו של ארווין.

היה ברור, כי באווירה חברית וביתית כזו סאשא לא תוכל להישאר רווקה. ואכן, לאחר שהכירה את ארווין, בחר גבוה, מופנם ושקט, לא היה מן הנמנע, שיעלו ביחד לארץ. אך הדבר לא היה פשוט כל כך: ארווין היה טכנאי מטוסים בצבא היוגוסלבי הצעיר, והם סרבו לשחרר אותו. אך ארווין היה נחוש בדעתו ולא ויתר, ורק אחרי פניות רבות למשרד ההגנה, ודחיות חוזרות ונשנות, הצליח ארווין לקבל את ההיתר המיוחל, ממש ימים ספורים לפני העלייה לספינה. אירוע זה נחוג במשפחת ווייס במסיבה עליזה, שצויינה גם כמסיבת אירוסין לזוג הצעיר.

לקטיה היו עוד ידידים וחברים בבלגרד. אחד מהם, המעניין מכולם, היה אדון שפיץ, מאמן כדורגל של "פרטיזן", נבחרת הצבא היוגוסלבי. אירוע בלתי נשכח היה ביקור וארוחת ערב במועדון הקצינים בבלגרד, אליו הוזמנו גם אנו על-ידי אדון שפיץ. באווירה של מחסור ששררה אז בכל הארץ, הארוחה הייתה כמעט דמיונית, וכל האווירה במועדון כמו נלקחה מנשף אצילים. כמובן, שנהנינו מאד, והשהייה בחברה כה מכובדת החניפה מאד לקטיה. במשך כל התקופה, מאז עזיבתי את בית הילדים בבלגרד, הצלחתי ליצור קשר אמין ונעים עם קטיה וסאשא, וחיבה הדדית וכנה שררה בינינו. רק מוצי, ששהה עדיין בבולגריה, נשאר עבורי רחוק ומרוחק, מבלי שידעתי למה לצפות מהמפגש הקרוב עימו.

בביקורים אצל חברים אחרים של קטיה בבלגרד הייתי ער לוויכוחים בין ההורים וילדיהם הבוגרים על העלייה, ועל כך ש"צריך להישאר ולבנות כאן את המדינה החדשה", כדברי הצעירים.

ההורים טענו, כי צריך לעזוב את הארץ, בה ניספו רוב יהודיה, "ומצווים אנו לעלות ולבנות מדינה ליהודים". ויכוח זה חצה משפחות, אך היו, כמובן, גם מבוגרים שלא חשבו לעלות, מתוך אמונה בצורך להישאר ולעזור לבנות כאן הכל מחדש.

בשעות אחר הצהריים המאוחרות, ב - 25 בדצמבר, 1948, נשמעה קריאה נרגשת: "יבשה! יבשה!"

שתי המילים, שהכל התפללו לשמוע במשך כל ההפלגה המייגעת, הזניקה את כולם לסיפון ולמעקות, לחזות במימוש החלום, לראות את הארץ המיוחלת ואת חוף המבטחים. ברגע זה של שמחה נשכחה הסערה האיומה אליה נקלענו, הסערה אשר סחפה את האונייה עד חופי סיציליה.

אוניות יוניות, שיצאו לחפש את אנייתנו, "קפלוס" – Kefalos, אחרי קריאת "S.O.S" ששיגרנו, חזרו ודיווחו, כי לא מצאו את האונייה.

היהודים שנותרו ביוגוסלביה, אותה עזבנו זה עתה, בשמעם את הבשורה הנוראה, התאבלו על אובדן אלפי בני אדם, שירדו למצולות, ולא שיערו, שאנו נותרנו בחיים. ואכן, הצלחנו לשרוד את הסערה בכוחות עצמנו.

עם רדת הערב הבחנו באורות המרצדים של חיפה וידענו, כי המסע הגיע לקיצו. המתנו בכיליון עיניים להגיע אל החוף.

עמדנו מצפים ונרגשים, כשלתע נשמעה ברחבי הספינה צפירת אזעקה. האורות כבו וברמקולים ציוו לרדת מיד לבטן האונייה, לשמור על שקט ולא להדליק אור, ואף לא סיגריה. השתררה בהלה ודאגה, מבלי שהבנו את פשר הדבר. אחרי כמה דקות נשמעו מטוסים חגים מעל ראשינו. דבר זה הגביר את הפחד בלב כולנו מהלא נודע, כשהיינו כל כך קרובים לחוף המיוחל.

מחשש, שהמטוסים יגלו אותנו, הפליגה האונייה בחסות אפלת הלילה חזרה ללב ים. בבוקר קמנו, סקרנים לדעת מה עלה בגורלנו, ובסתר ליבנו מקווים לראות שוב את החוף. אך תחת זאת, ראינו סביבנו רק מים וים. ליבשה ולחוף לא היה זכר. הספינה המשיכה שוב במסעה, ואנו המתנו במתח לבאות. לקראת הצוהריים נתגלתה לעינינו באופק רצועת אדמה, ושוב ראינו את חיפה, אך הפעם, שלא כמו בפעם הקודמת, התקרבה האונייה לחוף, ונכנסה לנמל.

התבוננו בעיר המשתרעת לפנינו, והיינו כחולמים. הכל היה חדש, מבטיח ומפתיע.

הגרמנים כבשו את סרייבו ב- 14 באפריל 1941, ואחרי זמן מה הפכו בוסניה והרצגובינה לחלק מהמדינה הקרואטית העצמאית בחסות הכובש הגרמני. הקרואטים החלו מיד באיסוף היהודים וגירושם למחנות המוות בקרואטיה. אבי נאסר בחודש אפריל באקראי, כאשר האוסטטים הקרואטים רדפו אחרי אחותו של דניאל אוסמו, צייר ואינטלקטואל יהודי, והיא, במנוסתה, נכנסה לחצר הבית של סבי. שם נעצרה יחד עם אבי. אבא נשלח למחנה סטרה גרדישקה, ומשם ליסנובץ, מחנה כפייה הידוע לשמצה. לשם הגיע ב - 25 ליולי 1941.

אמי ואני נותרנו לבדנו. ככל הנראה, חיינו אז בבית סבי, כי כמה מהזיכרונות שלי מאותה התקופה הם מבית סבי וסביבתו. זכור לי במיוחד, ביקורי בבית הקצין הגרמני שחי בשכנות, ומשחקי בחגורת העור ובנרתיק האקדח שלו. ברחוב הסמוך לבית סבי זכור אני קבוצת חיילים גרמנים, מעמיסה לחם מהמאפייה למשאיות. זריקת הכיכרות מיד ליד הרשימה אותי, ותמונה זו חרוטה בזיכרוני עד היום.

איני יודע מה עשיתי עם אמי במפקדה הגרמנית בעיר, אבל הדגל הענק ועליו צלב הקרס, שהתנופף בחזית הבניין, המשרדים המבהיקים בלובנם והריהוט השחור חרוטים היטב בזיכרוני. האם בביקור זה הלכה אמי, להשתדל ולשחרר את אבא? איני יודע, ולעולם גם לא אדע. לזיכרונותיי אלה לא מתלווה שום תחושה של אימה ופחד ממה שקרה לאבי, וקרוב לוודאי גם לבני משפחה אחרים, כי את זאת הצליחה אמי להסתיר ולחסוך ממני.

עד חודש דצמבר 1941 מרבית היהודים בעיר כבר נשלחו למחנות. את אחרוני יהודי ביאלבה [שכונה שרוב תושביה היו יהודים], אספו בדצמבר לרחבה של בית הכנסת, המכונה "מיתש" [על שם האבן, עליה היו מניחים את הנפטר לפני יציאת הלוויה לבית הקברות], ומשם העלו את כולנו למשאיות בדרך לבנין "בנובלנסיה", ששימש לפני המלחמה מרכז תרבות יהודי תוסס ופעיל. למרות שאיני זוכר את הנסיעה הזאת בעיר, שכוסתה כולה בשלג לבן, עיניי, עיני הילד, ראו את העיר הלבנה עוברת ביעף, מבלי לחשוש אפילו, שזה המבט האחרון שלי על עיר הולדתי.

משלוח זה, ובתוכו אמי ואני, מנה כ- 1000 יהודים, בעיקר נשים וילדים. מבניין זה זכורים לי הרגשת המחנק וחוסר האוויר לנשימה, רעש אנשים מבוהלים, ובעיקר, תחושת אימה.

מראה השומר הלבוש במעיל צבאי גדול עם הרובה המכודן על כתפו, שצעד הלוך ושוב בחזית הבניין, רק חיזק את תחושת הפחד והחרדה מהעומד לקרות לנו. לאחר שעה ארוכה קיבלנו צלחת מרק וכיכר לחם קטנה ועגולה, וזו הייתה ארוחת האחרונה עם אמי.

מכאן הוציאה אותי אנגלה

משלוח זה של נשים וילדים נשלח למחנה ג'קובו בין התאריכים 13-26 בדצמבר 1941, ואני לא הייתי בו. אותי הוציאה משם, בתושייה ואומץ לב בלתי רגילים, דודתי אנגלה, אשתו של דודי מנטו אלעזר. היא נכנסה לבקר את אמי ואותי לפני הפינוי למחנה "ג'קובו", ויצאה משם אתי, כשהיא לופתת את ידי בכוח. לשאלת השומר, מי הילד? השיבה בביטחון, ללא הנד עפעף: " זה הנכד שלי, אתה לא זוכר שנכנסנו ביחד?"

אנגלה הסתירה אותי בביתה, שהיה כבר מאוכלס בחיילים גרמנים, וחיכתה להזדמנות ליצור קשר עם גיסה מוני, כדי להבריח אותי מסרייבו.

№	Ime i prezime	God. rođj.	Stan u Sarajevu	Priljublje
182	✓ Adlar Zimon	1935	Karapuzova 16	
1867	✓ Alibahari Albert	1931	Alifakovac 10	
195	✓ Alibahari Blanka	1889	Mehmed ef. Radića 45	
1906	✓ Alibahari Dunjal	1930	Abikovac 21	
94	✓ Alibahari Lata	1939	Logvinac 12	
754	✓ Alibahari Arni	1915	Karapuzova 24	
1021	✓ Alibahari Fina	1910	Kovačeva 9	
1427	✓ Alibahari Zdenka	1897	Prace Marića 7	
97	✓ Alibahari Ursulje	1895	Logvinac 12	
684	✓ Alibahari Hana	1894	Logvinac 17	
1123	✓ Alibahari Ranka	1922	Poloklina 20	
1522	✓ Alibahari Ranka	1905	Augusta Harnambaića 21	
1066	✓ Alibahari Stojana	1904	Alifakovac 10	
1523	✓ Alibahari Iola	1905	Augusta Harnambaića 21	
1057	✓ Alibahari Ljubi	1913		0 L O V O
893	✓ Alibahari Tida	1896	Šumarčije 6	
1204	✓ Alibahari Vilje	1896	Abikovac 21	
763	✓ Alibahari Mirjana	1891	Suzulak ef.17	
1430	✓ Alibahari Marija	1930	Brade Marića 5	
96	✓ Alibahari h. Fud	1928	Logvinac 12	
176	✓ Alibahari Ranka	1877	Alifakovac 11	
177	✓ Alibahari Logina	1925	" "	
157	✓ Alibahari Hana	1878	Radji Sulejka	
95	✓ Alibahari Vido	1931	Logvinac 12	
894	✓ Alibahari Vilje	1895	Šumarčije 6	
783	✓ Alibahari Paul	1915	Suzulak ef.17	
753	✓ Alibahari Sasa	1937	Karapuzova 24	
756	✓ Alibahari Sasa	1892	Kevran. 19	
150	✓ Alibahari Lita	1892	Alifakovac 6	
1205	✓ Alibahari Sabeta	1926	Abikovac 21	
351	✓ Alibahari Tida	1929	Alifakovac 6	
1255	✓ Alibahari Vida	1902	H. Sulejmanova 24	
1411	✓ Alibahari Zdenka	1933	Marića 3	
385	✓ Alibahari Aron	1933	Škarlića 18	
355	✓ Alibahari David	1935	Paradžinac 2	
364	✓ Alibahari Fiore	1900	Škarlića 18	
353	✓ Alibahari Hana	1930	Paradžinac 2	
353	✓ Alibahari Joze	1929	" "	
27	✓ Alibahari Joze	1934	Stjepana Protića 19	

**חלק מרשימת
"משלוח"
לג'קובו,
בה שמות אמי**

האונייה נקשרה לרציף, ומיד החלו בסידורים ארגוניים של רישום, בדיקות וקליטה, דבר שארך זמן רב. לסיפון עלו שוטרים ולקחו אתם את אחד העולים, שבמשך כל ההפלגה הסתובב לבוש במדי צבא, לרגליו מגפי עור שחורות, ועורר תשומת לב רבה. לא ידענו מי הוא, למה הוא מתהלך במדים ולאן הוא נלקח. הזמן התארך, ואנו ישבנו על הסיפון, מתבוננים להנאתנו בנעשה בנמל ובעיר שמעליו, והעין לא שבעה מלראות. עוד אנו יושבים, העלו לחם לבן לסיפון וחילקו לנו. לחם לבן!!! אחרי שבועיים של ביסקוויטים תפלים וחסרי מלח, היה זה ממש מעדן. טעמו היה כטעם גן עדן, ואנו אוכלים ומתמוגגים מהנאה. לחם לבן ראשון מאז המלחמה ואחריה! בסרייבו אכלנו רק לחם תירס, אותו אהבתי מאד. במיוחד, את כדורי התירס הממולאים בריבת שזיפים, עטופים בפיזורי לחם ואפויים בתנור. אך הלחם הלבן היווה חידוש ושינוי, ונעם לפינו.

על הסיפון החלו האנשים מגלים עייפות מהמתנה הממושכת בשמש, וכל בקשתנו הייתה, להניח את ראשינו במקום כל שהוא, ולנוח מתלאות הדרך.

רק עם רדת החשיכה תמו הסידורים, והורשינו לרדת ולהיכנס לאוטובוסים, שהמתינו כדי לקחת אותנו למקום בלתי ידוע. מוצי, שהתגלה במשך זמן היכרותי עימו כאיש תושייה ו"פותר בעיות", בירר ומצא, כי לוקחים אותנו לבאר יעקוב. שם המקום לא אמר לנו מאומה, וכשהחל המסע, שקענו כולנו בשינה עמוקה, מוותרים, מחוסר ברירה, על מראות הנוף הלילי, החולף מבעד לחלונות.

אחרי זמן מה נעצר האוטובוס לפתע. התעוררנו מהשינה הטרופה, ולהפתעתנו, הועלו תפוזים לאוטובוס, וריחם התפשט במהירות ומילא את האוטובוס בריח חדש ומשכר של פרי הדר. היה זה התפוז הראשון במולדת, והוא היה עסיסי וערב מאוד לחיכנו. מאוחר יותר התברר, כי מוצי, כהרגלו, ביקש לעצור את האוטובוס ליד פרדס, וכדי להפתיע ולשמח אותנו, ירד לקטוף לנו תפוזים.

סמוך לחצות היגענו לבאר יעקב. באפלה ששררה מסביב לא הצלחנו להבחין מה הוא טיב המקום אליו הגענו. לאחר שהודלקה תאורה קלושה, הבחנו במבנים עזובים, המקורים בגג פח עגול, אליהם נכנסנו. עיפיים מאד השלכנו עצמנו על המזרונים, שהיו מונחים על הרצפה, ונרדמנו. לילה ראשון במולדת!

בבוקר התעוררנו ליום סגרירי וגשום של סוף דצמבר, ובילינו אותו ברישום וקבלת מסמכים באזור חדר האוכל. שם נפגשנו עם מכרים מההפלגה, והחלפנו בהתרגשות רשמים. כשכולנו התגודדנו ליד חדר האוכל, נרגשים מהפגישות, ניגשה אלי אישה בלתי מוכרת ושאלה: "האם אתה הבן של ארנה אלעזר?" לאחר שעניתי בחיוב, אמרה לי: "בארץ יש לך בן דוד, הבן של מוני אלעזר, שמו דוד, והוא מתגורר בקיבוץ "עין שמר". מופתע, כשאני קולט בקושי את הנאמר, ומבלי שאוכל לשאול ולהגיב, נעלמה האישה מעיני, ויותר לא ראיתיה. נדהמתי! אני, שנותרתי לבדי בעולם, גיליתי לפתע, כי יש לי בן דוד בארץ, והוא קצין גבוה בצבא. כך אמרה האישה האלמונית. נותרתי עומד זמן רב על מקומי, נרגש מאוד, יש לי משפחה בארץ!

כדי להכיר את הסביבה טוב יותר, הלכנו כמה ילדים לצרכנייה של באר יעקב לקנות לחם לבן, ובעיקר, את המסטיק שאהבנו, ושלטעמו ערגנו. בדרך ראינו כמה דברים מופלאים לראשונה: ילדים עם זקן! [היו אלה פיאות, שעד אז מעולם לא ראינו כמותן], ואנשים שנעלו נעלים מיוחדות עם סוליה מ"קרפ", דבר שהותיר עלי רושם מיוחד.

כשסקרנו את המצרכים ב"צרכנייה", לא יכולנו להירגע מכך, שכל הדברים אליהם נכספנו, כמו שוקולד מסטיק ולחם, מצויים כאן בשפע, וצריך רק לגשת ולקנות.

מוני אלעזר, דודי, התגורר בספליט, עיר נמל בחוף האדריאטי. עם פלישת הגרמנים ליוגוסלביה התגייס לפרטיזנים, ועד מהרה היה לקצין. מודאג ממה שקורה בסרייבו, עם השמועות על משלוח היהודים למחנות, מיהר ושלח שליח לעיר להציל, לפחות, את אמו, סבתי ביה. השליח חזר, ואיתו הבשורה המרה: הסבתא נשלחה למחנות יחד עם בנותיה ונכדיה. למרות שאיני בטוח, והיום כבר אין את מי לשאול, השליח הזה, הוא שהבריא אותי מסרייבו לספליט, והביאני אל מוני בראשית 1942.

אני זוכר את פגישתנו הראשונה בספליט, בעיקר בגלל הגלויה שהתקבלה מאבי, שמוני הראה וקרא אותה באוזניי. בין המסמכים המצויים בידי, נמצא מסמך המעיד, כי אבי שלח גלויה ב - 9 באפריל 1942. האם זו הגלויה שמוני קרא באוזני בספליט?

הזיכרון השני מהמפגש עם מוני בספליט, היה הביקור במספרה מצועצעת, שבפתחה תלויה מחיצת חרוזים צבעונית. שם הושיבו אותי על כסא גבוה, ובפחד מהספר נפרדתי משערותי הארוכות והבלונדיניות, ומהתלתל המפואר, שאותם אמי כה טיפחה באהבה. כך נותרתי קירח לשנים הבאות. מוני הביא אותי לבית הילדים, "יוסף הקדוש" סמוך לכנסיית "פטר הקדוש" שבכיכר, והפקיד אותי, תחת השם "באטו" (קיצור שמי - אלברטו), בידי שתי הנזירות, שקיבלו את פנינו. הוא הבטיח לחזור אחרי המלחמה ולקחת אותי משם. בנוסף, הוא הבהיר, כי במשך שהותי במקום יבואו לבקר אותי קרובים שהתגוררו בעיר.

נותרתי לבדי, יחד עם הרבה ילדים עצובים ובוכים מגעגועים, המחפשים תשומת לב וחום, ואינם מבינים עדיין, מדוע נלקחו והופרדו מהוריהם.

לילה אחד בבית הילדים הזה נחרט עמוק בזיכרוני: שכבתי במיטתי, עוצם את עיניי בחזקה, מצליב ידיים כדרך שלימדוני הנזירות, מתפלל ומבקש מאלוהים שיחזיר אותי לאמי ולאבי.

אמי ואני

דיירי הביתן החלו להתארגן לשהייה ממושכת בבית העולים. ניקו ורחצו את הרצפה, מתחו וילונות ושמיכות לחצוץ בין המשפחות, כדי ליצור מעט פרטיות. אחרים בנו בחצר תנור גדול מלבנים, וכיסו אותו בפח. אנו, הילדים, אספנו עצים וקרשים, והבערנו אש לבישול קפה וקליית לחם, שריחם התפשט והביא עמו שותפים חדשים לתנור.

אחד מהדיירים בביתן, מסגר במקצועו, הצליח לתקן את הדוד לחימום מים במקלחת, כך שיכולנו להתרחץ לראשונה במים חמים בקור של חודש ינואר. השמועה על מקלחת חמה בביתן שלנו פשטה במהירות במחנה, ומשכה אליה אנשים, שעמדו בתור למקלחת, ושילמו למסגר עבורה.

באחד הימים נקראו הגברים להצטרף לעבודה בפרדס בקיטף תפוזים. היה מעניין לראות ביניהם רופאים, מהנדסים ובעלי מקצועות אחרים, שיצאו בחליפותיהם, ולמרות מקצועותיהם המוגדרים, שמחו לצאת לעבודת הקיטף.

למוצי הייתה משפחה בארץ, אבא ושתי אחיות, אשר התגוררו בתל אביב ברחוב קינג ג'ורג'. אותם ביקרנו לראשונה כמה ימים אחרי בואנו. לא הצלחתי להרגיש שייכות לאנשים הזרים, הדוברים שפה שאיני מבין, ואוכלים אוכל בלתי מוכר, שלא טעם לחיכי.

באחת השבתות הראשונות אבא של מוצי לקח אותי לבית הכנסת בשדרות רוטשילד. השתעממתי מאד. לא הבנתי מה הם עושים, ומה פשר הלבוש שלבשו: מין בד גדול העוטף את גופם, ולעיתים את ראשם (טלית). לראשם חבשו כובעים, עשויים משערות שחורות, וגופם עטוף במעיל שחור. הכל נראה כלקוח מעולם זר, רחוק ובלתי מוכר. התפילה התארכה והרעב שאחז בי הציק לי. חיכיתי בקוצר רוח שתסתיים.

המפגש הראשון עם בית הכנסת בארץ ודרך התפילה איכזבו אותי, ולא יכולתי שלא להשוותם לכנסייה במנזר. שום דבר לא משך את עיניי בו, לא המראה ולא התפילה. לעומת זאת זכרתי את השקט, השלווה וההדר מתקופת שהותי במנזר.

עם סיום התפילה, ואני כבר "מת" מרעב, הלכנו לארוחת צוהריים אצל חבריו של ה"זקן", שם חיכתה לי הפתעה בצורת אוכל מזרז בלתי מזוהה. הכל נראה כעיסה אחת, חומה, סמיכה ורותחת מחום. למרות שהייתי רעב מאד לא יכולתי לאכול. והם, שחשו בכך, הביאו לי לחם ומשהו נוסף לשבור את הרעב שהציק לי. לימים למדתי, כי העיסה הדביקה והבלתי מזמינה הייתה "חמין". לא ידעתי ולא שערתי באותו רגע, כי זו הייתה היכרותי הראשונה עם היהדות הזרה לי לחלוטין, כהכנה לקראת סידורי במוסד דתי לאחר זמן קצר, מעשה ידיו של ה"זקן".

האוכל בבית אביו של מוצי היה פחות "אלים", אבל עדיין לא טעים ובעיקר לא מוכר: דגים ממולאים בעיסת דגים, שוחים בצלחת בנוזל קרוש. היה זה המפגש הראשון שלי עם הגעפילטע פיש.

מוצי מצא בית בשכונת תלפיות בירושלים. אליו עברנו, שמחים לעזוב את בית העולים, למרות שלנו, הילדים, הוא היה כמו קייטנה. הבית בתלפיות עמד ברחוב הראשי, העולה לתלפיות מבית הספר "גאולה". לבית הייתה כיפה מזרחית וחצר גדולה עם עצי אורן, שהייתה שרויה לרוב בצל. עבדנו בחריצות לנקות ולסדר את מעט הרהיטים שהיו בבית, שמחים על הפינה הראשונה שלנו במולדת החדשה, ועוד בירושלים. לפנות ערב, עם סיום העבודה, כשרצינו להכין משהו חם לאכול, התברר, כי במטבח אין סירים ומחבתות לבישול. יצאנו לתור את הבתים הסמוכים, במטרה לבקש בהשאלה סיר ומחבת, ומצאנו, כי רוב הבתים בסביבתנו ריקים מאדם ופתוחים לרווחה. הבתים היו מרוהטים ומלאי כל טוב, כל שאדם צריך וזקוק לחיים נוחים: ספות, שטיחים, תמונות, רהיטים למיניהם, חפצי קישוט, ספריות וספרים, והכל עמד עזוב, כאילו דייריו עזבו אותם בזה הרגע בבהלה. הרשינו לעצמנו, בדחילו-ורחימו, לקחת סיר ומחבת בלבד, וחזרנו לביתנו בתחושה של גנבים, שהתפרצו זה עתה לרכושם של אחרים. הכנו ארוחת ערב והלכנו לישון.

בבוקר כל אחד פנה לעיסוקיו: מוצי יצא העירה לארגן לעצמו משרד לעסקיו הבין לאומיים, אותם לא הצלחתי להבין כלל. קטיה הזמינה בעל מקצוע להכין חלון ראוה קטן, שיעמוד בחזית הבית, ובו היא תציג את מעשי התפירה האופנתית, בהם הייתה מומחית. אני יצאתי לתור את הסביבה הקרובה, והגעתי לגדר של ארמון הנציב. משם נשקף מראה נהדר של ירושלים על כיפותיה הבוהקות ומגדלי הכנסיות, ציורית ומרשימה. למדתי מהר, כי בסביבה זו צריך להשגיח מאד על כל צעד שאתה עושה, כי הגבול היה קרוב לכל מקום.

לקראת פסח ירדנו לתל אביב, לביתו של האב, שם היה אמור להיערך סדר ערב פסח.

מחלון הדירה, הפונה לפינת קינג ג'ורג' – הנביאים, המולה גדולה ורעש מהול בהתרגשות. יצאתי למרפסת ונדהמת: בפינת הרחוב עמדו שני סירי ענק על-גבי אש, ולידם עמלו, מיזעים, מספר גברים בעלי זקנים ופאות, לבושים בשחור. הם הכניסו והוציאו סירים מחבתות, וכלי מטבח שונים מהמים הרותחים. סביבם התגודדו המון אנשים, נושאים בידיהם כלי מטבח, והמתינו לתורם. עמדתי שם שעה ארוכה, מביט, נדהם, ואיני מבין מאומה.

ליל הסדר עבר, מבלי שמישהו יטרח להסביר לי, מה פירוש כל הטקסים שנעשו סביב השולחן. משמעות הטקס וסוגי האוכל הבלתי מוכרים, שחלקם, ממש, לא ערבו לחיכי, נראו לי זרים ומוזרים. מוצי נהנה מכל רגע, והיה שותף פעיל במשך כל הטקס והברכות. סאשא, ארווין, קטיה ואני הרגשנו, ממש, זרים שם.

הקשר שלי עם מוצי במשך כל ההפלגה, ומאז הגיענו לארץ, היה רופף ביותר. לא הרגשתי מצידו שום ניסיון לקרבה, והוא לא גילה כלפי כל התייחסות. בזה הוא סמך על קטיה. ארווין וסאשא עזבו אותנו ונסעו בחברת עולים – ידידים לנהרייה. שם הם קיבלו צריף למגורים בשכונה מרוחקת מהעיר, ב"עין שרה". קטיה ואני חזרנו לירושלים, והתחלנו להתארגן לחיים בתלפיות, השכונה המיוחדת והשלווה.

מוצי, שהיה טרוד בעסקיו, החל לדון עם קטיה בדבר קניית מלון קטן בתלפיות, אותו הלכנו לראות. בסופו של דבר, לא יצאה עיסקה זו אל הפועל, ובמקום זה, הוא פתח בעיר סוכנות בשם "טכנאום", ושוב הייתה זו תעלומה בעיני: לא הצלחתי להבין במה היא עוסקת, ובכלל, מה עושה מוצי, וממה הוא מתפרנס?

לגבי, החיים בתלפיות היו מעניינים ונעימים. מצאתי לי חבר בשם משה פרחי, שעלה אתנו לארץ והוריו גרו בשכנות. טיילנו יחד בשכונה ושיחקנו בחצר, ביקרנו גם בבית הספר גאולה, כדי לבדוק את השתלבותי המאוחרת בלמודים.

הביקורים בשכונת "בקעה", שהייתה מאוכלסת בעולים שעלו אתנו, חברים ומכרים של קטיה, חשפו אותי לאנשים, שחברתם נעמה לי. היו אלה אנשים נעימים ושמחים בחלקם, מצב רוחם תמיד טוב, שותים ל"חיים" ושירים שאהבתי. אך, במיוחד, אהבתי את ריק הביקורים בבית הקפה של השכונה, שהיה תמיד הומה אדם ושמח. למרות שהייתי אז רק ילד, הרגשתי שם רצוי, ואהבתי מאד את האווירה החמה ששררה בו.

אני בספליט

החיים במנזר, בטיפולן של הנזירות, התנהלו על מי מנחות, והיו נעדרי אירועים מיוחדים. באותו הזמן, בשנת 1942, חשתי בטוח, ביודעי שיש לי "גב" משפחתי בדמותם של נדה ומילן זון [נדה היא בת דודה של אמני]. הם התגוררו בביתו של אביה, אלברט אבינון, שהיה בקרבת מקום, מרחק הליכה של דקות מספר מבית הילדים, ע"ש "יוסף הקדוש". הבית היה ממוקם ליד הגן במרכז העיר, והיה קרוב לנמל, לעיר העתיקה ולטיילת שלאורך הים. בביתם התגוררו גם ברטה אשכנזי, אחותה של נדה, ובנה מישה.

הקרבה לבית, והגב המשפחתי, התומך, נסכו בי בטחון, שיש מי שדואג לי בעיר החדשה, רחוק מאמא ואבא. בביקורי שם נהגתי לשחק עם מישה, הילד הקטן

והממושקף. שיחקנו בגן ליד הבית, נשמרים שלא להתרחק ממנו, אך המשחק האהוב על שנינו היה על

מרפסת הבית הפונה לרחוב. שם היינו עומדים ליד המעקה, מתרוממים על קצות האצבעות ויורקים בהנאה רבה על העוברים והשבים. פעם אחת אפילו "השתנו" לרחוב, דבר שהביא עד מהרה אנשים זועמים אל הבית, ואנו ספגנו גערות ותוכחות על התנהגותנו הפרועה. אמנם ננזפנו, אך הרגשנו ב"יחד".

למרות שביוגוסלביה התרחשה מלחמה, והיהודים נשלחו למחנות בספליט תחת הכיבוש האיטלקי, היו החיים נסבלים והתנהלו כסדרם. מזון כנראה לא היה חסר, כי על השולחן בביתם של נדה ואביה לא חסר אוכל. במיוחד אני זוכר את הסרטנים האדומים והלוהטים, שהיו מונחים בצלחת, שמהם פחדתי ושמרתי מרחק.

מישה ואני

ב - 5.12.1942 השתנו חיינו מן הקצה אל הקצה, כאשר "ספליט" הופצה ונכבשה על ידי הגרמנים. בהפצצה זו נפגע ונהרס בית הילדים שלנו, אך אנו, הילדים, לא נפגענו, כי היינו במקלט. כשיצאנו לכיכר אחרי ההפצה, ראיתי גופה של אדם הרוג מכוסה בשמיכה ומונחת על מזרון. למרות שהייתי בן חמש, ידעתי כי זהו מוות. כך התוודעתי לראשונה אל המוות, פנים אל פנים.

שתי הנזירות לקחו את 52 הילדים, ובתוך העיר המופצצת החלו מחפשות מחסה לילדים ולעצמן. המנזר ברחוב לוברטסקה 9 הסכים לארח אותנו לזמן קצר וקצוב של שלשה שבועות, מ - 5.12.42 עד - 24.12.42.

החיים השקטים שהיו לנו עד כה, נטולי אירועים מיוחדים ומלאי אהבה, טיפוח ודאגה מצד הנזירות, ססיליה וקוריטאס, הפכו בבת אחת לגיהינום, מרגע בואנו למנזר המארח, שברחוב לוברטסקה 9.

במשך רוב חיי, מאז המלחמה, אחריה וגם בהיותי כבר בוגר, נשאתי את צלקות המנזר הזה, המנזר שברחוב לוברטסקה 9, וייחסתי לנזירות בכללן את משטר האימים, ואת העונשים הקשים וההתעללויות שהתרחשו במנזר זה.

המפגש המרגש עם הנזירות קוריטאס וססיליה ב- 1988 בספליט, עשה סדר בזיכרונותיי, ושמרתי בליבי חסד לשתי הנזירות, להן, בטעות, ייחסתי עד אז את זיכרונותיי הכואבים.

היום אני יודע, כי בשלשת השבועות בהם שהינו במנזר המארח, נפלנו כולנו, הילדים ושתי הנזירות, קרבן למשטר אלים ואכזרי של הנזירות בלוברטסקה 9, בספליט.

מיד בבואנו לשם, הרגשנו בשינוי: נאסרה עלינו השהייה בחצר. לשירותים הלכנו בזמנים קצובים ובשעות קבועות, ורק בליווי מי שהיה צריך להתפנות לפני בוא העת, היה חייב להתאפק.

תמונה שלא אוכל לשכוח, וכואבת עד היום, כשקבוצת ילדים, ואני בתוכם, ישבנו מתנדנדים ומחזיקים חזק ב"פיפי" שלא "יברח" לנו. ישבנו ממתנינים לאישור המיוחל, ללכת ולהתפנות,

שנייה לפני שהשלפוחית "מתפוצצת". למי ש"ברח", ועשה את צרכיו במכנסיו, קיבל עונש לכרוע על הברכיים על מלח גס, או על גרעיני תירס. זה היה העונש החביב על הנזירות, והוא ניתן על כל התנהגות בלתי מקובלת, לדעתן. היו מקרים, שילדים שלא הורשו לצאת לשירותים בזמן התפילה, עשו את צורכיהם במכנסיהם בתוך הכנסייה, ו"זכו" כמובן לעונש ה"מחנך".

כולנו ישנו באולם, שהיה למעשה, מרתף, על הרצפה, מזרון ליד מזרון, בצפיפות רבה. לאורך הקירות ניצבו כסאות, ועליהם כיורים עם מים לרחצת בוקר. באחד הלילות התעוררתי צמא, ובאופן הטבעי ביותר ניגשתי לאחד הכיורים לשתות ולשבור את הצימאון. נתפסתי בקלקלתי ונענשתי במלקות. מוכה, כואב, נעלב וצמא חזרתי למיטתי, ולא יכולתי לעצום עיניים.

איני יודע כיצד ליישב את הזיכרון הבא עם לוחות הזמנים, אבל אני זוכר בפירוט רב את הביקור של דודי מוני, כשביקר אותי במנזר הזה, בזמן התפילה. הוא היה לבוש במדים, חגור בחגורת האקדח המבריקה, חגורת ה"אלכסון", שאפיינה קצינים. נראה, שזה היה ביקור פרידה לפני יציאתו להלחם יחד עם הפרטיזנים. האם הייתה זו הפוגה, בה נסוגו הגרמנים מספליט בלחץ הפרטיזנים, שהיו חזקים מאד בסביבת העיר? עד היום לא אדע.

דודי, מוני

בתה של נדה, פאולה, הייתה אסירה בבית כלא בספליט. עם שחרורה ב-1943, נדה, אביה, אלברט אבינון, ומילן, עזבו את העיר, ויצאו יחד עם מוני, כדי להצטרף לשורות הפרטיזנים. השלשה היו בין מקימי חיל הרפואה של הפרטיזנים. וכך נעלם לי בבת אחת הגב המשפחתי, התומך והבטוח, שהיה לי בעיר. שוב נותרתי לבדי.

הנזירות, קוריטאס וססיליה, השיגו מהעירייה מבנה קטן ברחוב סוקושנסקה 2, אליו עברנו מיד. הנזירות עבדו במרץ, להכשיר את המקום למגורים, כדי להיכנס אליו לפני חג המולד. אחרי יומיים הגיעו שני קצינים גרמניים, בלווית אזרח מקומי, לבדוק, אם הבניין מתאים לצורכיהם. למזלנו, לא התאים להם המקום, והם עזבו. מכאן ואילך לא נותרו בי זיכרונות טראומטיים, אלא חיים שקטים, עד כמה שהם יכולים להיות בזמן מלחמה והפצצות.

תמונה שלווה במיוחד חרוטה בזיכרוני מ"ביתנו" החדש: הילדים יושבים על המרפסת, גוזרים וצובעים שמלות מנייר לישו, לקראת חג המולד. הנזירות הצליחו לטעת בנו אהבה לטקסים, שהיו שקטים, ולתפילות החרישיות, שהיו מלוות בריח קטורת. את הקטורת היו מפזרים בכנסיה על ידי נפנוף הכלי המיוחד, שאחריו משתרך שובל עשן. בימי ראשון, לבושים יפה וענודים במחרוזת תפילה חדשה, חיכינו לסיום התפילה ולחלוקת לחם הקודש, שהניחו לכל מתפלל על הלשון. אותנו, הילדים, עניינו במיוחד השאירות.

עם הסתלקותם של בני משפחתי מהעיר, הרגישו הנזירות משוחררות למלא את ייעודן, כדי להטביל לנצרות את הילדים היהודים בקבוצה. גם אותי הטבילו, וקיבלתי שם חדש,

אנטון, על שם אנטון הקדוש. אני זוכר את השושבינים, שליוו אותי באירוע הזה. הרגשתי גא ומיוחד במעמד זה.

בזמן ההפצצות נהגנו לרדת ולהסתתר במרתף. ישבנו מפוחדים ורועדים בין תפוחי אדמה, שחלקם כבר הרקיב, וריחם הרע מילא את חלל המרתף. ישבנו מכונסים בעצמנו, ושמענו באימה את ההפצצות והאזעקות מבחוץ.

לילה אחד התעוררתי בבהלה לשמע אזעקות והפצצות בחוץ. לפתע ראיתי, כי אני יחידי באולם השינה. הנזירות, שירדו בבהלה עם הילדים, לא שמו לב שנותרתי ישן במיטה. רק בהיותם במקלט הבחינו הנזירות בהעדרי, ולפני שהספקתי לבכות, באה נזירה ואספה אותי בבהילות למרתף.

לחם ושום היו המזון העיקרי, וכמעט היחיד במנזר, בזמן המלחמה. ריח תבשיל קישואים, שעולה באפי היום, מעורר בי זיכרון קלוש, שאומר, כי לעיתים אכלנו גם אוכל אחר, קישואים, או משהו שדמה לו בריחו.

בתוך כל ההמולה ואי הסדר שהמלחמה גרמה, ניסו הנזירות לעשות כמיטב יכולתן, כדי ללמד אותנו לקרוא, לכתוב וחשבון. את שעורי החשבון אני זוכר בכאב, כי הם היו כרוכים בשיטת לימוד מיוחדת וכואבת: על כל תשובה שגויה לשאלה בחשבון, קבלנו מכות בסרגל בכף היד, כמספר המתחייב מהתשובה.

במשך כל חיי זכרתי באימה את שיטת הלימוד האכזרית, שעשתה בי שמות בכל הנוגע לחשבון. שנים רבות אחר-כך סבלתי כבוגר במבחנים תעסוקתיים, כשהייתי צריך לפתור במהירות שאלות פשוטות בחשבון. אלגברה ומשוואות היו, ונותרו עבורי עד היום, שפה זרה ומאיימת...

למרות זיכרונותיי הכואבים מתקופה זו במנזר אצל הנזירות, היה לי חשוב לפגוש אותן, ובאמצעותן לנסות ולהבין את האירועים שאני כה זוכר וכואב, ולסגור את הפרק הזה בחיי.

ב – 1983 יצאנו, מירה ואני, לטיול ביוגוסלביה.

בביקורנו בספליט, שאלתי את המשפחה שבביתה התארחנו, כיצד אוכל למצוא מנזר, בו הייתי בזמן המלחמה. "אין קל מזה" השיבו לי, "רוב המנזרים נמצאים בעיר העתיקה." ירדנו העירה, וביקרנו בכמה מנזרים, שואלים ומחפשים, אך אף אחד מהם לא הזכיר לי את המנזר שחיפשתי. בעת סיורי באחד מהם עלה באפי ריח קישואים מבושלים, ריח שהחזיר אותי לימים ההם.

אחרי ביקורים בכמה מנזרים, נואשים פנינו לכיוון מגרש הכדורגל, אשר היה זכור לי, כי המנזר היה בקרבתו. הגענו לשער מנזר, שמבחוץ הוא לא היה מוכר לי.

צלצלתי בפעמון, וכעבור זמן קצר הופיעה נזירה צעירה ושאלה לרצוננו. סיפרתי לה, שאני מחפש מנזר, בו הייתי בזמן המלחמה. היא הזמינה אותנו להיכנס. בדרכנו עברנו ליד גינה, ובה פרחים וירקות, וביניהם שביל גישה מכוסה חצץ, המוביל אל הבניין המרכזי.

היא הזמינה אותנו פנימה, הושיבה אותנו בחדרון קטן בכניסה, הגישה לנו מים קרים ופירות, והלכה.

ישבתי מתבונן: בחדר ניצב שולחן ועליו אגרטל ופרחים. וילון לבן פרוס על החלון, ועל הקירות תמונות קדושים. תמונה אחת החזירה אותי לימיי במנזר. הייתה זו תמונה, שכילד

אהבתי מאוד להתבונן בה: ילד וילדה הולכים על גשר, ללא מעקה, ומלאך הולך אחריהם, כנפיו פרוסות, מגונן עליהם באהבה.

כעבור זמן חזרה הנזירה והסבירה, כי אין כרגע במנזר אף נזירה מבוגרת, שאולי יכולה לעזור לנו, כי הן כולן בחופש.

ביקשתי להיכנס ולראות מקרוב את הבניין, מבפנים. קבלנו רשות ונכנסנו. בבת אחת, ומבלי שהייתי מוכן לכך, הייתי שוב שם, ב- 1943, ילד קטן ומפוחד: זה היה המנזר, המנזר ברחוב לוברטסקה 9, שאותו אני זוכר בכאב רב כל כך. ביקשתי רשות להיכנס לאולם התפילה. אכן, זה המקום. המראות חוזרים וחולפים במהירות לנגד עיני, ילדים כורעים כעונש על גרעיני תירס, אחרים מתאפקים בזמן התפילה, עד שאינם יכולים יותר ומשתינים במקום. ירדנו למרתף, ששימש לנו כאולם השינה, שהוסב עכשיו כבית תפילה לזכרה של נזירה שהלכה לעולמה. אך אני התעלמתי מהשינוי וחזרתי להיות באולם השינה. הזיכרונות ממלאים אותי בהתרגשות וכאב: מזרונים צפופים זה ליד זה, כסאות ועליהם קערות מים לרחצת הפנים של הבוקר. חשתי בצמא, אך לא ביקשתי לשתות, כי העונש לו זכיתי אז, קם וחי לנגד עיניי.

יצאנו לחצר האחורית, ולפנינו נגלה אגף אחד בבניין, שלא זיהיתי. שאלתי אודותיו, והנזירה סיפרה, כי הוא נבנה לפני שנתיים. נעצתי את מבטי בכיוון הגדר של המנזר, ושאלתי על שער הכניסה מהרחוב, הזכור לי כרחוב קטן עמוס בהרדופים ריחניים. הנזירה השיבה, כי השער נמצא בתוך המחסן הצמוד היום לקיר. הנזירה הצעירה לא יכלה להסתיר את התפעלותה מהזיכרון המדויק שגיליתי, ואז העפתי עוד מבט אחד - אחרון על המקום, בכאב גדול. הודינו מאד על הכנסת האורחים, ובליבי נצרתי את הכאב מהחוויה שזה עתה חוויתי. היום אני מצטער, כי מרוב התרגשות, לא צילמתי במנזר, אף לא תמונה אחת. יצאנו משם, ובהיותי ברחוב רשמתי בפנקסי את הכתובת לוברטסקה 9. בכוונתי היה לכתוב מכתב, ולנסות באמצעותו לבקש מהנזירות שנעדרו, תמונות, מסמכים, וכל דבר הקשור לימים ההם, שיוכלו להוסיף לי עוד פרטים, כדי שאוכל להשלים את החסר.

כשחזרנו לארץ, שלחתי מיד מכתב למנזר בספליט, שבו ביקרנו, ובו סיפרתי, כי שמי באטו אלבכרי [בשם זה הכניס אותי מוני למנזר]. במכתב ביקשתי לשלוח לי כל מסמך, תמונה או פרט אחר, הקשורים לשהייתי במנזר.

כעבור כמה חודשים קבלתי מכתב רשום, שנשלח מיוגוסלביה. על המעטפה היו כתובים, בכתב יפה במיוחד, שמי וכתובתי. מאחור היה כתוב ססיליה יורין, סוקושנסקה 8, ספליט. פתחתי בהתרגשות את המעטפה, ובה היו תמונות ומכתב. התבוננתי בתמונה הראשונה ועמדתי במקומי מוכה תימהון, ושערותיי סמרו: במרכז התמונה ישב ילד קירח, רזה ועצוב. הילד הזה הייתי אני!!!

אני
בתמונה
ששלחה

הנזירה ססיליה כתבה בכתב יפה וקריא במיוחד, בו הסבירה, כי המכתב ששלחתי התגלגל בין המנזרים, עד שמישהי הביאה אותו אליה. היא סיפרה, שנאמר לה, כי המכתב שנשלח שייך למישהו שהיה במנזר בזמן המלחמה, ומחפש נזירות שיכולות לעזור לו לגלות פרטים בקשר לעברו. ומאחר ותחת השגחתה היו ילדים במלחמה, סביר להניח, שהמכתב מיועד אליה.

Split, 18.10.1985.

Dragi i dobri naš Brate!
 Najprije oprostite da se služim sa
 Ti. - Ali pošto te se sjedamo vrlo dobro i
 ostao si nam u lijepej uspomeni kao naš
 mali Brate, - i zato ne zameri. Ovo je drago
 pismo - puno je lutalo, dok je došlo do
 nas. Nije bila dobra adresa. Ipak kad
 su pismo otvorili - počeli su pretraživati
 i zaključili da bi to moglo biti kod nas.
 Dovišla mi je jedna sestra iz druge
 zajednice i kaže da pogledam i da li
 mogu znati o kome se radi. Kad sam
 ugledala pismo i na ometnici otkrila
 vidjela gdje piše "Albahari" - otkriva sam
 spontano uskliknula, pa to je sigurno
 mali "Brate", a ona nam kaže, pa u pismu
 spominje to ime Brate. Ostavila mi je to
 pismo. Citala sam sa suzama i pro o
 živjela sve one dane kad smo bili
 u našem našem nezaboravnom i dragom
 zajednici. Interesantno kako se puno
 toga sjećam kao dijete. Tekla Klarica ja
 se ne mogu sjetiti, ali dr. Juliano Toni
 i gospođa Kade - vrlo dobro se sjećam
 i znam gdje su stanovali. Točno kako Ti

ססיליה כתבה, כי מיד עם הגיע המכתב אליה זכרה מי אני לפי השם, הזכירה את דודי מוני ואת נדה ומילן וזון. היא מנתה במכתבה שמות של שבעה ילדים יהודים שהיו בקבוצה, ציינה את שמם ושם משפחתם ואת מוצאם. את התמונה שלי היא הגדילה מתמונה קבוצתית, ומהגדלה הראשונה הגדילה שוב לתמונה בה אני יושב במרכז. היא זכרה את כל זאת מבלי שהתראינו, ורק על סמך המכתב שלי והזיכרון המעולה שלה.

אחרי המכתב הראשון המשכנו להתכתב ולספר זה לזה את הקורות אותנו. סיסיליה בקשה לדעת הכל: מה אני עושה, כמה ילדים יש לי, שמותיהם, שם אשתי, הכל. היה ברור לי, כי אני חייב לפגוש את האישה המופלאה הזאת.

עמוד ממכתבה של

נחוש בדעתי לקיים את מסע השורשים הזה בהקדם, שלחתי בקשה להסתדרות המורים, לאשר לי מימון במסגרת שנת השתלמות, כדי לנסוע ליוגוסלביה בעקבות עברי. תמורת זאת נדרשתי להציג להם את פרטי תכנית נסיעתי ומטרתה. בין היתר כתבתי: בתכניתי להיפגש עם הנזירות ססיליה וקוריטאס בספליט. למרות הזיכרונות הכואבים, היה לי חשוב להבין את האירועים ממקור ראשון, ולא להסתמך על הזיכרון בלבד. המימון אושר, ונותר לי להכין היטב את ביקורי.

ב-1988 נסעתי למסע שורשים, ואחרי שסיימתי את עיני בסרייבו, נסעתי לספליט, אך לא לפני, שאחד מקרובי בסרייבו יצר קשר טלפוני והודיע על בואי. הנסיעה באוטובוס מסרייבו לספליט אורכת שעות מספר, ועוברת בנופיה הקסומים של בוסנה. לאורך כל הדרך ישבתי נרגש לקראת הפגישה הקרובה עם הנזירות, ועם עברי הכואב מאותה עת.

חשוב היה לי להבין את פשר ההמתנה לשירותים, את המשטר הנוקשה והעונשים. מרוב התרגשות ומחשבות טורדניות לא נהניתי מהנוף ומהערים בהן עצרנו להפסקה.

הגעתי לספליט בערב האחד במאי, והעיר הייתה מלאה בתיירים לקראת סוף שבוע ארוך. הנזירות סידרו לי מקום לינה בבית משפחה של ידידי המנזר, מאחר והמלונות היו מלאים עד אפס מקום.

המפגש עם ססיליה היה מרגש לשנינו. נזירות נוספות באו ויצאו בהתרגשות, כשהן מביאות כיבוד לחדר בו ישבנו, ומאוחר יותר את ארוחת הערב. מיד נוצר בינינו קשר טוב, הרגשתי נינוח לספר לה את קורותיי מאז שעזבתי את המנזר. היא ישבה והקשיבה ברוב קשב, שואלת מפעם לפעם שאלה, וממלמלת במשך השיחה "תודות לאלוהים" על כל מה שעברתי, ועל כל שקרה לי.

בערב הלכנו לבקר את הנזירה קוריטאס, שותפתה של ססיליה בשמירה על הילדים במלחמה. קוריטאס, המבוגרת מבין השתיים, הייתה חולה. ההתרגשות במפגש, עם מי שהיה ילד בן חמש, הייתה גדולה, כשלפניה ניצב עכשיו איש, שלו עצמו יש ילדים בוגרים. בשיחה שקלחה שאלתי שאלות, בניסיון להבין חלק מהזיכרונות הקשים שחוויתי. לאט-לאט התבהרה התמונה והתברר, כי הזיכרונות הכואבים, הקשורים למנזר בלוברטסקה 9 הם זיכרונות של שלושה שבועות, בהם המנזר הזה אירח אותנו, אחרי שנותרנו ללא קורת גג בהפצצת העיר. התברר, כי זיכרונותי תואמים את לוח הזמנים, ואכן, לפני האירוח ואחריו אני זוכר תקופות רגועות, ללא כאב, השפלה ועונשים, דוגמת אלה שהיו שם בשלושת השבועות. תקופות אלה שייכות לתקופת שהותי במנזר של ססיליה וקוריטאס. הנזירות התפעלו מכך, שאני זוכר פרטים רבים כל כך, למרות שהייתי אז רק בן חמש - שש שנים. קוריטאס סיפרה, כי פעם, כשמצאה אותי יושב עצוב ומדוכא שאלה אותי, למה אני עצוב? תשובתי הייתה, כי אני רוצה את אמא שלי.

בבוקר יצאתי עם ססיליה לסיור בעקבות המקומות בהם היינו. כך ביקרנו בכנסייה בה התפללנו, שהותירה בי זיכרונות נעימים. ביקרנו בבית אותו קבלנו בסוקושנסקה 2, בו שהינו אחרי שלושת השבועות הקשים, הבלתי נשכחים. ביקשתי לבקר במנזר בו היינו אחרי המלחמה, ולא הבנתי בתחילה, למה ססיליה אינה זוכרת דווקא את המנזר הזה. התברר, כי אחרי המלחמה השלטונות לקחו מהנזירות את הילדים, שגדלו בינתיים, ומסרו אותנו לנזירות במנזרים שונים, מבלי שהן ידעו, מי הלך ולאן. גם אני הגעתי לביה"ס, שנזירות אלה ניהלו. ססיליה וקוריטאס קיבלו ילדים קטנים, כולם יתומי מלחמה.

לבסוף, אחרי תיאורים וסימנים שונים שציינתי, מצאנו את המקום. היה זה מנזר ע"ש "ברונקה הקדושה" ברחוב Brediska. כבר בכניסה הערתי, כי תחת עץ האגוז הגדול,

העומד במרכז החצר, היה פעם חצץ. הנזירה המארכת אישרה ואמרה, כי רק לפני שנה הם ריצפו את משטח החצץ במלט. סיירתי בכיתות, בחדר האוכל, על הבמה ומאחורי הקלעים, והכל נשאר כשהיה, אפילו מראה נזירה מבוגרת, שישבה וקילפה ירקות לארוחת הצוהריים. הבמה עניינה אותי במיוחד, כי עליה התקיימו החזרות לאופרטה, ואני, הקטן, לא השתתפתי אז בחזרות, בגלל גילי הצעיר, ועמדתי נפעם מהצד. כל-כולי הייתי נתון אז במתרחש על הבמה, וכך למדתי את כל המילים והמנגינות שהילדים שרו בחזרות. לאחר הסיור נפרדתי לשלום מהנזירות, תוך הבטחה, שנמשיך לשמור על קשר.

המפגש עם הנזירות הותיר בי רושם עז, כי הוא עשה לי סדר באירועים ובזמנים הזכורים לי, וגרם נחת ושמחה

לנזירות, שהקדישו את חייהן להצלת ילדים. כעת היה לי ברור לחלוטין, כי לא היה להן חלק באירועים הקשים שנחרטו בזיכרוני. וכך הייתי מאושר, שהחזרתי להן כגמולן, בהערכת אופן על חלקן החשוב בחיי.

עם שובי לארץ פניתי ל"ד ושם", וביקשתי להעניק לשתני הנזירות את "אות חסידי אומות העולם", על שהצילו אותי ועוד ילדים, ששהו איתי במנזר. אחרי בירורים ובדיקות הוענק להן האות בתאריך 26 לאוקטובר 1989, בספליט, במעמד ראש הקהילה היהודית בעיר ונכבדים. האות ניתן על ידי יושב ראש איחוד הקהילות היהודיות ביוגוסלביה. האירוע סוקר באמצעי התקשורת השונים, תוך הדגשת ההצלה של ילדים יהודים במלחמה.

טקס הענקת "אות חסידי אומות העולם" לנזירות: ססיליה וקוריטאס

"מוסד יקר" נמצא בחלקו הדרומי של כפר הרואה, על גבעה הצופה לארבע רוחות השמיים. בצפון נפרש לו הכפר, במזרח - הישובים כפר חוגלה, גבעת חיים, עין החורש ועוד, ובמערב - הכביש לחיפה. המבט מערבה נפרש עד הים ובדרום – מתנשאת גבעה המסתירה את הכפר אלישיב. ישיבת בני עקיבא הסמוכה מזדקרת למרחוק, בכיפתה הלבנה, לכיוון מערב, וכאילו רובצת לה על מבנה בצבע כתמתם, המבצבץ בינות לעצים. איני יודע מתי, ובאילו נסיבות, הוחלט, כי מקומי ההולם הוא במוסד. עם חלוף השנים, ברור לי יותר ויותר, כי הייתי ככלי משחק בידי אנשים, שלא הייתה להם שום כוונה ותוכנית "לשחק" לעת זקנה כהורים. הם היו זקוקים לילד יהודי, על מנת שהעלייה המסובכת של המשפחה המסובכת תצליח, ולשם כך הם הטריחו עצמם לאמץ ילד ולהביאו לארץ. וכאן, בהזדמנות הראשונה, החליטו, בעצה עם אביו של מוצי, שמוסד דתי, שיחזיר קצת יהדות בנער, יהיה הפתרון האידיאלי. הוא פנה לעליית הנוער באמצעות "הפועל המזרחי", ומצא את המוסד המתאים. איש לא טרח לשאול לדעתי, אם אני רוצה לחיות שוב במוסד. בלי שום מוסר כליות, ובלי שום אחריות כלפי גורם כלשהו, הם, פשוט, השתחררו בדרך זו, מכל אחריות כלפי, כדי להתפנות לעיסוקיהם.

איני זוכר מי הביא אותי למוסד. אולי אבא של מוצי. מהרגע הראשון לא אהבתי את המקום. ללא ידיעת השפה, לא הבנתי מילה מכל הנאמר מסביבי. ערב רב של ילדים אלימים (בעיקר הגדולים שבהם), דוברים בליל שפות. כל הימים במוסד סבבו סביב התפילה, ושמירה על מנהגים שונים וזרים לי.

בערב השבת הראשון במוסד שהו כמה ילדים בחדר, מחכים לצאת לארוחת הערב, ואני בתוכם. הילדים יצאו, ואני האחרון, כשראיתי שאיש לא מכבה את האור, כיביתי אותו. מיד התחילו צעקות וגערות, ואני לא הבנתי, למה כולם כועסים וצועקים. באותו רגע הייתי בטוח, שבמעשה זה גיליתי אחריות רבה.

לא היה אף ילד אחד, שיכולתי לדבר אתו, ולמרות שלא הבנתי מילה, נדרשתי להתפלל שלש פעמים ביום. בית הכנסת, בעיני, היה מקום רועש, ללא ההוד, ההדר והשקט של הכנסייה, כפי שזכרתי אותה. איני יכול להשתחרר מהתחושה, שבית הכנסת הותיר בי. באוויר תמיד שררה תחושת העוינות שבין הילדים, הממתינה לרגע המתאים להתפרץ. היו אלה מבטים ותנועות קטנות של "חכה אחרי התפילה, ותראה". לעיתים קרובות, נהגו הילדים להקניט את האחרים, הקנטות בלתי נראות, שנעשו בחסות המדריכים ותחת עינו הפקוחה של הרב צוקרמן.

הכל התנהל באמצעות משטר של מכות, הן מצד הצוות והן על ידי הילדים. המתיחות בין הילדים הייתה חריפה, תמיד היו "חשבונות" שצריך לסגור, ואחריהם "חשבונות" חדשים שנפתחו. הילדים הגדולים התעמרו בקטנים, ובמשך כל היום צריך היה להיזהר, שלא ליפול לידיהם של הילדים האלימים, שחיפשו תמיד סיבה ותרוץ למריבה הגונה.

ה"ברוגז", שעד אז לא היה מוכר לי, היה נוהל מאד פופולרי במוסד. לעיתים קרובות נקלעת למצב, ששני ילדים "ברוגז" מדברים באמצעותך בנוסח – "תגיד לו...."

אלוהים יודע, מהיכן השיגו לי סידור תפילה ביוגוסלביה, ואני, שבקושי התחלתי לדבר את השפה המקומית, שפת הקודש, נדרשתי פתאום לקרוא מילים של קדושה, חדשות ובלתי מוכרות. הדבר הגיע לידי כך, שתרגמתי בצורה שגויה מילים לעברית, ובכך סיבכתי את הדברים עוד יותר.

המדריכים במוסד הענישו אותנו, כמעט על כל שטות, ולפעמים אף היכו: איחור לתפילה, לחדר האוכל, מריבת ילדים, על כולם חטפנו סטירה, בעיטה, וכיוצא בזה. הגדיל לעשות מדרך חדש בשם זאב, איש נמוך קומה בעל ידיים מעוקמות אך שריריות, התלויות לו ברישול, שהיה מפליא במכותיו על כל דבר, אפילו הקל ביותר. שנאנו אותו והתפללנו בליבנו למותו. אך לאכזבתנו הרבה, מצא לו האיש הזה אישה והתחתן אתה. לא סלחנו לה על שהתחתנה עם איש כל כך רע. למרות שחלפו כמה עשורים, השנאה הזו לא נעלמה ולא שככה. בכל עת שראיתי אותו ברחוב, בחדרה, ולו אותה קומה ואותן ידיים מעוקמות ושריריות, שפוף מעט מהשנים שחלפו, הייתי חוזר לשנים בהן סבלנו מנחת זרועו, ומתרעם בליבי מחדש.

במוסד היו נערים בוגרים, שהיו "מחזירים" מכות למדריכים, וזאת לשמחתם של הילדים הקטנים. הבולט בהם היה נער בשם "חזק", שהמדריכים נזהרו מאד שלא להיתקל בו. שמות גנאי וקללות היו במוסד עניין של שגרה. השם שלי "הזמין" שמות גנאי כואבים ופוגעים, ולא הייתה לי שום אפשרות לשנות זאת. שנים לקח לי להשתחרר מהעלבון וחילול שם משפחתי, שנרצחה שם ביוגוסלביה.

הקללות היו חלק מהשפה המדוברת במוסד, והנפוצה ביותר הייתה הקללה - "ימח שמך"! מאחר, ועדיין לא דברתי כראוי, לא היה לי מושג מה פירוש הקללה. כמי שבא מארץ, בה הקללות הן עניין יומיומי, והן היו אימות וקשות, היה לי ברור, כי "ימח שמך" זה משהו רע מאד. השיא הקשור בקללה זו, היה ביקורי אצל הרופא בכפר. איש גבוה, רחב כתפיים וממושקף, שישב מאחורי השולחן ושאל אותי בעברית: "מה שמך?" אני עמדתי שם נבוכ

ונעלב, לא מבין למה הרופא מקלל כמו במוסד? מה עשיתי לו שהוא מקלל? התחלת לבכות, והרופא לא הבין למה אני בוכה. הוא ניסה לשאול כמה שאלות בשפות שונות, ואז הבנתי, כי הרופא, בסך הכל, רצה לדעת איך קוראים לי.

במשך כל התקופה בה חייתי במוסד, התנהלו חיי בתחושה מתמדת של אכזבה, על ששוב זנחו אותי ובגדו בי, ושמו אותי שוב במסגרת דתית לוחצת. החלום על משפחה, בית חם, וכל שמתלווה אליו, שכל כך רציתי לזכות בו, נעלם ונגזז, ונאלצתי למצוא דרכים כדי לשרוד במסגרת מעיקה זו.

הצורך הנצחי שלי ושל חברי למשהו מתוק, אשר לא היה בנמצא, הביא אותנו לרעיון, ליצור בעצמנו שוקולד. ירדנו לצרכנייה בכפר וקנינו קקאו וסוכר, מהם הכנו בלילה, יצקנו אותה על מגש, אותו הנחנו בשמש, כדי שיתגבש לשוקולד מוצק. מה שקבלנו היה מאכזב: כולו נסדק, והטעם, כמובן, היה רחוק מלהיות הטעם של הדבר האמיתי, אותו רצינו להשיג, אך זה לא הפריע לנו להתמוגג בהנאה ממעשה ידינו.

במכתבים ששלחתי לחברי ביוגוסלביה סיפרתי על השפעה המצוי בארץ, ועל הלחם הלבן, השוקולד והמסטיק, שכבר אינם בלתי מושגים, לפחות בשבילי.

בשעות הבוקר עבדנו בגן הירק, בעישוב, קילטור, בקטיפי הירקות והכנתם למשלוח לשוק של חדרה. מדרך גן הירק, איש כפר הרואה, היה גבוה וצנום בעל פנים רזות, שלרוב היו בלתי מגולחות, ולראשו כובע "קסקט" נצחי. הגרגרת הבולטת בגרונו הייתה הסיבה לכינוי, "משה – קוקוריקו", שקיבל מהילדים. ביסודו היה איש נעים ומתחשב, אך התקשה להשתלט על הילדים ולהטיל עליהם את מרותו. למרות שכרע תחת עומס האחריות, כדי להוציא את התוצרת בזמן ובאיכות לשוק, מעולם לא הכה ילד כנהוג במוסד. ואנו מצידנו, השתדלנו לעבוד כראוי כדי לרצות אותו, כאות הוקרה על טוב לבו.

אימת הילדים בגן הירק היו הנערים הבוגרים מ"אלישיב" הסמוכה, שהיו יורדים לגן לקחת ירקות ללא רשות, והטילו עלינו מורא. פחדנו מהם בגלל מראם המאיים, בהיותם גדולים וכהי עור, ופאותיהם השחורות, הארוכות, המסתלסלות להם בצידי הפנים. לרבים מאיתנו היה זה המפגש הראשון עם ילדי תימן.

באחת ההפסקות בעבודת הגן ישבתי לבדי לנוח, כאשר, לפתע, פגע תפוז בראשי. נדהם, פגוע ונעלב, ניסיתי לראות מי הוא הזורק, ולא ראיתי מי פגע בי. בטרם התאוששתי מהתפוז הראשון, והשני בא בעקבותיו. ואז ראיתי בזווית עיני, את צבי מויססקו חומק ונעלם. כועס ופגוע תפשתי את ה"קרצר" [המקלטר], ותוך רדיפה אחרי צבי זרקתי את הכלי אחריו. לרוע המזל, השן של הכלי פגעה בראשו של צבי מעל העורף. מיד נוצרה התקהלות ומהומה גדולה. צבי שכב פצוע, ואני עמדתי מנגד מבויש ומפוחד מעצם האירוע. כאב לי מאוד, שלאיש לא היה איכפת ממה שקרה לי קודם. למזלי ולמזלו של צבי, הפציעה הייתה קלה יחסית. נקראתי לשיחה עם הרב צוקרמן, אשר הוכיח אותי בשטף מילים, שלא הבנתי מתוכם מילה פרט לכך, שכינה אותי "בנדיט". אחרי מקרה זה, שמרו הילדים מרחק ממני לזמן מסוים, חוששים מתגובותיי הלא צפויות.

מהיום הראשון שלי במוסד "יקיר" היה לי ברור, שאני לא רוצה להיות פה. לא ידעתי מה לעשות ולמי לפנות כדי שיעזור לי לצאת מכאן. מצאתי נחמה בידיעה, כי אי שם בארץ, בקיבוץ "עין שמר", שלא ידעתי היכן הוא נמצא, יש לי בן דוד, דדו, שאולי יוכל לעזור לי ולהוציאני מכאן.

התחלתי לשלוח מכתבים, ובהם בקשה חוזרת ונשנית, משווע לישועה: "הוציאו אותי מכאן!!!"

אך למרות שטף המכתבים ששלחתי, בזה אחר זה, לא קבלתי מכתב תשובה שכה רציתי לקבל. מאחר ודדו היה ישועתי היחידה, לא חדלתי לצפות ולהאמין, כי יום יבוא והוא בוא יבוא. פעמים רבות ישבתי על מרפסת ה"שיבה", הצופה אל הדרך העולה מהכפר,

ובעיניים כלות חיכיתי לבואו של דדו, באמונה, כי אם אשב ואמתין הוא יבוא. משלא בא, הייתי חוזר מאוכזב למציאות העגומה בתקווה, כי בפעם הבאה הוא בכל זאת יגיע.

למרות האכזבות החוזרות ונשנות, שדדו לא השיב על מכתביי, ולא הגיע כמצופה, לא ויתרתי על ניסיון לחפש דרכים נוספות לצאת מהמוסד. תוך כדי כך, מצאתי חבר לצרה, אשר רצה כמוני לא להישאר במוסד השנוא. לשם כך, נסענו שנינו לתל אביב, ובדרך, שאיני זוכר כיצד, מצאנו את משרדי עליית הנוער. שם פנינו לאחד הפקידים בתחינה ובבכיי, שיוציא אותנו מהמוסד בו מכים אותנו, ויעביר אותנו לפנימייה, בה נוכל ללמוד מקצוע. האיש שקיבל אותנו בעליית הנוער היה בעיני סמל האטימות והרוע. לא רק שלא שאל את עצמו, איך הילדים, העולים החדשים, מצאו את המשרדים בתל אביב, הוא גם לא שאל את עצמו, למה הם כל כך מתעבים את המוסד. איך זה לא עלה על דעתו, שיש דברים בגו, ששני ילדים מעיזים לבוא ולבקש פנימייה אחרת, ורוצים גם ללמוד מקצוע? האם לא הבין, שמעשה כזה של שני ילדים אלה, הוא מעשה המלמד אולי על חשיבה חיובית? אך בתגובתו הביע, למעשה, חוסר עניין בולט: הוא הרגיע אותנו, ביקש שנחזור למוסד, והבטיח כי יעביר את שנינו לפנימייה אחרת, בבוא הזמן. חזרנו למוסד מלאי תקווה, כי בקרוב יעבירו אותנו למקום סימפטי ומוצלח יותר. לאכזבתנו, נוכחנו לדעת, שהאיש פשוט שיקר לנו, ודבר לא קרה מכל אשר תלינו בו תקוות. היה זה עבורי "השיעור הראשון" של האימרה הישראלית: "יהיה בסדר", אימרה שלא הותירה אחריה שום הבטחה, שאכן יהיה בסדר.

הלימודים במוסד לא היו הצד החזק של המקום. ערב רב של ילדים, בני גיל, רקע, השכלה ושפות שונות, היו צריכים, ללא ספק, לשמש אתגר למורים ולמדריכים. אך לא כך היה. במבט לאחור נראה לי, כי באותה תקופה, ובאותו מקום, הכי חשוב להם היה, שנתפלו, נחבשו את כובע הברט, ונקיים מצוות שונות, גם מבלי להבין כלל את מקורם. איני זוכר שום דבר משמעותי שלמדתי בשנתיים וחצי אלה, בהם שהיתי שם. איש לא טרח להסביר לי את פשר המילים של התפילות, אותן התפללנו בעל פה מבלי להבין את משמעותן. רק בקיבוץ, מאוחר יותר, התחלתי להבין את פשרן של מילים רבות, אותן אמרתי בתפילות מבלי להבין.

באביב הראשון לשהותי במוסד "יקיר", ירדנו לכביש הראשי לחזות בתהלוכת יום העצמאות. התרגשנו מאוד לראות מכוניות עם חיילים וכלי מלחמה שונים. אז לא היה לי עדיין שום מושג, מהי משמעותה של התהלוכה, ולכבוד מה היא צועדת. רק אחרי שנים, כמו עם העברית, הבנתי, כי חזיתי במצעד הראשון של יום העצמאות, המצעד של הצבא שלנו, צבא הגנה לישראל.

בחופש הגדול הקמנו מחנה אהלים ליד הכביש, בחורשה, הנקראת היום "חורשת עתא". למרות החום הכבד של הקיץ, נהניתי מכל העבודה שהייתה כרוכה בהקמת האוהלים, קישוט המחנה, הכנת הארוחות והקומזיץ ליד המדורה. אך משהגיע הלילה, החלה חרדה חודרת לליבי: בלילה ראיתי צלליות נעות, ומרוב פחד לא יכולתי להירדם.

פעילות קייץ נוספת הייתה ההליכה לים. למרות כוונותיהם הטובות של מדריכי המוסד, ההליכה לחוף הים במכמורת בשיא הקיץ, הייתה פשוט התעללות בילדים. הלכנו דרך אפיקו של נחל אלכסנדר מהמוסד ב"כפר הרואה" עד מכמורת, שהייתה אז ממש ישוב בראשיתו. בחום הכבד של אוגוסט הלכנו בסבך קוצים דוקרים, והגענו עייפים וצמאים לחוף

מכמורת. אני זוכר, כי רבים מאתנו לא יכלו להתרחץ בים וליהנות, בגלל העייפות הרבה, ובגלל החשש מהדרך הקשה המחכה לנו בחזרה. המפגש הראשון עם חוף הים לגביי היה מאכזב: החוף חולי, ארוך ומשעמם, ללא מפרצים קסומים, כפי שזכרתי את הים האדריאטי. בהתבונני בו זכרתי את הים הכחול והשקט, את עצי האורן המצלים, היורדים לתוך המים בחוף האדריאטי.

עם שחרור ספליט וסיום המלחמה, הוציאו השלטונות את כל הילדים מידי הנזירות קוריטאס וססיליה, ומסרו לידיהן קבוצת ילדים חדשה, יתומי מלחמה. אותנו העבירו למסגרת חדשה של נזירות ממסדר אחר, שעיקרה היה בית ספר. הנזירות קיימו שגרת לימודים, הכנת הצגות, ולימוד שירים חדשים ברוח התקופה. אהבנו במיוחד את המצעדים בעיר, נועלים קבקי עץ לרגלינו, שהדהדו בתיפוף ברחוב. כולנו לבושים היינו בחולצות לבנות, ומטפחת אדומה כרוכה סביב הצוואר, כמנהג הפיונרים. כך היינו צועדים בראש מורם ושירים, ונהנים ממבטיהם האוהדים של העוברים ושבים.

היו אלה יציאותינו הראשונות לעיר, שאותה, עד כה, לא זכינו לראות. נגלתה לפנינו עיר יפה, ובה ככרות וגנים פורחים בשלל צבעים, בתים ציוריים, עיר עתיקה, טיילת ארוכה לאורך החוף וים כחול עד קצה האופק. האוניות, שעגנו בנמל, עוררו את סקרנותנו. נהגנו להתבונן בהן ולחלום, על מרחקים ועל ארצות רחוקות.

בבית הספר נערכו חזרות לאופרטה לקראת סוף השנה. למרות שלא היה לי שום חלק בהצגה ובחזרות, עמדתי מוקסם מהמנגינות הדלמטיות היפות והקליטות, ששבו את ליבי. למדתי עד מהרה את כל השירים בעל פה, בקול ראשון ושני. למרות זאת, איש לא שם לב לכשרוני המוסיקלי והוא נשאר חבוי בי.

הטיולים ברגל להר מריאן, הצופה על העיר והנמל, היו גולת הכותרת של גילוי העיר, בעיקר, בגלל גן החיות, שהקסים אותנו וגילה לנו עולם שלא הכרנו. לטיולים אלה בקיץ התלווה תמיד צרצור בלתי פוסק של צרצרים, ובחום הצוהריים עמד באוויר ריח מיוחד של עצי האורן.

לראשונה, אחרי ארבע שנים של הפצצות והסתתרות במרתפים חשוכים וטחובים, מבוהלים ומפוחדים, זכינו לקייטנת קיץ ראשונה באזור כפרי רחוק מהים. התארחנו בפנימייה שנוהלה על ידי נזירות, וכללה מבני מגורים, חדר אוכל, כתות לימוד ומשרדי הנהלה, בהם ישבה מנהלת חמורת סבר. למרות שהיינו בחופש ובאווירה של קייטנה, היה המשטר מאד נוקשה וקפדני. הטינה העזה שרחשנו למנהלת לא ידע גבולות. היה זה רק "טבעי", ששמחנו להיפטר ממנה, כאשר עקב אסון שקרה במשפחתה, נאלצה לחזור לביתה. כך היא יצאה מחיינו, לרווחת כלנו.

שגרת היום כללה תפילות, מספר פעמים ביום, רחצה בנהר, בילוי בשמש ובאוויר הצח, משחקים ומדורות, בהן צלינו קלחי תירס שהפיצו ריח בלתי נשכח. אך מעל לכל, התנסינו לראשונה בעישון של "שערות" התירס, מגולגלות בנייר עיתון, כשאנו נתקפים בשיעול ומחנק, ועיניים דומעות. בשעות אחר הצוהריים עסקנו בכתיבה וציור לעיתון קיר, בו סיפרנו וציירנו את חוויות הקיץ של החופש הראשון.

בבילוי היומי בנהר, במשחקי המים וניסיונותי הראשונים בשחייה גיליתי, להפתעתי, כי אני מצליח לשחות שחיית גב, בעוד שכל ניסיון לשחות שחיית חזה נגמר בשקיעתי במים. כדי להיראות כשוחה חזה, הייתי צועד במים ועושה תנועות שחייה מגוחכות, עד שהפסקתי לנסות והסתפקתי בשחיית גב. אחד המשחקים, אותו המצאנו ואהבנו לשחק בו היה,

המשחק בתחנות קמח: יצרנו אותו על-ידי תפוח אדמה, בו נעצנו ענף עץ קטן, ששימש כציר, ועליו ענפים קטנים ורחבים מסביב. כאשר שמנו את "מכשיר הפלאים", פרי יצירתנו, מתחת למפל מים קטן, הוא החל להסתובב סביב הציר, וכך קבלנו, לשמחתנו, "תחנת קמח" ממונעת במים.

בכפר פגשנו לראשונה שבויי מלחמה, בעיקר איטלקים, שעבדו אצל האיכרים, כדי לפצותם, ולו במעט, על הנזקים והחורבן שהמלחמה הותירה בארץ. משפיל במיוחד היה לראותם: בעבר הלא רחוק - חיילים, כבר לא כל-כך צעירים, והיום הם חופרים בורות למחראות, או גרוע מזה, עוסקים בהוצאת הצואה מבורות בתי השימוש. הם היו צייתנים ומפוחדים מנחת זרועם של השומרים והאיכרים. הנורא מכל היה, כאשר דחפו שבוי לבור מלא צואה, כאילו בשוגג, וכל האיכרים והילדים עמדו סביב נהנים וצוחקים לאידו. אני לא יכולתי לקחת חלק בשמחה זו, ועמדתי שם מבויש ונכלם.

בהיותי במנזר, אחרי המלחמה, זכיתי למספר ביקורים של קרובי משפחה וידידי הורי. פגשתי בעיר את אדון הרמן, שהכיר את אבי עוד מתקופת ילדותי בסרייבו. הביקור בספינתו הקטנה בנמל ספליט, יחד עם ילדה נוספת מהמנזר, ארנה_פפו, הותיר בי רושם עז.

רפו מוספיה, בן דודו של אבי, ביקר אותי במנזר, ודיווח עלי לקהילה היהודית בסרייבו, בתקווה, כי הקהילה תוציא אותי מהמנזר. אך הקהילה, שהייתה אז בראשית התארגנותה אחרי המלחמה, לא התפנתה להיענות לבקשתו. וכך נותרתי שוב במנזר. איני זוכר באיזה חודש הגיע דודי מוני אלעזר לספליט, במטרה לחפש את הילד, שהפקיד בידי הנזירות. היה זה אחרי המלחמה. דברים רבים השתנו אז: בית הילדים נהרס והנזירות שינו כתובתן. אנו, הילדים, כבר היינו במקום אחר ועם נזירות אחרות, שלא הכירו את דודי. לאחר חיפושים רבים, הגיע מוני לבסוף למנזר בית הספר בו שהיתי. אבל הנזירות לא "הבינו" את מי הוא מחפש, מאחר והוא חיפש את באטו, ואילו אני כבר נקראתי אנטון. אך מוני דודי לא ויתר, וכשהנזירות לא הביאו את באטו, כמבוקש, שלף מוני את האקדח ואיים, כי יהפוך את המקום, עד שימצא את הילד. הנזירות נבהלו, והביאו לפניו את הילד האבוד. לפתע נמצא הילד!

אחרי כמה ימים בביתו שבועיר, נשלחתי עם מלווה לקהילה היהודית בסרייבו.

ידי הקהילה היהודית בסרייבו היו מלאות עבודה בהתארגנות מחודשת לדאוג ליהודים, ששרדו את המחנות, השבי, והחיים במסתור. יהודים רבים חזרו לעירם לחפש את קרוביהם ומשפחותיהם, שרובם לא שרדו.

בקהילה היהודית נמסר לי, ששמי הוא אלבכרי אלברט, בנם של ארנה והרי אלבכרי. נולדתי ב - 26 בנובמבר 1936. ייתכן, שנמסרו לי עוד פרטים, אך אותם איני זוכר, מאחר ונמסרו לי בעל-פה.

באופן כלשהו הבנתי אז, כי נשארתי לבדי, ללא הורים, סבא וסבתא. בגלל גילי הצעיר לא ידעתי אז, כי היו לי דודים ודודות רבים, שגם הם, כולם, נספו. אך דבר אחד היה ברור לי, ללא ספק, כי נותרתי לבדי ואני יתום.

לפרנסי הקהילה לא היה שום פתרון לילד בן - 8, שנותר יחיד מכל משפחתו הענפה. הפתרון היחיד היה, לשלוח אותי למוסד ילדים, יתומי מלחמה, שנוהל על ידי נזירות. כך מצאתי את עצמי שוב במוסד, השוכן על הרכס של ביאלבה, על יד קפה "בירום", שהייתה שכונה יהודית, בה התגורר סבי, ובה נולד אבי. המקום המה ילדים בני גילים

שונים, נוצרים, מוסלמים ויהודים. שוב צריך הייתי להתחיל להתרגל מחדש לנזירות, לסדרים ומנהגים חדשים, ולהיבדק על מקומי בקרב הילדים. היה אז חורף, והקור והשלג עשו את החיים לקשים יותר. כל הליכה לבית הספר הייתה כרוכה בירידה ברחוב תלול, שאי אפשר היה ללכת בו ברגליו, אלא רק לשבת על התיק החדש שקבלנו, העשוי קרטון, ולהחליק במורד באמצעותו. כמובן, שלאחר זמן קצר, לא נותר ממנו דבר, פרט לשרידים של מה שהיה פעם תיק בית ספר. לפני הכניסה לכיתות בדקו הנזירות את האוזניים והציפורנים, ומי שאוזניו או ציפורניו נמצאו מלוכלכות, נאלץ היה לרחוץ אותן במים הקפואים. כדי להתחמק מעונש זה, הקפדנו מאוד על ניקיונו. עד מהרה למדתי לרדת העירה למשרדי הקהילה היהודית שמעבר לנהר, שם לרוב השתתפתי במפגשים שלפני החגים. שם שמעתי לראשונה שירי חנוכה ואכלתי מצות. לא היה לי שום מושג, מדוע מדליקים נרות ושרים שירים בחנוכה, ולמה אוכלים מצות בפסח, אך את המצות אהבתי מאוד.

בדרכי לשם, עברתי פעמים רבות ליד שער ביתו של סבי, אך מעולם לא העזתי להיכנס פנימה. אולי זה נבע מחשש לפגוש את מי שגר שם במקום סבי, ואולי כדי להגן על עצמי מכאב שבמפגש עם מה שזכרתי ונצרתתי היטב עמוק בליבי. הייתי גאה מאד בכושר הניווט שלי, כשהצלחתי לרדת ולחזור, בעיקר בגלל ריבוי הסמטאות הצרות והפתלתלות של ביאלבה. עלי לציין, כי במשך שלוש שנות שהייתי בסרייבו אחרי המלחמה, לא העזתי לבקר בבית הולדתי. לא ידעתי היכן הוא, אף לא חשבתי לשאול על מקומו, פשוט התעלמתי מכך, שפעם היה לי פה בית. היום זה ברור לי, שבמודע, הדחקתי מחשבות אלה, ובכך חסכתי לעצמי כאב של מפגש עם עברי הלא רחוק, ואולי, בדרך זו, הגנתי על עצמי, טרוד בהישרדות של ילד, שאיבד את כל משפחתו, ונותר לבדו בעיר הולדתו.

רפו מוספיה, הזכור עלי לטוב, בן דוד של אבי, ביקר אותי במוסד בביאלבה פעמים מספר, ולקח אותי לביתו בשבתות. גם הוא, כאבי, היה חייט, בעל חוש הומור, ואהב לעשות מעשי קונדס. באחד מביקוריי בביתו, אני זוכר מעשה שעשה, כמהתלה: הוא הצמיד פתק בסיכה לבגדו של איש, ועליו כתב משהו מצחיק. האיש יצא לרחוב, והכל צחקו למראהו. כמו כן, אני זוכר בהתרגשות, שרפו דאג לתפור לי כמה בגדים, שהיו הראשונים שקבלתי מאז שחזרתי מהמנזר. רפו ביקר אותי עוד בהיותי בספליט, במנזר, אחרי המלחמה. הוא היה בין אלה, שדאגו להודיע לקהילה היהודית בסרייבו על קיומי, ולהאיץ בהם להביא אותי חזרה לסרייבו. לדבריו של רפו, דר' זון, עם הקשרים שלו, היה זה שהצליח להעביר אותי מהמנזר לסרייבו.

ככל שהיכרתי את העיר, לא יכולתי שלא להשוותה לספליט. סרייבו הייתה אפורה, שררו בה החורף והקור, והאנשים נראו אפורים כמו עירם. ברחובות הלכו נשים עטופות בבגדיהן, שכיסו את כל גופן, ורעלה שהסתירה את פניהן. לרגליהן נעלו קבקי עץ, שהשמיעו קולות נקישה בהליכתן. חלק מהגברים, בעיקר בשוק, היו לבושים בבגד העממי-מסורתי, ונועלים נעלי איכרים מיוחדות, בשם "אופנקה",

לעומת זאת, העיר הישנה, בעיקר באיזור השוק, הייתה ציורית ומרשימה ביופיה: מסגדים התנוססו כמעט בכל רחוב, ובחצרותיהם - מזרקות מים וברזים זורמים, שנועדו לרחיצת הרגליים לפני התפילה. למרות אהבתי לעיר הנמל, לים, לאור השמש, לחום וליופיה של ספליט, למדתי לאהוב את עיר הולדתי, סרייבו, ולא שבעתי ממראותיה.

בקהילה פגשתי אנשים שהיו קרובי משפחתי, (אלא שאז עדיין לא הבנתי איך): היה זה סמי אלבחרי, בן דודה של אימי, שהתגורר בקצה השני של העיר, בביסטריק, אשר מתחת להר הטרבביץ, שלייד גשר הרכבת. אהבתי לבקר אותו בבית המלאכה הזעיר לתיקון

שעונים בשוק התורכי. התבוננתי בו כשהוא רכון מעל השעון המפורק, מתפעל תמיד מכך, שידע להחזיר כל חלק למקומו ולתקן את השעון. היכולת שלו להחזיק את הזכוכית המגדילה, צמודה לעין, הרשימה אותי מאד. אהבתי לבקר את סמי ומשפחתו, טילדה אשתו ובנותיו, שהיו בנות גילי, בלנקה וקיקה. ביתם היה קטן וצנוע מאד, אך תמיד קבלו אותי בחום ובשמחה.

הדרך לביסטריק מילאה אותי תמיד עניין: צריך הייתי לרדת מהמוסד בביאלבה דרך סמטאות נפתלות, ולעבור את הבשצרשיה, השוק הטורקי, הצבעוני והתוסס. בדרכי עברתי ליד מפעל לייצור כדים, סירים, עציצים ומוצרים נוספים מחימר. שם תמיד התעכבתי כדי להתבונן בשלל הכדים, העשויים בצורות וגדלים שונים, אשר היו פרושים על האדמה לתצוגה ולמכירה. לידו היה מפעל לאריגת שטיחים, ואלה היו מוצגים בחוץ בשלל צבעים ודגמים, מזמינים בצבעוניותם החמה את העוברים והשבים. מעולם לא עברתי לידם מבלי שעיני ילטפו כל שטיח ושטיח, נהנה מגווניהם וצבעוניותם הרבה.

קרובי משפחה נוספים ומוכרים בעיר, היו נאדה ומילן זון. עד מהרה למדתי ללכת אליהם בכוחות עצמי. הם התגוררו באזור של "וילות". אהבתי את ביתם, שהיה נוח, מרוהט בטוב טעם, ופתוח תמיד לילידים וחברים, שבאו אליו לעיתים קרובות. בבית הזה קיבלתי את הטיפול הראשון מנדה, שמטרתו הייתה לשפר את מצבי הפיזי הירוד, בו הייתי שרוי בגלל המלחמה. גבי היה כפוף, הבטן רפויה והיציבה שלי הייתה בעייתית. הטיפול של נדה היה כרוך באמבטיה בשלג, כשחצי גופי ערום. היא שפשפה בחוזקה את גופי בשלג, ואני, שלא הבנתי מה רוצים ממני, צרחתי וחיכיתי למגבת המלטפת. אך גם בה קיבלתי טיפול של שפשוף חזק ונמרץ. טיפולים נוספים של נאדה באו מאוחר יותר, בביתם החדש, כשעברתי להתגורר אתם.

לאט - לאט הכרתי קרובים נוספים. שמחתי על כך, והיה לי חשוב לדעת, כי יש עדיין בעולם אנשים, ששייכים, באופן כלשהו, למשפחתי, אם כי לרוב לא הצלחתי להבין את קשר הקירבה.

הייתה ברטה ברוך, בת דודתי מצד אמי, שעבדה עם רפו מוספיה בתיאטרון. הוא היה חייט תלבושות והיא עיצבה תפאורות. מצאתי עניין רב בעבודתה, ואהבתי לראות סקיצות שהכינה, תחרטים ועבודות אמנות, שביתה היה מלא בהם.

מאוחר יותר הכרתי גם את יאקיצה, אחיה. והייתה גם ברטה קטן, בת דודתי מצד אמי, שהתגוררה עם בעלה, יצחק, בדירה קטנה ליד השוק המקורה.

ביקרתי בביתם פעמים מספר, והתפעלתי מכך, שביתם, דינה, שהיתה בת גילי, חזרה זה עתה, מ"פלסטינה", בה שהתה בזמן המלחמה. היא הראתה לי מכונת כתיבה, הכותבת באותיות משונות ובלתי מוכרות, בעברית.

בין הילדים במוסד, בסריבו, היו נערים בוגרים, ששימשו כשליחים בין היחידות של הפרטיזנים, דבר שהיה מקובל מאד. כי בהיותם ילדים יכלו לנוע בחופשיות בין היחידות השונות ולהעביר מסרים, מבלי לעורר חשד. נערים אלה נראו, כלפי חוץ, ככל הילדים בחיי היום יום, עד שהיו מקבלים התקף. התקף זה, בדומה להלם קרב, היה מחזיר אותם למצבי הסיכון והחוויות הקשות, שעברו בתקופת שירותם ביחידות הפרטיזנים. לנו הילדים, כל המצב האומלל שבו הם היו, הייתה חוויה שלא החמצנו. השמועה הייתה מתפשטת במהירות, והיינו באים בסקרנות ובפחד גדול לחדר בו התרחש ההתקף, וצופים נבעתים בנערים, הזועקים זעקות קרב מקפואות דם. עיניהם היו מזוגגות ומבטם נעוץ הרחק, לאין - סוף. הם היו זוחלים אל "האויב", כשסכין מדומה בין השיניים, ונלחמים בו. אחר כך היו

נופלים לארץ באפיסת כוחות, קצף לבן על פיהם ובוכים, ולא היה שם איש בשבילם לנחם ולתמוך. אחרי זמן מה היו קמים וחוזרים לשגרה, כאילו לא קרה דבר. אנחנו, הילדים, היינו צופים במחזה מבוהלים, ובחוש פנימי, מבלי שמישהו יאמר לנו דבר, לא העזנו להוציא הגה ולהתערב במתרחש. ידענו, כי זה התקף והוא יעבור. ידענו, כמו כן, כי לא מזכירים לנער את האירוע שעבר.

באחד הביקורים אצל נדה ומילאן נודע לי, כי אני עומד לעזוב את המוסד, ועובר להתגורר בביתם. לשמחתי לא היה גבול. ראשית, כי זה אומר, שיהיה לי בית ומשפחה, ושנית, אהבתי מאד את שניהם ונשארו לי מהם זיכרונות טובים, זיכרונות הקשורים בבית חם, שהעניקו לי בספליט.

עברתי לביתם בשכונת וילות, צפונית לבשצרשיה, ומיד הרגשתי בבית. סוף-סוף, אחרי המנזרים בספליט והמוסד בסרייבו, זכיתי בבית ומשפחה. אני כבר לא צריך להתחלק עם ילדים אחרים בחדר ובבגדים, ואינני חייב לרצות את האלימים והחזקים שביניהם, מיוחד תמידי שאחטוף מכות.

ביתם היה פתוח, נינוח ומלא תמיד בידידים וחברים. בבית הייתה אוירה של עליצות, צחוק, מעשי קונדס, ודיבורים על דברים שלא הבנתי, שעוררו תמיד את סקרנותי.

נדה הייתה מרכז הבית בשמחת החיים שלה, בהומור הנהדר, ובמעשי השובבות והקונדס, שהייתה מכינה ומפתיעה בהם את ידידיה. בעיר הכירוה כנכדתו של הרב הראשי לבוסנה, הרב אבינון, וכיבדו אותה בשל כך. היא עצמה לא ייחסה לכך חשיבות רבה, ולרוב התבדחה על הייחוס. היא נשארה חילונית גמורה וקומוניסטית נאמנה. נדה הייתה בין הנשים הראשונות בעיר שעישנו, דבר נדיר ולא מקובל בימים שלפני המלחמה. היא עבדה ב"בוסנה – פילם", וזה איפשר לה לראות את כל הסרטים עם הגיעם העירה, טרם יציאתם להקרנה בבתי – הקולנוע.

דוקטור מילאן זון הגיע לסרייבו כרופא צבאי במלחמת העולם הראשונה. בשהותו בעיר, הכיר את נדה, ובעבור זמן לא רב הם נישאו. הוא השתקע בעיר, ועד מהרה נקלט בחוגי האינטליגנציה במקום, וכמו רבים באותה עת, השתייך גם הוא למפלגה הקומוניסטית.

הוא היה רופא ילדים מוכר וידוע, והפך להיות חבר בכיר במפלגה הקומוניסטית של בוסנה. אחרי המלחמה, עם שובו לסרייבו, היה עוזר שר הבריאות בממשל החדש. לאחר זמן מה משהו השתבש במפלגה, ומילאן חזר לרפואת הילדים, בה היה מומחה. מטבעו היה אדם שקט ורציני, טיפוס של אינטלקטואל, נאה וספורטיבי במראהו, ומשך תשומת לב בגובהו. הוא עסק לפני המלחמה, יחד עם אבי, בסקי ובטיולים בהרים. למרות היותו שונה מנדה, היה משתף פעולה בכל שיגינותיה, ללא שום קושי.

עד מהרה עברנו לדירה בבניין בן חמש קומות ליד הנהר, הזורם במרכז העיר, בקרבת התאטרון ובנייני ממשל אחרים. הבית בלט בחיצוניותו בגלל אריחי הקרמיקה הכחולים שבחזית הבניין. הדירה הייתה מרווחת וכללה שני חדרי שינה, חדר אוכל גדול, חדר אורחים זעיר, ומרפסת שהשתרעה לכל רוחב הבניין הצופה לנהר ולהר "טרבביץ". בדירה היו גם מטבח מרווח, מזווה וחדר לעוזרת בית. אני ישנתי בחדר עם ברבה ג'אדו, אביה של נדה, שחזר אתם, עם נדה ומילן, מהמלחמה, והתגורר בביתם. הבית היה צמוד לבית הכנסת הגדול של העדה הספרדית בעיר, אשר עמד שומם ושדוד, מאז שתושבי העיר בזזו והרסו אותו מבפנים, עם כניסת הגרמנים לעיר.

למחרת כניסת הצבא הגרמני לסרייבו בתאריך 16 באפריל - 1941, עלה המון מוסת על בניין בית הכנסת, ושדד ממנו כל דבר ערך, כשהוא משאיר אחריו הרס עצום ובנין "מגולח" מכל תכולתו ושכיות החמדה שהושקעו בו.

בית הכנסת היה השני בגודלו באירופה, ובנייתו על ידי הקהילה הקטנה של יהודים - ספרדים כמעט ומוטטה את הקהילה מבחינה פיננסית. עכשיו הוא עמד בשימונו, פרוץ לכל עבר ומשמש כשדה קרב למלחמות בין כנופיות הילדים בעיר. כמי שחזר לא מזמן מהמנזר בספליט, והכיר מקרוב את בית התפילה של הכנסייה, "בית הכנסת" לא אמר לי דבר.

בית הכנסת היחיד שראיתי, מאז שחזרתי לסרייבו, היה בית הכנסת בבית הקהילה היהודית ברחוב Dobrovoljacka. שם נערכו החגיגות וההתכנסויות של הקהילה. חוץ ממנו לא היה לי כל מושג על משמעותו של בית-כנסת, ומה עושים בו. כמובן, שלא היכרתי את התפילות. בית הכנסת החרב, שבקרבתו התגוררתי עכשיו, לא אמר לי דבר, פרט לכך, שהיה גדול ממדים ומפואר, כפי שסיפרו לנו המבוגרים, שזכרו אותו. היום, כשאני חושב על כך, ברור לי, כי ביקרתי בבית הכנסת עם סבי בבילבה, בהיותי ילד, ולמרות זיכרוני המעולה, אין לי שמץ של זיכרון ממקום תפילה, אווירה, או אירוע הקשורים בו, ודברים אלה הם בגדר ניחוש בלבד.

נדה מילן ואביה היו בין מקימי חיל הרפואה של הפרטיזנים, ויחד אתם לחמו באופנזיבה (במיתקפה) החמישית ליד מערת דרבר - Drvar. שם התנהלה מתקפה עזה, שכל המאמץ הגרמני, שהושקע בה, הוקדש לחיסולו של טיטו. מתקפה זו נכשלה, וכידוע, טיטו נשאר בחיים.

לקראת סיום המלחמה הייתה נדה בין הפרטיזנים, שאירחו קצינים של בעלות הברית, שבאו לסייע לפרטיזנים. אלה למדו עד מהרה להיזהר בדיבורם בנוכחותה, אחרי שלמדו במקרים מביכים, כי היא שולטת בשפות מספר ומבינה, לעיתים, גם את מה שהם רצו להסתיר. נדה שלטה בשפות: אנגלית, צרפתית, גרמנית, ספרדית ורוסית, וזאת מלבד הסרבו-קראטית, השפה המדוברת ביוגוסלביה.

עם בואי לגור בביתם של נדה ומילן, התחלתי ללמוד בבית הספר הקרוב שמעבר לנהר. לשמחתי, פגשתי בו מספר ילדים יהודים, אותם הכרתי מהמפגשים והחגיגות בקהילה. כבר מתחילת הלמודים התברר, כי אני חלש מאד בחשבון. הטראומה שספגתי במנזר משיעורי החשבון שם, בהם השתמשו במכות בסרגל על כף היד, עשו שמות בביטחון וביכולת שלי בתחום זה. למרות העזרה של מורה פרטי, שמילן שכר עבורי, ולמרות רצוני העז להצליח, הדבר לא עלה בידי. זיכרון המכות בסרגל, שליוו את הוראת החשבון, נחרטו עמוק בזיכרוני, והיו חזקים ממני.

כפי שכבר ציינתי, המלחמה הותירה בי את סימניה בצורת גב כפוף, בטן נפולה, יציבה גרועה, כתפיים שמוטות, וראש גדול ביחס לגוף, שמשך תשומת לב והערות מעליבות. זכורה לי השתקפותי במראה אצל נאדה באחד מביקורי, והדמות שניבטה אלי לא הייתה אהובה עלי.

נדה הציבה לעצמה מטרה, לשפר את בריאותי ואת היציבה הבעייתית שלי. בנוסף לטיפולים, שכללו רחצה בשלג, הוסיפה לי נדה תרגילים, והקפידה שלא אתחמק מהם: הליכה עם ספרים על הראש, סנטר מורם תוך משיכת הכתפיים לאחור, הליכות "מריצה", ושיבה זקופה ליד השולחן (בלי לתמוך בראשי, כפי שנהגתי לעשות). כמו-כן, לימדה אותי נימוסי שולחן אלמנטריים: שימוש במזלג וסכין, ואכילה שקטה בלי השמעת קולות של גמיעת המרק, ועוד.

חלק מהתזונה המיוחדת שקבעה נדה עבורי היה מרק, וביצה טרייה בלולה בו. דבר זה ניתן לי בארוחת הצהריים, לפני הליכתי לבית הספר במשמרת השנייה. כמובן, שהיה זה

בלתי אפשרי לאכילה. אך אימת האיחור לבית הספר הייתה הגורם לכך, שאכלתי את המרק בחיפזון, מתגבר בקושי על טעמו הנורא, ונשמר שלא להקיא. "עונש יומי" נוסף היה שתיית שמן דגים, פעמיים ביום. עמדתי בזאת בגבורה, תוך עצימת עיניים וסתימת האף. תוספת כף סוכר הייתה מוכנה תמיד, כדי למחוק את טעמו הדוחה של המשקה.

ביתם של נדה ומילן, שהיה בית פתוח לחברים וידידים, זכה לכך שפקדו אותו לעיתים קרובות. נדה ישבה ברגליים משוכלות על הספה הנמוכה, שניצבה בהול הקטן, ששימש כחדר אורחים. היא הייתה מוקפת באורחיה, ותמיד במרכז העניינים. הייתה מוכרת בהומור הנהדר שלה ובלשונה החדה כתער. קולה היה צרוד, ולסיגריות הרבות שעישנה היה, בודאי, חלק נכבד בכך. היא התבלטה בקומתה הנמוכה, לא יפה, ולא טרחה במיוחד לטפח עצמה. הבריות תהו, איך גבר גבוה ונאה, כמו דר' זון, בחר להתחתן איתה.

נדה אהבה מאד למתוח את אורחיה, ולהתאים לכל אורח את המתיחה המתאימה לו. בכך היא נעזרה בחתנה, בן למשפחה עתיקה וידועה בדוברבניק, אשר שרת בשרות הדיפלומטי בפאריז. בבואו לחופשות מולדת נהג להביא לה מגוון נאה של חומרים ומוצרים, בהם נעזרו במתיחותיהם. היו אלה כפיות, שנמסו ונעלמו תוך כדי בחישת התה, או, במקרים קשים יותר, פוצצו את הכוס על תכולתו לאורח ה"נבחר". אני, שחיבתי לממתקים הייתה מוכרת לנדה, קיבלתי "סוכרייה". כשהסרתי את נייר העטיפה, הפתיע אותי קפיץ שהיה לכוד בתוכה. כך גם אני זכיתי לאחת ממתחותיה.

לעומתה, מילן, למרות היותו רציני, תמיד היה לידיה, ושיתף פעולה במעשי הקונדסות שלה. פעמים רבות נתבקשתי לשיר לאורחים, וכמובן שנעניתי בשמחה. נהניתי מאד מתשומת הלב שהוקדשה לי. היה לי כבר רפרטואר של שירים דלמטיים, אותם ידעתי מספליט, ושירי סבדלינקות מבוסנה, אותם למדתי זה מכבר ואהבתי מאד להשמיעם.

גם לאחר שנים רבות, שמרה נדה על עליצותה, ועל מעשיה הבלתי צפויים.

בביקורה הראשון בארץ אירח אותה, בין היתר, דדו אלעזר, ובמכוניתו הצבאית יצאנו יחד לטיול בירושלים. בדרכנו הגענו גם ל"מאה-שערים", ודדו הסביר לנדה, ותאר לה את מהות השכונה ואת אופי האנשים בה. בסיפורו הזכיר את ההפגנות שהם עושים בשבתות, כשהם צועקים כלפי החילוניים הנוסעים ברכביהם: "שבס! שבס!" נדה הקשיבה בעניין רב, ולפתע, ללא כל סימן ואזהרה, הוציאה את ראשה מבעד לחלון, וכמנהגה בעבר, להפתיע בתעלוליה, החלה קוראת בקול גדול: "שבס! שבס!"

נדה ומילן זון

אכן, נדה לא השתנתה. היא נשארה עליזה ומפתיעה כפי שהכרתי אותה בצעירותה.

את השירים קלטתי מכל מקום שיכולתי: בסמטאות, ברדתי העירה מהמוסד, הקשבת לקולות הנשים המפזמות אותם בביתן, בבתי הקפה ובמסעדות הקטנות. ליד עשן הקבאב, תמיד נשמעו נגינות אקורדיון ושירה. במיוחד זוכר אני בערגה רבה את בית הקפה – בורום

– Bojrum, בדרך למוסד בביילבה, בו ישבו תמיד אנשים רבים, אכלו, שתו ושרו, לקול ליווי נגינת האקורדיון.

נדה, שהבחינה בכשרון השירה שלי, הביאה אותי לתחנת השידור של העיר, ושם שרתי עם ילדים נוספים שנבחרו כמוני. זכיתי לשיר סולו פעם אחת ברדיו שיר ילדים קרואטי. ההשתתפות הקנתה לי זכות, לשאול ולהחליף ספרים בספריה של תחנת השידור, דבר שגרם לי גאווה רבה, ואיפשר לי ליהנות מקריאת ספרים, אותם גיליתי זה עתה, בזכותה של נדה.

שני זיכרונות מאד חזקים וברורים, הקשורים בי ובהורי, ממש לפני הגרוש, הטרידו את מנוחתי במשך שנים רבות, ולא ידעתי להסבירם.

הראשון: בבוקר קר עלינו במעלה ההר, פוסעים על גבי שלוליות המים שקפאו בלילה, ואני משתדל לרסק ברגלי את מעטה הקרח של כל שלולית בדרך. שנים לא הבנתי, מדוע ילד קטן הולך עם הוריו בהרים בשעות הבוקר המוקדמות בקור?

הזיכרון השני: באולם גדול מלא במיטות, מכונסים ביחד אנשים רבים, מצב רוחם עליז, אורזים את המזוודות והתרמילים, ומתבדחים על אלה שלא מצליחים לסגור את המזוודה. אין לי בזיכרון זה שום תחושת אימה או חשש, אלא מצב רוח טוב, ששרר בקרב כולנו, מלווה בצחוק ובדיחות הדעת.

כילד, לא היה לי ברור, לאן הלכנו בבוקר קר בהרים, ומדוע ישנו עם אנשים אחרים באולם, שהיו בו מיטות רבות.

שנים רבות אחר - כך נפתרה התעלומה, בזכותו של יאקיצה גאון, ידידו של אבי וחברו לקורס מדריכים למטפסי הרים, שסיפר לי, על מה ולמה נאלצנו לעבור ולהשתכן בבית זה, שהיה במעלה העיר.

במשך שנים חשבתי, כי היה זה המעמד שלפני האיסוף והגירוש, ולא הצלחתי להבין, למה היינו יחד רבים כל כך, ומדוע שרה עלינו מצב הרוח המרומם.

היום אני יודע, כי ההליכה בהרים בבוקר קר על גבי שלוליות קפואות, התרחשה כמה ימים לפני כיבוש העיר, בעת שהמטוסים הפציצו את העיר. התושבים ברחו להרים, ואנחנו, הורי ואני, ברחנו עימם.

הורי וידידים נוספים מצאו מסתור בבית של "ידידי הטבע" ב-Crepoljsko Polje, שעמד בחלקה העליון של העיר, אליו הם השתייכו כחברי מועדון. בית זה שימש אותם בטיולים הרבים שעשו בהרים, ובהתכנסויות של שירה, שתייה וצחוק, ערב היציאה לטיולים בטבע, בימי ראשון.

האולם הגדול היה, אכן, אולם השינה בבית, והמעמד המבודח של אריזת התרמילים היה לפני חזרה העירה, עם תום ההפצצות, באפריל 1941.

במוסד "יקיר", כמו בכל חברת ילדים, שלטו הגדולים בקטנים תוך שימוש בכוח. לקטנים והחלשים היו פטרונים, נערים גדולים, שהגנו עליהם בנסיבות שונות: כמו, למשל, תחרות בין הנערים הגדולים על שליטה וקשרים של מוצא ושפה משותפים, או סתם חיבה אל החלש, והגנה עליו מפני התעמרות החזקים. כזה היה ברכה – ברכה בשבילי. לא ברורה לי בדיוק הסיבה, למה הוא הגן עלי ועל עוד כמה ילדים. אך העובדה, כי הוא היה ה"מגן" שלנו, חסכה מאתנו צרות של הסתבכות עם נערים אחרים. אצל ברכה התוודעתי אל החוברות התורכיות המצוירות, ובאמצעותן הכרתי את חוג'ה, גיבור- תורכי- עממי, בעל

ניסיון חיים רב, חוש הומור ושכל ישר, בדומה ל"הרשלה" היהודי. ההתבוננות בחוברות אלה עוררה בליבי תחושה חזקה של געגועים וכמיהה לבית קטן, ולכל מה שהוא מייצג: חום, שלווה, משפחה! התמונות בחוברת כללו גם בתים, ואני מצאתי בהם דמיון מה לבתים בסרייבו.

מקום נוסף שיצר בי געגוע עז לבית, על כל המשתמע ממנו, היה חלון מואר של בית קטן, שראיתי תמיד בלכתי בדרך העולה למוסד בסרייבו.

שנים רבות מלווה אותי תחושת תלישות. כמי שעבר, עד גיל 14, שני מזרים, שלושה מוסדות, שלוש משפחות וקיבוץ, הרגשתי תמיד לא שייך למקום, או שייך לו זמנית. חוץ מהעובדה הסטטיסטית הנ"ל, היה משהו באופי האישי שלי, שגרם לי לנוע, להיות במקומות שונים. כל כך רציתי להרגיש בהם בסדר, בנוח, אבל לא עשיתי כל מאמץ להשתייך אליהם, לא פיזית ולא רגשית.

פעמים רבות התחבטתי בשאלה, מה היה קורה, לו היו הורי חוזרים חיים מהמלחמה. בטוחני, שהייתי חי אחרת: ממשיך בלימודי, ומתקדם באופן מסודר בתיכון, ובהמשך – בלימודים גבוהים. חיי, לבטח, היו נראים היום אחרת. פעמים רבות התקנאתי בצעירים, שבלטה בהם תחושת השייכות לסביבתם: לבית, לשכונה, לחברה ובכל מקום בו היו.

חוברת מצוירת נוספת, לה התוודעתי אצל חברי יעקב גוטליב הבלגי, הייתה חוברת "סיפורי טין – טין", הילד הצרפתי עם התלתל והכלבלב הקטן, שחווה חוויות מסעירות במקומות שונים בעולם, ותמיד נחלץ מצרות. התרשמתי מאוד מדמותו של "טיין-טיין", שהזכיר לי את דמותי שלי בילדותי: החוויות שעבר והיחלצותו מהן בשלום, וכמובן, התלתל, אותו טיפחה אימי באהבה כה רבה בילדותי.

גם אם לא שלטנו בשפה הצרפתית, לא נגרע מאומה מהנאתנו, כי יעקב גוטליב היה אמן כמספר סיפורים. ויותר מכך, התבלט מאוד בכשרונו בציור מחברות שלמות, בסגנון הקומיקס, על מלחמת העולם השנייה, בהם תמיד ניצחו המטוסים האמריקאיים את היפנים והגרמנים.

מאחר והמדריכים מעולם לא גרמו לנו הנאה בפעילות כלשהי, יעקב גוטליב היה בשבילנו מרכז, בו מצאנו תמיד עניין, בסיפוריו, ציוריו וגישתו לעולמות רחוקים ומרתקים. ימי החורף הקרים היו תמיד סיבה טובה להתכנס סביבו, לשבת בקרבתו, להתחמם מדמיונו העשיר והמרתק, ומכשרונו לסחוף אותנו הרחק מכאן, בסיפוריו מלאי הדמיון. ליעקב היה, בהחלט, חלק חשוב בהתפתחות הדמיון אצל חלק מאתנו.

דרך נוספת להתגבר על הקור בחורף היה, להישאר בחדרים, להתכרבל בשמיכות ולבלות את כל השבת המשמימה במשחק ה"מונופול". באמצעותו למדנו להכיר את שמות הערים בארץ החדשה ולזהות את מקומן. משחק זה נמשך שעות ארוכות, עם הפסקות קצרות לארוחת צהרים. אחריהן מיהרנו לחזור לחום השמיכות ולמשחק המרתק, שבאמצעותו הפלגנו לחיים אחרים, הרחק – הרחק מהמוסד, למציאות מרתקת.

באביב התפתחה פעילות עצמאית חדשה של בניית גינות חקלאיות על ידי קבוצות של ילדים. במרץ ניגשנו לעבד חלקת אדמה, לעשב, לעדור, לזבל בזבל סוסים ולזרוע ערוגות של תירס, בצל, צנוניות וירקות שונים. תחמנו את החלקה בחבלים, כדי לציין בעיקר את גבולותיה. בכל רגע פנוי רצנו אל החלקה לראות את הנביטה, להשקות את הערוגות בתעלות ההשקיה, ולנכש עשבים, שהתחרו עם הצמחים הזעירים.

כמובן, שנוצרה באופן טבעי תחרות בין בעלי הערוגות. לא מעט קנאה ליוותה את התחרות על ההצלחות, ואכזבה רבה על הכישלונות. ועל אף כל זאת, היו אלה מעט מרגעי החסד במוסד, ולמדריכים, לא היה כל חלק בכך. כמובן, שמעולם לא זכינו ליהנות מפרי עמלנו, כי יד זדונית הרסה ועקרה את הכל, וגרמה בכך לרבים מאתנו עגמת נפש רבה, שלא נשכחה לאורך שנים רבות. במשך שנים זכרתי בגאווה וערגה את הניסיון הראשון, ליצור משהו ממשי משלנו, שנגדע ולא הבשיל.

גורלן של גינות הנוי בחזית החדרים לא היה טוב יותר. בכל חברה אנושית יש בונים ויש הורסים, כך היה עם הניסיונות הבלתי פוסקים שלנו לגדל פרחים בערוגות הנוי. היו אלה בדרך כלל ציניות, אותן זרענו באהבה, והמתנו בהתרגשות לנביטה. עקבנו אחרי התפתחות הצמח יום-יום, שמחים על כל עלה וענף חדשים, מחכים בכיליון עיניים לראות את צבע הפריחה. וכשהוא פרח לא היה גבול להפתעתנו ולשמחתנו. היינו גאים מאד על היופי שבפריחה. תוך פזילה לערוגות האחרות, בדקנו את גובה הפרחים, את הצבעים ויופיים. עד שבלילה אחד, יד נעלמה הרסה את הגינה, עקרה את הפרחים, ואיתם - את גאוותנו ואת חדוות היצירה.

יום הכיפורים הראשון במוסד היה לי לסיוט. לא היה לי שום מושג מה הוא היום הזה, בו חל איסור מוחלט לאכול, ולמה חייבים היינו להיות בבית כנסת לאורך כל היום, כשאיני מבין אף לא מילה מהתפילות, ובטני מקרקרת מרעב. לא פלא, שמצאתי עצמי עם עוד ילדים, רצים לפרדס הקרוב, ובידינו לחם שנגנב מחדר האוכל. היינו מאושרים להשביע את רעבוננו בלחם ותפוזים. ישבנו שם, קבוצת ילדים, בולעים את התפוזים והלחם ברעבתנות ובהתרגשות, אך מרגישים אשמים, שרק מסגרת דתית מסוגלת לגרום לכך. את הסעודה החפזה קטע ילד גדול, שהופיע במפתיע, היכה אותנו, וזרק את כל התפוזים שאספנו. הוא עשה זאת בהנאה, כשחיוך רחב על פניו, נהנה להתעלל בנו, הקטנים והחלשים ממנו. כועס ופגוע מהמעמד המשפיל, אמרתי בקול רועד: "אני...מנחם...תפוזים..." בשפתי הדלה לא הצלחתי להביע את כעסי כראוי, ואני רציתי, למעשה, לומר, כי אמסור למנחם המנהל, כי גם הוא גנב תפוזים, כמונו,

בחג הפורים הראשון התחפשתי יחד עם כל הילדים בתחפושות שונות. לא כל כך הבנתי את פשר החג, אך נהניתי מאד מהכנת התחפושות: גזרנו מסיכות מקרטון, ואת ראשינו עטפנו במטפחות צבעוניות, כדי שלא יזהו אותנו. התעטפנו בסדין או שמיכה, וירדנו לכפר הרואה, לעבור בין הבתים ולבקש משלוח מנות, כנהוג. מנהג זה לא היה מוכר לי, ולכן התביישתי לעמוד עם הילדים לפני דלת שנפתחה, ולבקש כמו קבצן נדבה של ממתקים. למרות חיבתי הרבה לממתקים, הרגשתי בושה ומבוכה רבה במעמד זה.

בחורף 1950 ירד שלג בארץ. כל המוסד וסביבתו כוסו בלבן. לרבים מהילדים היה זה המפגש הראשון עם השלג, והם הביטו בו מופתעים, טועמים ומשתובבים. לנו, הילדים שעלו מארצות השלג, היה זה רק טבעי, שבחורף יורד שלג, והוא שימח אותנו, כי הכרנו את ההנאה שהוא גורם. המדרון הצפוני היורד לחדר האוכל הישן היה תלול, ואנו הפכנו ספסלים למגלשות, ובשמחה רבה גלשנו למטה, צוהלים ועליזים על כל התהפכות בדרך הגלישה. המלחמות בכדורי שלג היו דרך לגיטימית לזרוק את הכדורים זה בזה, ואפילו על המדריכים.

אך אלייה וקוץ בה: עם כל השמחה שגרם לנו השלג, חסרונו היה - הקור העז בחדרים, שם קפאנו מחוסר אמצעי חימום, והדרך היחידה להתחמם הייתה, להיכנס עם הבגדים למיטה ולהתכרבל בשמיכות.

בקיץ לעומת זאת סבלנו מחום ולחות, שלרבים מאתנו היו קשים מנשוא. בלילות ישנו לעיתים על הגג השטוח של הבניין, נהנים מצינת הלילה, וביום ציננו את גופנו במקלחות, אותן מילאנו במים, וערומים החלקנו על הרצפה, על הבטן או הישבן, צוהלים ושמחים.

מאחר והמדריכים לא ראו עצמם מחויבים להפעיל אותנו בדרך ובתחום כלשהו, היינו חייבים למצוא לעצמנו תעסוקות, כדי שלא נשתעמם. כך היה עם גינות הירק וגינות הנוי, משחקי המונופול, זמן הסיפורים עם יעקב גוטליב, משחק הצורקה (מקל חובט במקלון קטן וקופצני), משחקי הגולות למיניהם ועוד.

יום אחד הופיע, מבלי שאדע מהיכן, עיסוק אומנותי שתפס מיד את הילדים במוסד. הייתה זו אבן הגיר הרכה, המצויה בקרבת המוסד, שהפכה עד מהרה לחומר גלם לגילוף, חריטה ופיסול. הכלים היו לרוב אולר פשוט, או סכין מהמטבח. כדי לישר את האבן הגולמית צריך היה לשפשף אותה ולהחליקה, ושפשוף על גבי בלוקים הייתה הדרך המהירה והטובה לעשות זאת. מהר מאד, כל יסודות הבניינים במוסד, שהיו בנויים מבלוקים, הפכו לבנים מהשפשוף של אבן הגיר.

עבורי, היה זה מפגש מרגש עם הכישרון האומנותי שבי, הפיסול, ובכל רגע פנוי הייתי עסוק עם האבן והאולר ביד, ונהייתי מכך עד מאד.

אחרי שנה וחצי במוסד הרגשתי מעורה בחיי המוסד, הכפר והסביבה. נמנית עם הילדים האחראיים, שיצאו פעם בשבוע או יותר, כדי להוביל את הירקות שגידלנו, לשוק שבחדרה, לאסוף את הדואר, ושאר הדברים שהיה צריך לסדר בעיר.

כלי התחבורה, בו היינו נוסעים, הייתה עגלה בעלת שני גלגלים, רתומה ל"לבן", הסוס ה"משוגע" של המוסד, שיצא לו שם של "הופך עגלות". לעיתים, כשהציקו לו הילדים בדרך לשוק בחדרה, היה הסוס מתרומם על שתי רגליו האחוריות, וכל הארגזים עם הירקות היו גולשים, לחדרתנו הרבה, ומתפזרים על הכביש. אנו מיהרנו להרגיע את הסוס, ולאחר שנרגע היה עלינו לאסוף את הירקות, להעמיסם מחדש, ולהתפלל שנצליח להגיע בשלום לשוק.

בחדרה פרקנו את הירקות בשוק, והעמסנו את הארגזים הריקים. אחרי איסוף הדואר ושאר שליחויות בעיר, היינו חוזרים למוסד, לרוב ללא תקלות.

בשבתות עשינו את הדרך מהמוסד לחדרה ברגל, בעיקר, כדי לראות משחק כדורגל, או סתם לטייל ולראות בני אדם "רגילים", שחיים בעיר ולא במוסד. איני זוכר שיצאתי פעמים רבות בשבת, כי לא אהבתי במיוחד כדורגל, וגם כי הייתי ממושמע, מאחר שנאסר עלינו ללכת ללא רשות, והרשות מעולם לא ניתנה.

באחת הפעמים, שלא כנהרגלי, התלוויתי לאחד החברים, ובדרך התפתינו להיכנס למקשת מלונים הסמוכה לכביש. לפני שהספקנו לגעת במלון, נתפסנו על ידי השומר, שצעק עלינו ואיים להביא אותנו למשטרה. בכינו וביקשנו סליחה, והבטחנו, שיותר לא נעשה כדבר הזה, אך הוא נהנה ממצוקתנו ולא מיהר לוותר לנו. לבסוף, התרכך ליבנו, הוא שאל מאיזו ארץ אנחנו, וכאשר התברר לו, כי ידידי ממרוקו, דיבר עם הנער כמה מילים בערבית מרוקאית, ושלח אותנו לחופשי, תוך הבטחה, כי יותר לא ניכנס למקשה.

בשנה הראשונה לשהותי במוסד, נסעתי לחופשות לירושלים, לביתם של קטיה ומוצי בתלפיות. אחרי שעזבו את הארץ לטנג'ור, נסעתי לסאשא וארון בעין שרה, ליד נהרייה. בכל היציאות מהמוסד לחופש, ברגע שהיגענו לכביש הראשי, הסתרנו את ה"ברט", הכובע השנוא שחבשנו לראשנו, כדי לא להראות דתיים כלפי חוץ. עד כדי כך לא הזדהינו עם המוסד ועם מה שהוא ייצג. היו מקרים, שתוך כדי המתנה בכביש ללא כובע, הגיעו אנשי צוות המוסד לתחנה, ואז מיהרנו לחבוש את הברט, שמא יבולע לנו.

לפני שקטיה ומוצי עזבו את הארץ, ביקרה אותי קטיה במוסד. כל זמן הביקור ביקשתי אותה והתחננתי, שלא תעזבו את הארץ לפני שהיא דואגת להוציא אותי מכאן. הצעתי, כי תכניס אותי לפנימייה אחרת, כדי שאוכל ללמוד מקצוע, אך לשווא. היא הבטיחה לבדוק ולראות, אך דבר לא יצא מהבטחותיה.

הזדמנות אחרונה לראות את הגיחוך שהושארתי במוסד דתי, היה ביקורנו בנתניה. קטיה ואני ישבנו בקפה "חרמון" במרכז העיר. אדון הרמן, בעל בית הקפה, הכיר אותי מאז היותי במנזר בספליט, ומתקופת שהותי בסרייבו, שם למדתי בבית הספר עם בנו אריה. כשראה אותי שאל: "איפה אתה נמצא היום, ומה מעשיך?" סיפרתי לו, שאני נמצא במוסד דתי בכפר הרואה הקרוב, והוא השיב: "הילד הזה, בכל מקום שאני פוגש אותו, הוא תמיד אצל הדתיים: בספליט, בסרייבו, ועכשיו כאן בארץ." קיוויתי, שדבריו אלה יעוררו משהו בליבה של קטיה, אך הם לא שינו לגביה מאומה. היא ומוצי עזבו את הארץ, והותירו אותי במוסד.

הדבר היחיד שיכולתי לייחל ולקוות לו היה, שיום אחד דדו יענה על מכתבי הרבים, ויבוא להוציא אותי מהמוסד. לשם כך המשכתי לכתוב לו, ולשבת פעמים רבות על מרפסת הישיבה, הצופה אל הדרך העולה למוסד, בתקווה ואמונה, כי ישיבתי תזרז את בואו. את ה"בר- מצווה" שלי חגגתי במוסד, והדבר היחיד הזכור לי מאירוע זה, הייתה ה"עלייה לתורה" וקריאת ה"הפטרה". אך איני זוכר שום דבר נעים ומרגש הקשור בכך. אירוע נוסף שהשאיר בי את חותמו, היה ניתוח השבר שעברתי בבית חולים ברמת גן. על כל מצוקותי נוספה גם זו: לא הבנתי, למה מגיע לי לסבול כך! מאירוע זה, אני זוכר, שהייתי עזוב ובודד בבית החולים, ללא ביקורים ותשומת לב.

בסרייבו שאחרי המלחמה החיים היו קשים, והאנשים ניסו לארגן את חייהם מחדש, אחרי שחזרו מהמלחמה. אצל כולם הורגש מחסור גדול בביגוד, מזון, תרופות ועצים להסקה. קמח לא היה בנמצא, והלחם נעשה מתירס, שלרבים היה קשה לעכל אותו. באטליזים היה רק בשר עיזים, בעל ריח חזק ולא נעים. השמן היה שחור, ולא ידוע ממה היה עשוי.

בקהילה היהודית חילקו חבילות מזון שהג'וינט שלח. החבילות סומנו על ידי ספרות ואותיות, והכילו מוצרי מזון שונים. אותנו, הילדים, עניינו בעיקר דברי המתיקה שהיו בהם, כמו, מיכלי אלומיניום קטנים שהכילו קונפיטורות, אבקות מיצים שונות למהילה במים, והחשוב מכל, מסטיקים. בחבילות, שהגיעו לביתם של נדה ומילן, לאכזבתי הרבה, היו דברים חשובים ומזינים, אבל מסטיקים... לא היו.

עד היום זכור לי היטב, המצב התמידי בו הייתי שרוי, מצב של כמיהה למסטיק, והאכזבה הגדולה באי השגתו.

אפשר היה למצוא בחבילות גם בגדים משומשים, שנשלחו למשרדי הקהילה מאמריקה. בעקבות הביקורים התכופים בקהילה, החיפוש והנבירה בערמת הבגדים, התפתח הווי

מיוחד, שמצא עד מהרה את ביטויו בשירים ופרודיות במסיבות יום השישי. היו אלה שירים שמילותיהם ומנגינותיהם חוברו על ידי שני, (שנדור), מזיקאי מוכשר, שבכל שבוע סיכם בהומור את האירועים שעברו על הקהילה בעיר. באחד השירים מספר שני על הבעל, שנדחף, כדי לשמור תור לאשתו. היא הייתה מגיעה בדיוק בשעה עשר, לנבור ולבחור את הבגדים מתוך הערמה.

שני חיבר גם את המנון הקייטנה של פאזאריץ, וחשוב מכך, את המנון "המסילה", שנכתב לכבוד המסילה, Samac - Sarajevo, שנבנתה על ידי הנוער הדמוקרטי, והושר באותה עת בכל יוגוסלביה.

חגיגת החגים והאירועים האחרים בקהילה היוו עבורי היכרות ראשונה עם התרבות היהודית ספרדית, אשר הייתה נהוגה בקרב משפחתי, שאותה לא הכרתי. לפתע נחשפתי לחגים ושירים בשפה לא מוכרת, למאכלים ומנהגים, כולם זרים לי. באירועים אלה הכרתי חברים חדשים מקרב ילדי הקהילה, ששרדו כמוני. אך רוב חברי באותה עת היו, למעשה, מקרב הגויים.

בקהילה גילו עד מהרה את כישרוני בשירה, ומהר מאד התחלתי מופיע בחגים ואירועים. סופר לי, כי כשרוני לשיר בא לי מאמי, שהייתה ידועה בקהילה כבעלת קול נעים. היא שרה במקהלות, ב"לה-לירה" היהודית, ו"פרולטר" העירונית, שהייתה מעורבת מיהודים וגויים. סופר לי, שבשנת 1934 ביקרה אמי בארץ ישראל עם המקהלה, שבה השתתפה, "לה-לירה" (Lira La), ונפגשה עם ה"ראשון לציון", הרב הספרדי הראשי בארץ ישראל, באותה תקופה.

מקהלת "לה לירה" בביקור בארץ, 1934.
אימי חובשת כובע לבו.

הקהילה היהודית בסרייבו שלחה בקייץ את הילדים לקייטנות: האחת בעיר צריקבניצה שליד הים, וקייטנה אחרת - בעיר שב"פאזריץ", הסמוכה לסרייבו. למרות אהבתי וגעגועי לים, עלה בגורלי להיות פעמיים בפאזריץ. שבוע או יותר של בילוי מאורגן עם פעילויות מגוונות בכל יום: טיולים, רחצה בנהר, משחקים, כתיבה לעיתון קיר והוצאתו, הופעות וחזרות לקראתן, הכרת חברים חדשים. גילוי עניין בבנות, וכל ההתרגשות שהדבר מעורר, היו שינוי גדול בחיי.

הקושי הגדול ביותר בקייטנה עבור ילדים מסוימים, הייתה החובה לאכול ולסיים את כל מה שיש בצלחת, בעיקר בארוחת בוקר. לגבי מספר ילדים, הדייסה של ארוחת הבוקר הייתה משימה בלתי אפשרית. אני, ועוד כמה ילדים, נחלצנו לעזור למספר מצומצם של ילדים, ואכלנו את הדייסה במקומם. האחרים, שלא מצאו מתנדב, מצאו דרך מקורית לסיים את הדייסה השנואה עליהם: הם פשוט שפכו אותה לכיסם, ובהציגם לעיני האחרים צלחת ריקה, הורשו לצאת מחדר האוכל, כשהם רצים בצעדים משונים למקום מוסתר, כדי לרוקן את הכיסים.

בסיום הקייטנה הופעתי בפני האורחים בשיר הקרואטי המשעשע "צינגולי- רנגולי", ועד מהרה הודבק לי בקהילה הכינוי בשם זה. חלק מההורים, שבאו למסיבת הסיום, הכירו אותי ואת הורי, ונוכחותם במפגשים אלה, הדגיש מאד את יתמותי וגרם לי לעצבות רבה.

עם שובי מהקייטנה, לא יכלו נדה ומילן להשאיר אותי לבדי בבית, כי שניהם עבדו. הם שלחו אותי לאיכר, ששמר ועיבד חלקת אדמה השייכת להם. שם היו להם רפת, דיר כבשים ועצי פרי, לא רחוק מהבית של "ידידי הטבע", Polje Crepoljsko, שאבי היה חבר בו. בשבילי, ילד עירוני, היה זה שינוי עצום, כמעט בלתי נתפש, לחיות בכפר ליד בהמות וכבשים, כשהאוויר ספוג בריחות של רפת ודיר, וכולם עסוקים מעלות השחר בעבודות חקלאיות. ראוי לציין, כי באותה עת נתפשו האיכרים כבורים, והמושג "איכר" היה כינוי גנאי.

עד מהרה התרגלתי לכל: לריח, לעבודה, לאוויר הכפר, לאוכל שכלל בעיקר חלב ולחם, לאיכר, לאשתו ולבתו, שהייתה בת גילי. הדבר היחיד, שלא יכולתי להתרגל אליו, היו הכבשים, אותם הייתי צריך להוציא בכל יום למרעה. לא היה לי שום מושג איך מוליכים כבשים בשבילי השדה, ואיך מונעים מהן להיכנס לגינות של האיכרים. נראה, שגם הילדה שהלכה אתי לא ידעה כיצד עושים זאת. בכל יום, בדרך למרעה, "זכינו" לצעקות וקללות של איכרים, שגינותיהם נפגעו מחדירת הכבשים, שליחכו בהנאה את הירקות מגינותיהם. מה שהיה גרוע יותר הוא, שלא ידעתי איך לשחרר את הכבשים מחוטי התיל, שהצמר נתפס בהם. לא פלא, שבאותו הזמן סלדתי מן הבהמות האלה, שהולכות לאן שהן רוצות, ואי אפשר לשלוט בהן. כל שיכולתי לעשות היה, לקלל אותן ולבלוע את הבכי העומד להתפרץ, מהבושה לפני הילדה שאתי, כדי שלא תהיה עדה לחוסר האונים, בו הייתי נתון.

יום אחד הגענו עם העדר לחורש, והכבשים התפזרו לכל עבר, מלחכות את העשב, כשלפתע הופיעה צועניה זקנה והתיישרה לא רחוק מאיתנו. היא קראה לנו, ואנחנו הייסונו לגשת אליה, בגלל החשש שהיה טבוע בכל ילד מפני הצוענים, שיצא להם של חוטפי ילדים, מטילי קללות וכישופים. לבסוף, העזנו וניגשנו אליה, אך עמדנו במרחק בטוח. היא, שהבחינה בנו, פנתה אלינו ושאלה, אם אנחנו רוצים שהיא תסתכל בכף ידנו, ותנחש את

עתידינו. היבטנו בה בסקרנות, ולאחר התלבטות קלה, השבנו בחיוב. היא ביקשה שנביא לה זרדים יבשים למדורה, ואחר כך תסתכל בכפות ידינו. רצנו במהירות ואספנו ערמת זרדים גדולה, מצפים בכליון עיניים, שתגלה לנו את העתיד העלום. התיישבתי ליד הצועניה, חושש ושומר מרחק, ליתר בטחון, הושטתי את ידי וציפיתי בהתרגשות לשמוע את דבריה.

- "אתה יתום" היא אמרה לי "אין לך הורים, אינך מאן, והדבר הכי שנוא עליך הוא לרעות כבשים".

הייתי המום: מהיכן היא יודעת את הכל אודותי, ובעיקר את שנאתי העזה לכבשים?

לימים הבנתי, כי הייתה זו אחיזת עיניים, ואני, בתמימותי, האמנתי לה בכל ליבי: די היה להביט בי ולהבין, כי אני עירוני על-פי לבושי. התנהגותי והופעתי המוזנחת, דרך דיבורי, ובעיקר, תבונתה, שילד, שיש לו הורים, אינו מסתובב באזור כפרי ורועה צאן, אלא אם – כן הוא יתום. כמו-כן, מספיק היה במבט בוחן אחד, כדי לראות, עד כמה סלדתי מהבהמה המעצבנת הזאת.

לימים, נתקלתי שוב בצוענים: באחד הערבים הזמנתי למסיבת צוענים, שישבו מסביב למדורה. היה זה ערב, שכולו ריקודים, שירה והרבה מצב רוח טוב, למרות עליבותם, עוניים ובגדיהם הקרועים. לאחר מספר פעמים שביליתי בחברתם, למדתי להכיר אותם, לכבד אותם ולא לפחוד מהם.

בקומת הגג, בבניין בו התגוררתי עם נדה ומילן, התגוררו תאומים, בני גילי. עד מהרה היינו חברים ושיחקנו ביחד. בחורף נהגנו לשחק בכדורי שלג, כשאנו זורקים אותם מהמרפסת על עוברים ושבים, ובעיקר על בנות. מבנים ומבוגרים נמנעו, כי פחדנו מתגובותיהם. יום אחד פגענו בנערה שעברה ברחוב, ותגובתה לא אחרה לבוא: היא עלתה למעלה ו"הפליקה" לשלושתנו מכות נמרצות. לאחר תקרית זו חדלנו ממשחק זה, ויתרנו על ה"עונג" לקבל מכות, אותן זכרנו היטב.

משחק לא פחות טיפשי ומסוכן היה, לתלות על וו שבקיר חבל קשור לצמיג של אופניים, ולהתנדנד עליו כמו מטוטלת. למזלי הרע, כשהגיע תורי להתנדנד, נקרע החבל, שברתי את הרגל, וחבשו את רגלי בגבס. בבית הייתה רצפת "פרקט", וכשהייתי מהלך שם, נשמע רעש עם כל צעד. באותו זמן הגיעה פאולה, בתם של נדה ומילן, מדוברבניק, עם תינוקת שזה עתה נולדה. דבר זה הכריח אותי ללכת זהיר – זהיר, כדי לא להשמיע רעש, פן אעיר את התינוקת או את הסבא.

הביקור הראשון של טיטו בסרייבו עורר את כל אנשי העיר להתרגשות ולהכנות. שטיחים נתלו במרפסות, העיר נוקתה וקושטה, הונפו בה דגלים וכולנו חיכינו לביקורו. ביום המיוחל יצאתי, כמו כל תושבי העיר, וניסיתי להגיע לרחוב הראשי, כדי לראותו. לאכזבתי, כל ניסיונותי לעבור ברחובות המובילים לשם לא עלו ביד: האנשים מילאו את הרחובות, והמעבר בהם היה בלתי אפשרי. רצתי נואשות לרחובות הסמוכים, והמחזה של רחוב גדוש ומלא חזר על עצמו. עלה בדעתי להקיף את העיר ולבוא מהכיוון השני, אבל הבנתי מהר כי אין טעם, כל העיר הייתה פקוקה. שמעתי ברמקולים את קולו של טיטו נואם, אבל לא הצלחתי לראותו, כמו רבים מתושבי העיר המאוכזבים.

אחרי שחשבתי לתומי, כי הגעתי למנוחה ולנחלה, וכי עתידי מובטח בביתם של נדה ומילן, התברר, עד מהרה, כי החיים הכינו תוכניות אחרות בשבילי. איני יודע את הסיבה האמיתית להחלטה, להעביר אותי מנדה ומילן, לידיה של אנגלה אלעזר, דודתי שהצילה את חיי. יום אחד, ללא כל הכנה, ומבלי שאבין מדוע, הועברתי לאנגלה, למרות בכיי ותחנוני. מאד רציתי להישאר אצלם. ההסבר הבלתי מובן שקיבלתי היה, כי אנגלה דרשה וקיבלה אפוטרופסות עלי ועל חיי, בתוקף היותה קרוב משפחה יחיד בעיר.

מאווירת החופש, הפתיחות והתרבות, שגיליתי זה עתה, אולצתי לעבור לבית בלתי מוכר, בו אצטרך להתחיל הכל מחדש. ההסברים שקבלתי לא שכנעו אותי, ונותרתי שוב עם תחושה קשה של נטישה ובגידה. האם ייתכן, כי לנדה ומילן היה קשה עם ילד בן תשע, והם היו היוזמים להעברתי? איני יודע, ולעולם גם לא אדע.

את סיבותיה האמיתיות של אנגלה, לקחת ילד יתום אל ביתה, למרות גילה המתקדם, ושלושת ילדיה, [בת בוגרת נשואה ולה שני ילדים, בן בוגר היושב בבית הסוהר, ובן בגיל - 16, קל דעת ובטלן, היושב בבית] לעולם לא אדע. האם היה כאן שיקול לזכות בטובות הנאה כלכליות, אותן מקבלים עבור ילד יתום? ואולי היה זה ניסיון לכפר על ישיבתו של בנה זבונקו בבית הסוהר. שנים רבות אחר כך סופר לי, באקראי, ואיני יודע מה האמת בסיפור זה, כי זבונקו הבן, נאסר על כך, שהלשין על אביו החורג, דודי מנטו אלעזר, שהיה קומוניסט. במשפחה סיפרו לי, כי זבונקו יושב בבית הסוהר, באשמת סחר חלפים לרדיו בשוק השחור.

עברתי לגור בביתה של אנגלה, ב- Kablareva 14. הייתה זו חצר ובה שני בניינים, ועוד מבנה קטן, ששימש למגורים. אנגלה הייתה אלמנתו של אדון ציגר, אבי שלשת ילדיה, חשמלאי ידוע בעיר. הבית וסביבתו היו מוכרים לי לפני המלחמה, מביקורי אצל דודי מנטו, האיש הגדול בעל אופנוע הסירה, בה הסיע אותי.

בבית הזה הוסתרתי, אחרי שאנגלה הוציאה אותי מידי אמי, וממנו הוברחתי לספליט, אל דודי מוני אלעזר.

כבר בראשית שהותי שם, לא אהבתי את סביבתי החדשה, וזאת לפני שידעתי כמה סבל מצפה לי בבית הזה. יוז'י, הבן היחיד שהיה בבית, הצטייר בעיני כמזר, אלים ונצלן. לימים נודע לי, כי האיש יושב בבית, מבודד, ומוגדר חולה נפש. עד מהרה שימשתי כ"משרתו" הצמוד, לכל מיני מטלות, חלקן סתמיות, רק כדי להתעמר בי, וליהנות מהכוח והשליטה שלו עלי. השתדלתי לא להיתקל בו, כדי להימנע מנחת זרועו, אך לשווא. גרנו באותו הבית, והוא היה תמיד שם, מוכן בכל רגע לבצע בי את זממו.

אנגלה הפכה אותי ל"עוזרת בית", ואילצה אותי לעשות עבודות בית שונות על בסיס יומי: לנער שטיחים, להבריק את הפרקט בכריעה על ברכי, ולנקות את האבק מעל גבי הרהיטים. בכל פעם שאנגלה לא הייתה מרוצה מעבודתי, הפליאה בי את מכותיה במחבת השטיחים, העשוי נצרים. עונש נוסף וחמור יותר היה, לשבת בבידוד במרתף הקר והחשוך.

דודתי אנגלה

אנגלה החרימה מיד עם בואי כמה דברים, שהיו יקרים וחשובים לי מאד: שעון שרשרת, שקיבלתי מבן דודי סמי אלבכרי, ועט נובע אמיתי, שקיבלתי מחתנה של נדה, ששירת כשגריר בפאריז.

באותם הימים, שעון ועט נובע היו דברים יקרים בכלל, ולילד בן תשע, שזה היה אוצרו היחיד, בפרט.

יותר מכל, כאב לי, שאת רכושי זה, שהיה יקר לי כל כך, נתנה אנגלה ליוז'י. אני לא השלמתי עם מעשה זה, ומיד התחלתי לתכנן, כיצד אוכל להשיב לעצמי את הגזלה.

אנגלה אסרה עלי להמשיך וללכת לתחנת הרדיו ולהשתתף בתוכניות הילדים, ומנעה ממני את ההנאה מהספרייה, שכה התחבבה עלי. כעסתי, בכיתי והתלוננתי באוזני נדה ואחרים, אך דבר לא עזר: הניתוק היה מוחלט! לא ראיתי יותר את תחנת הרדיו, ולא הלכתי לספרייה.

הדרך היחידה, שבה יכולתי לספק את הצורך החזק, שפיעם בי לנקום באנגלה, היה לגנוב. בתחילה גנבתי כסף וקניתי דברי מתיקה. היה זה צורך בלתי נשלט לנחמה, ובדברי המתיקה ניסיתי להמתיק את חיי, שהחלו להיות בלתי נסבלים. כאשר גנבתי משקפת וכמה חפצי ערך אחרים, וניסיתי למשכן אותם, עברתי את הגבול, ובתמימותי הבאתי על עצמי את המשטרה. אך גרוע מזה, "זכיתי" לנחת זרועה של אנגלה, שבזעמה לא ידעה גבולות. היא לא חסכה ממני את מכותיה, ושלחה אותי למרתף החשוך והקר. היתרון היחיד, שהפקתי משיבתי במרתף, היו החביות המלאות בכרוב כבוש, אותו אהבתי מאד. הוא אירח לי לחברה נעימה, ובאכילתו מצאתי נחמה.

יוז'י מצא דרכים שונות כדי להתעלל בי: לילה אחד הוא העיר אותי במכות וצעקות, ומשך אותי באוזני אל החדר הסמוך. הוא אחז בראשי בכוח, הוריד אותו אל ערימת צואה וצעק: "למה עשית את צרכיך בחדר האורחים?" מבוהל, המום, מפוחד ומופתע למצוא את ערמת הצואה בחדר, בכיתי וניסיתי להסביר, כי לא אני עשיתי זאת. יוז'י עזב את אוזני, והרים בקלילות את ערימת הצואה המבריקה, העשויה מגבס, תוך שהוא פורץ בצחוק פרוע ונהנה מעצמו.

כל עוד שהייתי בביתה של דודתי, המשכתי ללכת לאותו בית ספר שליך הנהר, שהיה מרוחק מאוד מביתה של אנגלה. אחרי הלמודים הלכתי לאורך כל העיר, בדרכי אל המסעדה של הקהילה היהודית שליך השוק הטורקי, לאכול ארוחת - צוהריים. אחרי הארוחה נאלצתי ללכת שוב דרך ארוכה, או להיתלות על החשמלית מבחוץ, ולקפוץ לפני התחנה, כדי שלא להיתפש כנוסע בלי כרטיס. כסף לכרטיס מעולם לא קיבלתי, גם בימים גשומים וקרים, בהם היה קשה לחזור ברגל, בחורף הקשה של סרייבו. לא פעם חזרתי, כשרגלי קפואות עד כדי כאב, וכשניסיתי לחמם אותן קרוב לתנור, חומו גרם לי כאבים חזקים אף יותר.

יום אחד, אחרי הלמודים, ירדתי עם חבר לנהר. המורד היה תלול מאד, ואני כשלתי ונפלתי לתוך המים. יצאתי מבוהל מהנפילה הפתאומית, ועוד יותר, מנחת זרועה של אנגלה. הלכתי רטוב למסעדה, ובדרך חזרה נכנסתי לביתו של חבר לנסות וליבש את בגדי הרטובים, דבר שלא הצליח במיוחד. חזרתי מאוחר הביתה, התפשטתי ותליתי את בגדי במקלחת. נכנסתי מהר למיטה להתחמם ולהתייבש, נמנע מלפגוש את יוז'י או את אנגלה. אחרי שנרדמתי, העירה אותי אנגלה בצעקות ובמכות נמרצות, כשהיא חובטת בי במחבט השטיחים. יוז'י עמד שם מצחק ומרוצה מעצמו, על שגילה את בגדי הרטובים והלשין לאמו.

הנפש הנורמלית היחידה ב"בית המשוגעים" הזה הייתה לוציה, ארוסתו של זבונקו, הבן היושב בבית הסוהר. מצאתי אתה שפה משותפת, למרות הבדלי הגיל, והיא היחידה שניחמה אותי ברגעים הקשים.

חופשותיו מהכלא של זבונקו גרמו לי שמחה רבה, כי זבונקו היה מכה את יוז' על שימוש באופניו, ועל שהתעלל בי והיכה אותי. הייתה זו נחמתי הקטנה על התעללויותיו בי. נהייתי מכך, שקיבל את שהגיע לו. למרות אזהרותיו של זבונקו והתראותיו, שלא לגעת בי בהעדו, תמיד היה חוזר יוז' לסורו, במכות והתעללויות.

כילד, היו לי ציפיות, שמישהו מקרובי המעטים שבעיר, יתעורר וישים קץ למסכת ההתעללויות והמכות מצד דודתי ויוז', אבל דבר לא קרה. כמה ניסיונות שעשיתי בעצמי, לפנות אישית לכמה מקרובי, שייקחו אותי אליהם ויחסכו ממני את הסבל שעברתי, נעניתי בשלילה ובהסברים שונים על מצבם, ועל החוק העומד לצידה של אנגלה. התוצאה המאכזבת הייתה, שנשארתי אצל אנגלה, וגרוע מכך, שלא הרגשתי, שמישהו בקהילה פועל לשנות זאת.

באותם הימים היו לי מספר חברים, לאו דווקא יהודים, שנהגו לעשות ביחד מעשי קונדס. אתם הייתי מבלה בעיר, בעיקר במוצאי יום ראשון, כשהרחוב המה אנשים שטיילו להנאתם הלך ושוב בצפיפות רבה. לשוטטות זו קראו "קורזו". הלכנו גם אנו ביניהם, ובידינו מקל. בזריזות היינו שמים אותו בין רגלי ההולכים, וגורמים להם למעוד. לרוב עשינו זאת לנערות שהלכו בקבוצות, כי זה היה פחות מסוכן, ובזריזות היינו נעלמים בהמון.

לפני חג הפסחא הנוצרי היה מקובל לצבוע ולקשט ביצים קשות לחג, ואחר כך להתמודד עם אחרים, מי יצליח לשבור את הביצה של חברו. המפסיד היה נותן למנצח את הביצה שלו.

כילדים, חיפשנו תמיד איך לעשות זאת ולנצח תמיד. לאחד מחבריי היה אבא בעל חנות קטנה לחריטת עץ. אחרי שהצטיידנו בביצים מעוטרות וצבועות, עשויות מעץ, היו הניצחונות קלים ופשוטים: "שברנו" את השוק! עד שיום אחד הדבר התגלה לילדים, אותם ניצחנו, ו"החגיגה" נגמרה בכך, שקיבלנו מכות, וביצי העץ נלקחו מאתנו בכוח.

בתחילה לא קלטתי, כי כינוי הגנאי "צ'פוט" מכון אלי. אך מהר מאד הבנתי, כי זהו כינוי גנאי ליהודים, והוא היה מעליב ופוגע. רגישותי באותם הימים הייתה גבוהה, נעלבתי מכל קללה שהוזכרו בה אבא ואמא שלי, ורוב הקללות כללו אותם. לרוב הייתי על סף בכי מרוב תסכול, על הפגיעה ביקרים לי מכל.

אני זוכר בכאב רב מעמדים, בהם נאלצתי לאיים עליהם, כדרך מנהגם של ילדים, כי דודי הפרטיזן "בוא לסגור חשבון איתם!"

"בשצרשיה", השוק התורכי הססגוני, קשור לזיכרונותי מילדותי המוקדמת, בעת שביקרתי עם הורי בחנות התבואה הפינתית של אחד מקרוביי, מצד אלעזר. מחוץ לחנות עמדו שקים מלאים בגרעיני תירס, חיטה ומיני גרעינים נוספים, ולהקות גדולות של יונים התעופפו לידם, מנסות לאכול מהם. נהייתי, במיוחד, ולהבריחן, ולראותן מתעופפות בבהלה.

הבית הצמוד לחנות קשור בזיכרוני, כאחת האכזבות המוקדמות של ילדותי: הייתי אז כבן שלוש, ובבית הייתה המולה לפני נסיעה בכרכרה למקום כלשהו. רציתי מאד לנסוע עם

כולם, וירדתי אתם למטה, אחוז התרגשות מהחווייה המצפה לי. מאחר שלא הייתה להם כל כוונה לצרפני למסע זה, שלחו אותי למעלה להביא דבר מה, וכשירדתי, הכרכרה נעלמה, ואני נותרתי פגוע ומאוכזב, על שרימו אותי, ועל כך, שנמנע ממני התענוג לנסוע בה.

אחרי המלחמה, כשחזרתי לסרייבו, גיליתי מחדש את השוק התוסס, אותו זכרתי כמקום קסום מאז ילדותי. היו בו בתי מלאכה קטנים, כוכים בעלי פתח צר ונמוך, בהם ישבו בעלי המלאכה שפופים, רגליהם מקופלות תחתיהם בישיבה מזרחית, ועסקו במלאכתם. הם יצרו מגשים ומיני קנקנים להובלה ואיכסון מים, פינג'נים לקפה למיניהם, שטיחים צבעוניים בשלל צבעים, נעלי איכרים עשויים מעור, וקבקים מעץ - לנשים. בכך אחר ישבו על שרפרפים מגלפים בעץ, שעשו תמונות, קופסאות, מגשים וחלילים. היו שם בתי מלאכה לייצור ה"פס", ה"תרבוש" התורכי, העשויים לבד אדום, שיוצרו בתבניות מתכת מיוחדות. אהבתי לשמוע את הרחש שנשמע מהם, רחש מיוחד של שחרור הקיטור בתום הייצור, לאחר שחרור ה"תרבוש" מהתבנית.

השוק בסרייבו

בשוק היו בתי קפה קונדיטוריות עם מיני "בקלאווה" וחלווה, רכות, קשות, לבנות וצהובות, עם "פיסטוק", שקדים ואגוזים. אצל מוכרי הדובדבנים אהבתי לקנות בעונה דובדבנים בשקית מנייר, לרחוץ אותם בברד הראשון שפגשתי, ולאכול להנאתי. אך לא לפני שהייתי תולה צמד מהם על כל אוזן, כמקובל.

בחורף עמדו מוכרי הערמונים, והפיצו סביבם חום וריח נעימים ומזמינים. היו גם מוכרי דלעת אפויה, אותה אפו בתנורים קטנים עשויים פח, ובהם הבהב אור אדמדם של גחלי אש. בשולי הכיכר של השוק היו פורשים תצוגה של מיני כדים על האדמה, בהם אהבתי להתבונן במיוחד. הם היו מעוטרים בציורים צבעוניים, ובעיטורים מרהיבים. באוויר עמד תמיד ריח של עשן מסעדות הקבאב המפורסמות של סרייבו.

בניגוד גמור לכל ההמולה מסביב, היו פזורים "איים" של שקט ושלווה. היו אלה חצרות המסגדים, ובהם מזרקות מים וברזים, ששימשו לרחיצת רגלי המתפללים לפני התפילה.

אחרי המכות הנמרצות שקיבלתי על בגדי הרטובים, ואחרי שישבתי כמה פעמים במרתף, הגעתי למשרדי הקהילה היהודית והודעתי, שאני לא חוזר יותר לדודתי אנגלה. הייתי נסער, ולא ניתן היה להרגיע אותי. זו לא הייתה הפעם הראשונה שבאתי להתלונן ולבכות, שיוציאו אותי מאנגלה. אך הפעם הייתי כל כך נסער, ואחרי שכל ניסיונותיהם להרגיע אותי לא עלו בידם, ואני סירבתי לחזור אליה, הבינו פרנסי הקהילה שאני רציני, והחליטו להשאיר אותי בקהילה, ולהזמין למחרת את דודתי לבירוך.

הרב אירח אותי ללילה בדירתו, אך במקום לשמור עלי, הוא סיפק בי את יצרו, במסווה של דאגה אבהית. פגוע ממעשי הרב, וחושש מהמפגש עם אנגלה, לא הצלחתי לעצום את עיני שעות ארוכות. רק לפנות בוקר נרדמתי לשעה קלה.

(זו לא הייתה הפעם הראשונה שנוצלתי מינית. גם יוז' עשה זאת פעם אחת בבית, כאילו תוך משחק, אך למזלי, שלא כדרכו, הוא לא השתמש בכוח, אלא בערמה.)

מוקדם בבוקר ראיתי את אנגלה שועטת ברחוב לכיוון הקהילה. מרוב פחד ממנה, מיהרתי להסתתר במשרד, מסרב לפגוש אותה פנים אל פנים. אחרי אזהרות והתראות, שניתנו לה בפעמים הקודמות, נאמר לה, כי הקהילה מתכוונת להפקיע את האפוסטרופוסות מידה, ולהעביר אותי לבית הילדים היהודי בבלגרד. סוכם עמה, כי אתגורר אצלה עד הקייטנה בקייץ, ואז אשלח לבלגרד. היה קשה לשכנע אותי לשוב אליה, אבל מחוסר ברירה ועם הבטחה, כי יותר לא תיגע בי לרעה, הסכמתי. לאושרי ולהפתעתי, הימים שנותרו עד הקייטנה היו ימים רגועים, ללא מכות, צעקות ועונשים, לא של אנגלה ולא של יוז'.

באחד הימים של חודש מאי ב-1951, הגיע תורי לנסוע עם התוצרת החקלאית לשוק של חדרה. חבר ואנכי נסענו בשמחה בעגלה עם הסוס "לבן". עם סיום הסידורים בעיר חזרנו למוסד ללא אירועים ותקלות בדרך. עברנו את כפר הרואה, והתחלנו עולים במעלה הגבעה, בדרך למוסד. בצד שמאל של הדרך עמד טנדר צבאי, ולידו - גבר נאה ועל כתפיו דרגות, שמעולם לא ראיתי קודם. חלפנו על פניו, ואחרי שהסרנו את הרתמות של הסוס מהעגלה, ירדתי לקשור את הסוס בשדה התלתן, בצדו המזרחי של המוסד. לפתע שמעתי קוראים בשמי. הרמתי את ראשי וראיתי חבורת ילדים, עומדים על הגבעה, מנפנפים בידיהם בהתרגשות, ואיתם, גבוה מכולם, עומד איש הצבא. הבנתי מיד, כי זהו דדו, וליבי

התמלא בשמחה רבה, על שתפילותי, סוף - סוף, נענו. רצתי לקראתם, ופגשתי את דדו, נהנה ממבטי הילדים, וגא מאד על בן דודי. איש יפה תואר, עם דרגות על כתפיו. מיד ביקשתי אותו, שיוציא אותי מהמוסד. ביקשתי גם, שיקנה לי מנעול, כי במוסד גונבים הכל. דדו הבטיח לחזור בהקדם ולהוציא אותי מהמוסד. אחרי שסיפרתי לו את קורותיי ושוחחנו, ליוויתי אותו לטנדר ונפרדתי ממנו בצער עמוק. לאחר לכתו נותרתי מאוכזב, שאיני יכול לעזוב מיד.

אחרי הביקור של דדו, החיים במוסד נעשו נסבלים יותר, כי ידעתי, שבקרוב כבר לא אהיה כאן. הילדים החלו מביטים בי בקנאה על הביקור לו זכיתי, ובעיקר על איש הצבא עם הדרגות הגבוהות והבלתי מוכרות לכולנו. (דדו היה אז סגן-אלוף).

דדו חזר לעין שמר, מזועזע מהמפגש עם הילד המדוכא, שזה עתה פגש. נגע לליבו, במיוחד, מראה הילד המייחל לקשר והתייחסות. כמו כן, קשה היה לו להשלים עם זה, שבמוסד חייבים להתפלל שלש פעמים ביום, שאני לא מרגיש שום יחס לתפילה, ושדי לי בתפילותי שהתפללתי במנזר.

דדו החל מיד לבדוק ב"עליית הנוער", באיזה אופן אפשר להוציא אותי מהמוסד. במקביל החל לחפש בקיבוץ הארצי, באיזה מהם יש חברת נוער, שתתאים לקליטתי. מיד התברר לו, כי בעליית הנוער יש למפלגות ולתנועות חזקה על הילדים, והפועל המזרחי לא מוכן לוותר עלי כל כך מהר. דדו הבין, כי בצורה מקובלת ומאורגנת, עם מסמכים ואישורים, הוא לא יוכל להוציא אותי מהר מהמוסד, ולכן נקט בשיטה אחרת: בוקר אחד הוא התייצב השכם בבוקר במוסד, והורה לי לארוז את חפצי ולעלות לטנדר. כך הסתיימו להן באחת שנתיים וחצי של סבל ומצוקה, במקום, שמעולם לא הרגשתי אליו שום שייכות. עם יציאתי זו זכרתי, כי רק לפני חמש-שש שנים הוציא אותי אביו של דדו, באופן דומה והחלטי, מהמנזר בספליט.

את הימים הבאים ביליתי במחיצתו של דדו בקיבוץ "עין שמר". הכל היה שונה פה ומאיר פנים. כאן ראיתי את ארץ ישראל, ארץ ישראל אחרת מזו שהכרתי עד היום. אבל אני, למרות החום והקירבה שהרעיפו עליי, הרגשתי זר ולא שייך, תחושה שהלכה והתחזקה בביקורי הבאים בקיבוץ. קינאתי בילדים שנראו שונים ממני, משוחררים, חופשיים ומאושרים, כל מה שלא הייתי אני, ושאלתי לא אוכל להיות אי פעם. הרגשתי כנטע זר בין "צברים".

עם סיום הברורים בקבוץ הארצי בדבר חברת הנוער אליה אישלח, הוחלט, כי בקיבוץ רוחמה יש חברת נוער מתאימה לי. הייתה זו קבוצה בת שנה בלבד, ונראה, כי יהיו לי שם סיכויים טובים לקליטה.

בוקר אחד לקחתי את הצרור שהיה בו כל רכושי, מעט בגדים, אלבום בולים, וכמה תמונות של הורי, שהיו לי יקרות מאד. עליתי לטנדר הצבאי של דדו ונסענו לתל אביב בדרך לקיבוץ. ישבתי במכונית מלא גאווה על בן דודי הקצין, בעל הדרגות, וקיוויתי, שכל מי שמביט בו מבחין גם בגאוותי.

הגענו לתל-אביב. דדו השאיר אותי בתחנה המרכזית, וביקש אותי להמתין לו, עד שסיים כמה דברים בעיר, וישב לאסוף אותי מאוחר יותר. עמדתי על מקומי כפי שנתבקשתי, ליד קיוסק שקבענו, והחבילה שלי לידי. אחרי זמן מה נכנסתי לקיוסק לשתות גזוז, וכשיצאתי, החבילה לא הייתה. נבהלתי ורצתי לחפש בסביבה הקרובה, שמא אראה אותה בידיו של מישהו, אך לשווא, החבילה נעלמה, ואיתה כל אוצרותי: התמונות היקרות לי כל כך, המזכרת היחידה שנותרה לי מהורי, הבולים שאספתי לאחרונה, ומעט הבגדים שהיו כל רכושי.

ישבתי מדוכך וכואב, מושפל וכועס, על שאפשרתי לזה לקרות. דדו מצא אותי במצב רוח קודר, וסיפרתי לו את שקרה לי בעיניים דומעות. לא היה מה לעשות, עליתי לטנדר ונסענו דרומה. ל"ביתי" החדש? אולי...

במשך הנסיעה עלו וצפו בי זיכרונות מבית הורי שבסרייבו. בכל אותן השנים שהייתי בסרייבו, לא טרחתי, ולו פעם אחת, לחפש את בית הולדתי. גם לא שאלתי אודותיו, למרות שהיה לי את מי לשאול.

פעמים רבות עברתי ליד בית סבי רחוב Vuka Karadzica, דרכי מהמוסד בביאלבה או אליו, ולא נכנסתי אף לא פעם אחת אל החצר, אותה זכרתי היטב מביקורי אצל סבי וסבתו. במיוחד זכרתי מהימים, ששהיית בו עם אמי, אחרי שאבי נאסר ונשלח למחנה. אילו הייתי נכנס, הייתי מזהה, לבטח, את החצר ואת דירתו הצנועה של סבי, שהייתה בפניה הימנית של החצר, ליד גדר הלבנים. הייתה זו דירת חדר ומיטה רחבה במרכזו. זיכרונות רבים, מימים אחרים, קשורים בה, שזורים באירועים וריחות של בית אבי.

את בית הולדתי זכרתי היטב, למרות שלא העזתי לשאול, היכן הוא, ולא טרחתי לבקר בו. נראה, שהייתי מודע מאד לכאב שהביקור יגרום לי, ולפצעים שייפתחו, מבלי שאפשר יהיה לעצור בהם. הבית בו נולדתי היה בצד שמאל של סמטת מדרגות, מוקף בגדר עץ, ושער עץ מכוסה בגגון רעפים. בתוך החצר היה בית בן קומת קרקע וקומה אחת מעליו, אליה הובילו מדרגות עץ. למעלה התגוררנו הורי ואני, ולמטה שכנינו, ולהם ילד בן גילי, שאתו נהגתי לשחק בחצר. בביתנו היו חדר שינה, בו ישנתי עם הורי, מטבח ושירותים. במטבח ליד החלון עמד שולחן עבודה של אבי, עליו הייתי יושב ומשחק בבדים, בגירי הסימון

ובמספרים. אהבתי לשבת ליד אדן החלון, עליו נאספו להקות של יונים וציפורים, כדי ללקט את הפירורים, שפיזרה אמי למענם.

אהבתי גם להתבונן דרכו, ממנו נשקפה הסמטא לכל אורכה, ושער העץ היפה בכניסה, המכוסה רעפים. בסמטא זו ירדתי פעמים רבות לחנות שבפינת הרחוב, כדי לקנות סיכות ראש חדשות במקום אלה שאיבדתי, לתלתל הזהב שפאר את ראשי, שהיה גאוותה של אמי.

דלת הכניסה לביתנו הייתה תמיד סגורה, מפחד שאצא ואתגלגל במדרגות. וזה, אכן, קרה יום אחד, כשהדלת הייתה פתוחה, ואני רצתי בחיפזון לנצל את ההזדמנות. ואז קרה הצפוי מכל: התגלגלתי מראש המדרגות ולמטה, ופרצתי בבכי מבוהל ונעלב, כשראיתי למעלה את אמי ואבי צוחקים מהביצה שנזלה לי על הפנים, ביצה, שתרגולת הטילה בחצר.

בזה לא תמו ה"תאונות" שהיו מנת חלקי, בגלל היותי ילד שובב. לרחובנו הצר הגיע מידי יום חלבן וסוסו הרזה, והביא חלב טרי לכל בית. על גבו הצנום של הסוס היו מונחים שקים

ספוגי זעה ולכלוך, ועליהם כדי החלב, קשורים לגבו, אחד בכל צד. החלב נהג לקשור את הסוס לאחד מעמודי המדרגות, ולמזוג חלב מהכד לכלי של עקרת הבית. לעיתים, היה נכנס לבית, ומשאיר את הסוס קשור. הסוס עמד בסבלנות, מגרש את הזבובים הטורדניים בזנבו או ברקיעת רגליו. זאת הייתה הזדמנות פז להתעלל קצת בסוס, כדרכנו. הילד השכן ואני עמדנו במרחק מה מהסוס, מיידים אבנים בו ובוחנים את סבלנותו. באחת הפעמים, כאשר הילד נכנס הביתה והשאיר אותי לבדי עם הסוס, לקחתי ענף דק, עמדתי מאחוריו והצלפתי באחוריו. הסוס נבהל, בעט בעיטה מהירה לאחור, ופגע בעיני השמאלית. מעוצמת המכה נפלתי אחורה, ופני התכסו בדם. זעקותי החרידו את כל האנשים בחצר, את הורי והשכנים, והם מיהרו החוצה ונחרדו.

הובהלתי בכרכרה לבית החולים הסמוך, ושם, בחדר אפל, שקירותיו צבועים בצבע שחור, חדרו של רופא העיניים, חבשו את העין. אחרי כמה נסיעות נוספות לבדיקות והחלפת תחבושות התברר, כי היה לי מזל גדול: הבעיטה פגעה בעצם ארובת העין, שם נותרה לי צלקת קטנה, זכר למשחק טיפשי של ילד שובב בן שלוש.

מעכשיו היה ברור, כי אני רשאי לשחק רק בבית. לרוב ישבתי במטבח על שולחן החייטים של אבא, משחק בבדים, בגיר ובשאר כלי עבודתו של חייט. אך חייט, כידוע, לא יצא ממני.

ובזה לא תמו מעשי שובבותי. גם לאחר שהרחיקו אותי ממפגעי החצר, מצאתי לי משחק חדש. בחדר השינה, עמדה מיטת הילדים שלי, ולה סולם המגן מפני נפילה. במשחק "החשמלאי" ששיחקתי, העמדתי את הסולם ליד המפסק, ועליתי "לתקן" אותו. הסולם החליק ואני נפלתי, מזעיק בבכיי את כל בני הבית. אני מתאר לעצמי, כמה דאגה גרמתי לאמי במשחקי המסוכנים!

המראה המרהיב של הנהר ובית העירייה, שנשקף ממדרגות ביתי, חרות בי כזיכרון מאד רחוק של ימי ילדותי שלפני המלחמה. מאחר ומראה זה נראה רק ממקום אחד בעיר, ומאחר ולביתי היו מדרגות, שמהן אני זוכר היטב מראה זה, הרי שוודאי הוא, שזהו המקום בו נולדתי ושם היה ביתי. בשלוש השנים שהייתי בסרייבו אחרי המלחמה, לא שאלתי ולא חקרת, היכן בית הולדתי. התחלתי לעשות זאת רק בארץ, כשאני נובר בזיכרונותי, ונעזר רבות באנשים שהכירו את הורי.

התשובה שקיבלתי לשאלותי, הייתה, בדרך כלל, שהוא נמצא ברחוב Nemanjina. שם זה לא אמר לי דבר על מיקומו בעיר. על-כן החלטתי, שאם אני זוכר מגיל כה צעיר את המדרגות, ואת הנהר ובית העירייה, הרי ששם, לבטח, נולדתי.

מבט מ-

טבעי הדבר, שחיכיתי להזדמנות לבקר בעיר ולחפש שם את ביתי. בביקורי הראשון בסרייבו, ב- 1981, הלכנו מירה ואני עם בן דודי סמי אלבכרי, לרחוב נמנינה, Nemanjina שבמרכז העיר, ומשם לסמטת המדרגות העולה ממנו. סמי הצביע על בית בצד ימין, בית מספר 6, ואמר בביטחון, כי זה הבית בו נולדתי, בית הורי. לא יכולתי לסתור את דבריו, למרות שזכרתי היטב, בית מאחורי גדר בנויה בצד שמאל, ולא בית שחזיתו ברחוב. למרות שהיה מבוגר ממני, ויכולתי לסמוך על זכרונו, לא קיבלתי את קביעתו, לפני שאבדוק את הדבר מקרוב.

זיכרונותי על ביתי, ילדותי, וכל הקשור בו, מעוררים בי געגועים עזים. כילד, כל בית אלינו נכנסתי בסרייבו שאחרי המלחמה, היה עבורי הבית שאיננו, שאבד לי, משהו שלאחרים יש, ולי הוא חסר.

כל בית שהיה בו ריח של בישול או אפיה, שחיו בו אישה וגבר מבוגרים, היה בעיני "בית". תחושה זו מלווה אותי כל חיי. לימים, כשעבדתי במועצה אזורית, "עמק חפר", בארגון והקמת מועדוני ותיקים במועצה, ביקרתי בבתים רבים של ותיקים. בביקורי אלה, כמעט בכל ביקור, חזרה אלי תחושה זו: ריח של אפיה, של בישול, של "בית", שכל חיי ייחלתי לו. גם היום, לאחר היותי נשוי, אב לילדים וסבא לנכדים, לא נגמלתי מגעגועי לבית ילדותי, "הבית שאבד".

חזרתי לסרייבו בשנית ב- 1983, עם מירה רעייתי. באחד הטיולים בעיר, יחד עם בן דודי, סמי אלבכרי, שחי בסרייבו, הגענו לרגלי המדרגות, הצופות אל הנהר ובית העירייה. השארתי שם את מירה ואת סמי, בחום הצוהריים של אוגוסט, ועליתי במדרגות לראות, שמא משהו בבתים ובסביבה יהיה, בכל זאת, מוכר לי מן העבר. לאכזבתי, לא מצאתי דבר, שיהיה דומה למה שזכרתי. ירדתי מאוכזב, שולח מבט אל הנהר תוך הבטחה, כי אשוב לכאן לבדי, לחפש את בית הולדתי. למטה חיכו לי סמי ומירה עייפים מהחום, וסמי אמר, כי אינו מבין למה אני מחפש כאן את בית הורי. כאן התגוררה סבתך תקופה מסוימת, ואמך, ייתכן, שלקחה אותך לכאן. דבריו אלה היו צריכים להדליק לי נורה אדומה, ולהאיר לי כיוון חדש למחשבה, שאולי אני זוכר את המראה מביקורי אצל סבתי, סבתא ביה אלעזר. אך לא! אני, מצדי, המשכתי להאמין, שכשאגיע לכאן לבדי, יהיה לי זמן, אותו אקדיש לחיפוש אחר בית הולדתי. האמנתי באמונה שלמה, שהוא עדיין עומד על תילו, ושזכה עוד לראותו.

השנה היא שנת 1988. חלפו חמש שנים, ושוב חזרתי לסרייבו, והפעם למסע שורשים. מטרת מסעי זה הייתה, איסוף פרטים מעברי, רבים ככל האפשר, מסמכים, צילומים ועדויות.

דבר ראשון שעשיתי בביקורי זה היה, ללכת לאיזור שהיכרתי, לעלות במדרגות, ולחפש את הבית שנשאר צרוב בזיכרוני. הלכתי לאורך כל הסמטאות, חזרתי על חלקן שנית, שמא החמצתי סמטה. לאיטי, צעד אחר צעד, עליתי בהר, פוסע ליד הבתים, חלקם ישנים וחלקם חדשים, עד שהעיר למטה נמוגה בערפילי הבוקר, והסתתרה בעד הערפל. לא ראיתי דבר, שיזכיר את התמונה הנוצצת בראשי. למעלה פגשתי חלבן, מהלך אחר סוס צנום ורזה, ועליו שקים ספוגי לכלוך וזעה, נושא על גבו שני כדי חלב, בדיוק כמו פעם, לפני שנים רבות כל כך. לרגע השתעשעתי במחשבה, שזהו אותו החלבן. אבל חשבון פשוט, שקרוב

לחמישים שנה, הפרידו בין שני החלבנים, הפריך מחשבה זו. פגישתי עם החלבן העלטה בזיכרוני את פציעתי והטיפול שקיבלתי בבית החולים. שאלתי, אם יש בסביבה בית חולים, והוא השיב בחיוב והצביע על מבנה במעלה ההר. יותר לא יכולתי לשאול, כי לא ידעתי שם של רחוב ומספר הבית.

ירדתי חזרה העירה, ובעוברי ליד מכונית בעלת לוחית רישוי של מדינה ערבית, חשתי זר בעיר הולדתי. אמנם, הייתי מרוצה, שניסיתי להגשים משאלת חיים, כדי למצוא את בית הולדתי, אך יצאתי מאוכזב שלא הצלחתי. החלטתי, שעכשיו אתפנה למשימות האחרות, שלשמן באתי בביקורי זה.

בבית הקברות העתיק

הקבר של סבא דוד
אלוזר

הקבר של רב-סבא יהודה

אחרי ביקורי בבית הקברות היהודי העתיק, בו לא מצאתי בכוחותי דבר, ירדתי למשרדי הקהילה היהודית לבקש עזרה במציאת הקבר של רב סבא אלבכרי. אדון צדיק רומנו פתח את ספר "המטריצה", בו רשומים שמות כל יהודי העיר שנולדו בה, וכן שמות אלה שנפטרו. הוא שאל לשם משפחתי, פתח את הספר בעמוד שבו רשומים שמות בני משפחתי, והצביע על שמי ועל הכתובת קובצבה 9. אמרתי לו, כי לדעתי, אני נולדתי בבית שמספרו 6, כמו שסמי בן דודי אמר, אך אדון רומנו עמד על דעתו והשיב, כי הוא התגורר במספר 6. באותו הרגע ידעתי בוודאות, כי משאת נפשי למצוא את בית הולדתי התגשמה. הודיתי לו מאד, ובהתרגשות רבה שמתי פעמי למרכז העיר, לסמטת קובצבה.

את הדרך ממשרדי הקהילה לסמטת קובצבה עשיתי במהירות. הולך אני וחושב, אם בביקורי הקודמים בסמטה הזאת הייתי עולה עוד כמה מדרגות, ומביט בצד שמאל, הייתי מוצא את הבית הנכסף בכוחות עצמי.

מתרגש לקראת המפגש עם בית הורי, הגעתי לסמטה ועמדתי נדהם לפני הבית מס' 9 – 9, מוקף חומה, ובמרכזה – שער מתכת גדול, שמסתיר מאחוריו את הבית והחצר. צלצלתי בפעמון, ואישה פתחה את השער, רק כדי לראות מי המצלצל. ברכתי אותה לשלום,

והסברתי, שאני מחפש את הבית בו נולדתי בכתובת הזאת, מס' 9. תוך כדי שיחתנו, הבטתי בחטף פנימה לראות, אם אזהה דבר מה מוכר. האישה השיבה, כי מספר הבית היה פעם מס' 9 והיום הוא 11. עליתי במדרגות ולפני עמד הבית בדיוק כפי שזכרתי: חומה עם שער עץ, מכוסה רעפים, והבית עם חלון המטבח, שליידו ישבתי וצפיתי על הסמטה. עמדתי לרגע, כדי להסדיר את נשימתי שהואצה מהתרגשות. פתחתי את השער ובתוך החצר עמדה זקנה.

"שלום" - פניתי אליה - "כמה שנים את גרה כאן" - מקווה בכל ליבי כי תוכל לעזור לי. "הרבה בני" - השיבה הזקנה. ניסיתי לשאול עוד כמה שאלות, אך מיד הבנתי, כי היא לא יכולה לעזור לי.

בינתיים, התקבצה לידי חבורת ילדים, צופה במתרחש בסקרנות של ילדים. לפתע יצא בחור צעיר מהבית בקומת הקרקע, ושאל מתוך החצר: "מה אתה מחפש?" "אני מחפש את הבית בו נולדתי" - השבתי.

"איך קוראים לך?" - הוסיף ושאל. "אלבחרי" - השיבותי. לפתע החל אחד הילדים מקפץ, וקורא בהתרגשות: "אני יודע אלבחרי! אני יודע אלבחרי!" במקום לשאול את הילד מה הוא יודע, נעניתי להזמנתו של הבחור מהחצר להיכנס פנימה. הבחור החל מונה שמות: שריקה, אסתר אלבחרי, ולא היה לי ספק עכשיו, כי הגעתי אל הבית.

עמדתי נרגש ליד הכניסה לבית שבקומת הקרקע, מתחת למדרגות העולות לקומה שמעל. הבחור ביקש סליחה לרגע ונכנס לבית. בשובו היה בידו מסמך, אותו הגיש לי לעיון. הבטתי במסמך וראיתי בחטף את הכתוב בו:

שריקה בת אברהם אלבחרי - "חצי", ומתחתיו - אסתר בת אברהם אלבחרי - "חצי". המסמך שהוגש לי היה מסמך מה"טאבו", המעיד, כי הבעלים של הבית הן שתי אחיותיו של אבי: שרה - [שריקה] ואסתר. - [לולה]. המסמך הוצא שנה קודם, ועליו חותמת, שהבית לא הולאם.

Nar. broj 5344/6 **Zemljišnoknjižni izvadak**
 Katastarska opština Šarajevo Br. zk. uloška LIVII/21
A. POPISNI LIST

Redni broj	Broj zemljišta (parcele)	OZNAKA NEKRETNINA	POVRŠINA			PRIMJEDBA
			ha	a	m ²	
		1				
1	117	Kuća			178	
2	15	Vrt			80	

Redni broj	U P I S I	PRIMJEDBA
	Ukazano je pravo svojine na nepokretnosti opisane u A listu u knjizi	
	Albahari Šarika keci Turanovic	1/2
	Albahari Esterke keci Turanovic	1/2

התרגשותי גברה. הרגשתי חולשה, וזעה כיסיתה את גופי. לרגע חשבתי כי המסמך מזכיר את אמי. {רק בביקורי זה נודע לי כי לאמי, ארנה, קראו "אסתר" בעברית}. הבחור הזמין אותי להיכנס פנימה. בבוסנה, כמו במזרח, לא מקובל לעמוד עם אורחים בכניסה, ובוודאי שלא ליד השירותים. נכנסתי לבית, שהיה מחומם עדיין בחודש אפריל, ומיד ביקשתי לצאת החוצה, לנשום אויר צח. ישבתי על כסא שהוגש לי, להשיב אלי את רוחי.

אחרי כמה דקות, ואחרי שפתחו את החלונות בבית ואווררו אותו, נכנסנו פנימה. הסברתי לבעל הבית ולאשתו, כי במשך כל חיי אני חולם למצוא את הבית בו נולדתי, והנה זה מתרחש. אשתו של בעל הבית, היא נכדתה של האישה שהתגוררה בבית, כשהתגוררנו בו, הורי ואני, והילד הקטן שאני זוכר הוא, למעשה, דודה.

בכל זמן הביקור, הייתה הזקנה המתגוררת בדירה למעלה מסויגת. היא חששה, כנראה, כי באו לנשל אותה מביתה. כשראיתי אותה ברוב התרגשותה, לא ביקשתי לבקר בקומה העליונה, בקומת ביתי.

אחרי ימים מספר חזרתי לבית, כדי להצטלם על המדרגות. הפעם הרשתה לי הזקנה להיכנס פנימה, אך לא לפני שכיבדתי אותה בסיגריות תוצרת חוץ. מצאתי שם דירה זעירה, בת חדר, מטבח, ושירותים מול הכניסה. הכל היה כשהיה, אך בעיני נראה הכל במידות קטנות ממה שזכרתי.

בערב פגשתי את בנה של האישה שגרה למטה בילדותי, "הילד שאתו שחקתי". הוא זכר אותי ואת המשחקים ששיחקנו בעודנו ילדים, אך לא זכר את האירוע עם הסוס. הוא סיפר, כי הם עברו לבית הזה קצת לפני המלחמה, כשברחו מחשש להלשנה, על היות אביו קומוניסט. הוא הבטיח לי לחפש את מסמך חתימת החוזה בין הוריו לבין אחיותי של אבי, על השכרת הדירה, אך, לדאבוני, לא עשה זאת.

על מדרגות בית

בשנת 1989 נסענו מירה, אני, ובננו דדו, שחגג את ה"בר-מצווה", ליוגוסלביה, למסע בעקבות ילדותנו, שלי ושל מירה.

ביקרנו בסרייבו בבית סבי ובבית הולדתי.

עלינו לבית הקברות, והנחנו פרחים ליד שמות אבי ואמי ב-Vraca, באתר ההנצחה בחלקת הלוחמים. ביקרנו במשרדי הקהילה היהודית ועיינו בספרי הלידות של משפחת אלבכרי.

טיילנו בשוק התורכי הססגוני, אכלנו קבאב, ונהנינו מבקלאוות האגוזים, העוגיות האופייניות לסרייבו. הגענו לחוף הים, שם סיירנו בדוברובניק. טיילנו בסמטאותיה ועל חומותיה, והפלגנו לעיירה הציורית Cavtat, בה ביליתי את הקייטנה האחרונה ב-1948. המשכנו דרך כביש החוף לעיירה Baska, שבאי Krk מקום בו הסתתרה משפחה דנילביץ', משפחתה של מירה, בזמן המלחמה.

ישנו בבית הכחול, בו הם הסתתרו, ונפגשנו עם הבן של בעל הבית ועם חברת ילדות של מירה.

בביקורנו באתר הטבע הבלתי-נשכח Plitvice, בדרך לזאגרב, בה ראינו את הרחוב והבית בו התגוררה מירה, ואת בית הספר בו למדה.

בין יתר תוכניותיי ב"מסע שורשים" בשנת - 1988, הייתה תוכניתי לבקר במחנות העבודה: סטארה גראדישקה, - Stara Gradiska, ויאסנובאץ-Jasenovac, בהן היה אבי אסיר. שם עבד, סבל ונספה, כמו רבים מבני משפחתי ויהודי יוגוסלביה.

היה זה רק טבעי, להיענות להצעתו של סמי, בן דודי, להצטרף לקבוצת אסירי מחנות לשעבר, ולנסוע בחברתם ליום הזיכרון הלאומי ביאסנובאץ, המתקיים מידי שנה ב- 25 באפריל.

העובדה, כי עבדו חג'עומרוביץ, ידידו של אבי, נוסע גם הוא בקבוצה זו, נסכה בי תחושת ביטחון, שזו לי הזדמנות מיוחדת להתלוות לאדם, שהיה שם, שיוכל לעזור לי להבין את מה שהתרחש.

עבדו היה בן 12 שנים, כשהצטרף כשוליית- חייטים לבית המלאכה של מנטו לוי, מקום בו עבד גם אבי. כמו אבי, גם הוא נאסר בשנת 1941 בשל היותו קומוניסט, ונשלח למחנה העבודה סטארה גראדישקה, שם פגש את אבי ועבד עמו במתפרה.

בין הנוסעים היכרתי רק את יהושע אבינון, אחד מניצולי מחנה יאסנובאץ, אותו ראיינתי יומיים לפני המסע. יתר הנוסעים היו ברובם מוסלמים, ניצולי המחנות. ישבתי ליד החלון מכונס בעצמי, מתבונן בנוף הירוק החולף על פני, וחושש מהמפגש הצפוי לי עם המקומות בהם סבל אבי.

המעט ששמעתי וקראתי על המחנות די בו כדי להבין, כי שם היה הגהינום עלי אדמות, הגרוע מ"שאול" של דנתה, כפי שהעיד קצין גרמני ששרת שם. סביבי ניהלו האנשים שיחות, כיבדו איש את רעהו במיני מאפה, ושתו קפה. מורגש היה, שאנשי חבורה זו מכירים איש את רעהו, מנסיעותיהם המשותפות לטקסי יום הזיכרון, מדי שנה בשנה. הערכתי את התמדתם ומחויבותם לחבריהם שניספו.

שלט לצד הדרך הצביע, כי אנו קרובים ל--Doboj, מחוז הולדתם של רבים מבני משפחתי אלעזר. אמי נולדה לא רחוק מכאן ב-Gracanica - הסמוכה. חשבתי, כי אצטרך למצוא זמן, לבוא לכאן, כדי לחקור ולחפש את עקבותיהם.

הגענו לעיירה Stara Gradiska. היה יום אביבי, חמים ושטוף שמש. למקום הגיעו אוטובוסים נוספים, וניכרה תכונה מרגשת לקראת הטקס: הונפו דגלים, והתזמורת פתחה בנגינה ע"י נגנים לבושי מדים. רוב הנוכחים היו אנשים מבוגרים, אך גם צעירים רבים לא חסרו בקהל. ניתן האות, וכולם נעו ביחד לכיוון האנדרטה, מקום שם יערך טקס האזכרה. מצאתי את עבדו, שבא באוטובוס השני, ובלבי גמלה ההחלטה, לא לעזוב אותו במשך היום, ובאמצעותו לנסות ולהבין את משמעות המקום בו אני נמצא.

במהלך הטקס עמד עבדו לצידי, ואני לידו מצלם את האירוע, משתדל לא להחמיץ כל פרט, ומנסה באמצעות התמונות לתפוש את הרגע ואת משמעותו לגבי. תוך כדי עמידתי שם, בקרב כל הקהל הזה, נחרדתי, כשהבזיקה בי ההכרה, שאני משתתף לראשונה באזכרה לאבי, לאמי ולבני המשפחה, שאיבדו את חייהם כאן. מעולם, לפני כן, לא השתתפתי בשום אירוע זיכרון להורי שניספו.

הטקס הסתיים בנגינת ההמנון, ומשם נסענו ל-Kula, שהיה מחנה העבודה. ב-Stara Gradiska קידם את פנינו קיר אבן גבוה. בתוך החצר הענקית עמד מבנה אבן עגול, המבצר, המכונה kula. בעבר, בזמן השלטון האוסטרו הונגרי, הוא שימש כבית סוהר, והקראטים הפכוהו למחנה עבודה. במחנה הזה נרצחו 90.000 בני אדם.

הטקס בסטרה- גרד ישקה

Br. 81
SPISAK 553 LOGORAŠA KOJI SU PISALI DOPISNE KARTE
IZ KONCENTRACIONOG LOGORA STARA GRADIŠKA
9. APRILA 1942. GODINE
(POSTA STICLA IZ LOGORA STARA GRADIŠKA 9. 4. 1942.

Stiglo od	Reg. br.
A.	
1. Anđelun B. Jakob	443-V
2. Anđelun M. Mevin	417-V
3. Anđelun L. Sokolović	21-8
4. Anđelun M. Kralj	15-V
5. Anđelun J. Jakić	41-V
6. Anđelun I. Jakić	244-V
7. Albahari A. Haim ←	636-V
8. Albahari M. Adven	128-V
9. Almasić Stevan	784-V
10. Almasić Stevan	12-8
11. Almasić Stevan	12-8
12. Almasić B. Albert	271-V
13. Almasić M. Albert	272-V
14. Almasić J. Avram	272-V
15. Almasić M. David	12-8
16. Almasić J. Haim	175-V
17. Almasić S. Haim	106-V
18. Almasić G. Haim	158-V
19. Almasić S. Izak	197-V
20. Almasić S. Izak	198-V
21. Almasić Jakov	270-III
22. Almasić M. Jakov	47-V
23. Almasić M. Jakov	308-V
24. Almasić S. Moska (Mukosi)	309-V
25. Almasić A. Jakov	1-V
26. Almasić Leon	12-8-V
27. Almasić Moric	12-8
28. Almasić A. Nisun	48-8
29. Almasić A. Salamon	207-V
30. Almasić A. Salamon	208-V
31. Almasić B. Samuil	2-V
32. Almasić Samuil	120-V
33. Ambrusić Josip	34-III
34. Ambrusić Vladimir	2-III
35. Arizun Imbro	288-V
36. Arizun Cavi S.	241-III
37. Arizun E. Jakov	32-V
38. Arizun M. Jakov	255-V
39. Arizun I. Moise	251-V
40. Arizun Vanda	3034

בלב כבוד נכנסתי למבנה המרכזי, עברתי בין חדרי הגדולים, התבוננתי בקירות האבן החשופים ובחלונות המסורגים, ובליבי ניקרה המחשבה: האם אבא שלי היה בחדר הזה? רעד חלף בי למחשבה זו.

הקירות היו מכוסים בצילומים ותעודות, תערוכה לכבוד יום הזיכרון. באופן טבעי הבטתי במסמכים, בתקווה, אולי אזהה משהו. לפתע קלטו עיני את שמו הזיכרון. באופן טבעי הבטתי במסמכים, בתקווה, אולי אזהה של אבי, והתרגשות רבה אחזה בי: הנה העדות לקיומו כאן! הלום רעם עמדתי מול המסמך, ולא יכולתי להינתק ממנו. המשכתי להתבונן ולחפש במסמכים האחרים, בתקווה למצוא עוד רמז, אך לא מצאתי יותר את שמו.

נרגש מהאירוע, והתנתקותי מכל הסובב אותי, לא הגיעה לאוזניי הקריאה שהופנתה לכל הנוכחים, לשוב לאוטובוס, עד שעבדו קרא לי. סיפרתי לו בהתרגשות על המסמך שראיתי, ושאלתי איך אוכל להשיג אותו?

עבדו הרגיע אותי ואמר, שאפשר להשיגו באתר ההנצחה ביאסנובאץ. בראותו אותי נסער ונרגש, הבטיח לספר לי על אבי, ועל שהותם במקום זה. מאוכזב מהזמן הקצר, שהוקצב לביקור כל-כך משמעותי לגבי, ובמיוחד שהיה זה ביקורי הראשון במקום, הצטרפתי לנוסעים, שקוע במחשבות: לאחר שנים רבות, ללא רמז, ללא סימן וזכר, נקלע לידי, באופן מפתיע, משהו ממשי ויקר לאין שיעור.

אחרי ארוחת הערב התכנסנו כולנו, נוסעי שני האוטובוסים, לערב הווי של שירים נוסטלגיים, קטעי קריאה וסיפורי ניצולים. לאורך כל הערב לא יכולתי להשתחרר מתחושת אכזבה, שלא הוזכרו בסיפוריהם היהודים שנטבחו כאן. הסיפורים התרכזו בחילופי השבויים, שתמורתם הם שוחררו, נותרו בחיים, ונמצאים כאן היום. כשהחלו הריקודים, פרשתי עם עבדו לחדר, בציפייה לשמוע את סיפורו על אבי במחנה העבודה.

"באפריל 1941" - החל עבדו לספר - "עם כיבוש סרייבו על ידי הגרמנים וסיפוחן של בוסניה והרצגובינה לקרואטיה הפשיסטית, המצב בסרייבו הפך לבלתי נסבל: כל פושע, וסתם אספסוף, הפכו, בן לילה, לאדוני הארץ. ניתנה להם יד חופשית לרדת לחיי התושבים, בעיקר יהודים וקומוניסטים, ולעשות בהם ככל העולה על רוחם.

"אביך היה קומוניסט בקבוצה של דר' זון, דניאל אוזמו, נסים אלבכרי ואחרים. שמעתי, שאביך נאסר יחד עם חנה אוזמו, ונשלח למחנה עבודה.

"אני נאסרתי כקומוניסט, ונשלחתי למחנה עבודה ביאסנובאץ, שם עבדתי במפעל השרשראות, בו ייצרו סכינים, גרזנים וכלי משחית אחרים, שבהם השתמשו השומרים לרצח בני אדם.

אביך נשלח ליאסנובאץ, ועבד ב-Nasip בעבודות הכי קשות, כשחצי גופו שקוע במים. מעטים החזיקו שם מעמד. אביך החזיק מעמד רק בזכות היותו בעל כושר גופני טוב, זכר לימים של טיולים בטבע וטיפוס הרים, שהיה עיקר תחביבו.

כשהקימו את מחנה העבודה לבעלי מקצוע ב-Stara Gradiskas, פגשתי שם את אביך, ועבדנו יחד במתפרה. העבודה במתפרה הייתה הרע במיעוטו. לעומת הקור המקפיא והתנאים הבלתי נסבלים שהיו בחוץ, במתפרה היה סגור וחס. היינו יבשים בחורף הרטוב והמושלג ששרר בחוץ. לעיתים נענשנו על דברים של מה בכך, קיבלנו מכות, ונשלחנו לעבוד בחוץ.

היינו קבוצת עבודה של עשרה חייטים, וביניהם רק שלשה חייטים מקצועיים. כל היתר העמידו פנים כחייטים, כדי להציל את חיהם. נדרשנו לתפור עשרה מעילים צבאיים ליום, כך שעיקר המעמסה הפיזית והמקצועית נפלה על שלושתנו. בזמן הביקורות, וכאלה היו הרבה, נראינו כולנו עסוקים ועובדים במרץ.

"המזון, שחולק לנו, היה מועט, וכשהואט משלוח החבילות המצב הורע. גם כשהן הגיעו, בזזו אותן האוסטשים, והותירו לנו לעתים שיריים. 100 גרם קמח תירס ל - 24 שעות הייתה המנה, ממנה התקיימנו. מהקמח עשינו דייסה נוזלית, שהייתה צריכה להספיק ליממה. תחושת הרעב הייתה קשה מאוד.

"בשנת 1943 נלקחתי ליאסנובאץ, ושם עבדתי בקבוצת עבודה שחטבה עצים. את רגלינו כבלו בשרשראות, כדי למנוע בריחה. ראיתי זוועות, מכות, התעללויות ומוות. כשחזרתי למתפרה, סיפרתי לאביך על הנוראות שראיתי: איך הרגו, שחטו והעלימו אנשים כלא היו.

אביך ראה, שאני לא מסוגל לעמוד בזה וניסה לחזק אותי, באמרו: "מה אתה רוצה, זה גורלנו". כזה היה אביך, עמוד איתן, שיכולנו להישען עליו, והוא תמך בנו ככל שיכול.

"בספטמבר 1944 כבשו הפרטיזנים את בניה לוקה Banja Luka, - והחלו מאיימים על סטארה גראדישקה. מחשש, שהמחנה ייפול לידיהם של הפרטיזנים, העבירו את כולנו ליאסנובאץ, שהייתה מרוחקת יותר.

"בסוף שנת 1944 צילמו האוסטטים אנשים רבים במחנה, וביניהם גם אותי. בין המצולמים לא היו יהודים. חשש כבד מילא את ליבנו: לא ידענו למה מצלמים?

ה- 18 בפברואר, 1945, היה יום נהדר, שטוף שמש חמימה. ביום זה, כשעבדתי במשמרת הראשונה, ראיתי משלוח חדש של בני אדם נכנס למחנה. כשהתקרבו על המסילה, ראינו שה"משלוח", הוא למעשה, גרמנים. פחדנו מאוד. חששנו, שהם באים לעזור בחיסול המחנה, וכמובן בחיסולנו, אנו. אחרי מספר דקות צלצל הפעמון, והקראטים נקראו למגרש המסדרים. מתוך כל הנוכחים נבחרו שמית - 520 איש. נאמר לנו לא לקחת אתנו דבר. חששנו גבר: בטוחים היינו, בעקבות הוראה זו, שעומדים להרוג אותנו. בערב, לפני שנלקחנו, נפרדתי מאביך. התחבקנו והתנשקנו, ואביך אמר לי: "עבדו, אתה יוצא מכאן, אין לך מה לדאוג, אתה תישאר בחיים, אני בטוח בכך. הם יהרגו פה את הנשארים במחנה. בבקשה, תשמור על הבן שלי" (דברים אלה מעידים, כי אבי ידע, שאני ניצלתי ואני נמצא במקום בטוח).

"בחצות לקחו אותנו למחנה Ciglana, מפעל הלבנים." המשיר עבדו וסיפר - "עם כניסתנו בדקו אותנו וערכו עלינו חיפוש, מכף רגל ועד ראש. הייתה לי הרגשה קשה, שאנו עומדים להילקח לשבי. אך למחרת, להפתעתנו הרבה, בוצעה החלפת שבויים: אנו הוחלפנו בשבויים גרמנים, שנפלו בידי הפרטיזנים. חילופים אלה נכפו על האוסטטים על ידי הגרמנים, על מנת לקבל את שבוייהם בחזרה.

"לאסירים שנותרו במחנה היה ברור, כי עומדים לחסל שם את כולם. ב- 21 באפריל 1945 בערב, נלקחו כל הגברים למחנה הנשים, שהתרוקן, אחרי שכל 800 הנשים, שהיו במחנה זה, חוסלו זמן קצר לפני כן. מחשש, שהגברים יתקוממו, שמו עליהם שמירה מוגברת למשך אותו לילה. בין הגברים החלה התארגנות, במטרה להתנגד בכוח לחיסול, לנסות לפרוץ את הגדרות ולברוח. התוכנית הייתה, שמספר גברים יתנפלו על כל שומר, יהרגו אותו בכל מה שהם יכולים להשיג, ייקחו את נשקו וירוצו לגדרות, על מנת לפרוץ אותן. בהתפרצות זו נהרגו רבים מהגברים, פרט ל- 21 איש, שהצליחו לפרוץ ולהימלט. יתר הגברים נהרגו בפיצוץ הבניינים על יושביהם. למחרת נסו הגרמנים, כדי להציל את נפשם. מה שתראה מחר ביאסנובאץ, זה אינו המחנה בו היינו, כי הוא פוצץ, נהרס ונמחק מעל פני האדמה."

עבדו סתר את הסיפור ששמעתי מפי אחד הניצולים של המחנה, שמו קמחי מנהרייה, שסיפר לי, כי אבי נהרג, כשניסה לברוח בקפיצה מהגשר שעל נהר ה - Sava, בעת המעבר ממחנה למחנה.

וכך סיפר לי עבדו: "אביך היה אמיץ ברוחו וחזק בגופו, כדי להתמודד עם כל הקשיים. הוא היה ישר וגאה, ותמיד בעל מוראל גבוה. לנהר קפצו אנשים, שלא יכלו לשאת את הקשיים של המחנה."

ב- 25 באפריל 1988 קיבל את פנינו יום אפור, סגרירי וגשום. מזג האוויר כאילו התאים עצמו ל"יום הזיכרון הלאומי" לנספים במחנה ההשמדה הידוע לשמצה, יאסנובאץ. בעת שהותנו בחדר האוכל, בארוחת הבוקר, נודע, כי בטוניסיה הרחוקה חוסל אבו ג'יהד, סגנו

של ערפאת, על ידי הישראלים. מצד אחד, הייתי גא על היכולת של חיילינו להגיע למרחצים במיטותיהם, ומאידך, לא היה נעים להיות פה, 'ישראלי' בין מוסלמים רבים כל כך, ועוד בדרך ליאסנובאץ. שמעתי מסביבי כמה ביטויי שנאה, שכוונו אלינו, הישראלים, אך אני השתדלתי לא לתת את הדעת על כך, והתעלמתי מהם. בעודנו בדרך ליאסנובאץ החל לרדת שלג. יום אתמול היה שטוף שמש אביבית, חמימה, והיום - גשום וקר, והשלג עטף בלבן את הנוף לאורך כל הדרך. אם לא הייתי במסע זיכרון זה, יכולתי לומר, כי הנוף היה מרהיב וקסום ביופיו.

אחוז התרגשות הבטתי החוצה אל הנוף המלבין, כשהאוטובוס עבר את העיירה יאסנובאץ, שעל שמה נקרא המחנה, והחל מתקרב לאתר ההנצחה. מועקה מילאה את ליבי: אחרי יותר מ-40 שנה אעמוד עוד מעט על אותה האדמה, עליה דרך אבי. אתהלך באותו מקום בו הוא חי, סבל ונרצח. ואני היום מבוגר יותר, משהיה אבי במותו! ירדנו מהאוטובוס לחורף אביבי, מושלג וקר. נכנסנו למבנה המרכזי של האתר, כדי להתחמם מעט. תוך כדי עיון בנעשה מסביב, נכנסתי לאולם בו תלויות תמונות ומוצגים רבים ממחנה המות שהיה כאן.

בעודנו מתבוננים בהתרגשות במוצגים ומעיינים במסמכים, נכנס אל האולם גבר צעיר והציע למבקרים המעטים, להיכנס לאולם השני, בו מקרינים סרט על המחנה. יצאתי עם קבוצת אנשים, ונכנסתי לראות את הסרט. עם סיום ההקרנה חזרתי לאולם כדי להמשיך ולראות את התצוגה. אך, לתדהמתנו, מצאנו אולם זה סגור. כמה מבקרים, ואני בתוכם, ניסינו לברר, מדוע סגרו את המוזיאון, אך לשווא. לאחר שנוכחנו, שבדרך זו לא נשיג דבר, פנינו אל משרדי ההנהלה, נחושים בדעתנו להמשיך את הביקור כפי שתוכנן. נכנסנו לחדר רחב, בו ישבו מספר אנשים, אנשי ממשל, שבאו גם הם לטקס הזיכרון. הצגתי עצמי כמי שבא מישראל, כדי לראות, בפעם הראשונה, את המחנה בו נרצח אבי. לשאלתנו, מדוע איננו יכולים לראות את מה שכבר התחלנו לראות, ומדוע האולם סגור, השיבה המנהלת, שהאולם סגור כי צובעים את הרדיאטורים. הגבר שהצטרף אלי לא שלט בעצמו, והטיח בהם מילים קשות ביותר. המנהלת שראתה, כי אנחנו לא נוותר, נתנה הוראה לפתוח את האולם. האולם נפתח, ואני חזרתי להתבונן שוב במוצגים. הגבר שהיה אתי, סרבי לפי מראהו, לא נרגע: הוא עבר זועם בין כל הרדיאטורים שהיו יבשים לגמרי, בלי כל סימן של צבע, נגע בכל אחד מהם, קילל ואמר: "צובעים את הרדיאטורים, הא?"

האירוע של נעילת המוזיאון ו"צביעת הרדיאטורים", לכאורה, דווקא ביום הזיכרון הלאומי, הותירו בי תחושה קשה: האם היה זה ניסיון להתכחש לעובדות, ולהעלים את חלקם של הקרואטים ברצח ההמוני שהתרחש כאן? לא מצאתי שום הסבר אחר לאירוע המשונה.

Знамена деца — без обзира на старост и језик носили су исти постољан знак.
Stigmatized children — regardless of age all Jews had to wear a special stigma.
Кривдене деца — ван зависности од старости све евреи доносили били носили исти знаменити знак.

לפני יציאתי אל מקום הטקס רכשתי חוברת בשם יאסנובאץ, שהכתה אותי בתדהמה: היו בה צילומי זוועה. הם היו כל כך קשים, כך שלעומתם, נראו המוצגים, שאותם ראינו זה עתה באולם, חיוורים. בסוף החוברת היה צילום אילוסטרציה של ילדה יהודיה, טלאי של מגן דוד צהוב על הבגד, שהותירה אותי המום ונדהם: הילדה דמתה מאד לתמונות ילדותה של רעייתי מירה.

בבירור מאוחר יותר התברר, שזו, אכן, היא מירה.

ברחבה ענקית, בה עמד להיערך הטקס, עמדו מאות אוטובוסים שהביאו המונים לטקס. ניידות שידור, במות לצלמים ועיתונאים, והמון רב העידו, כי רבים מאד זוכרים ובאים מכל רחבי יוגוסלביה, לכבד את זכרם של הנרצחים.

אחרי הטקס, שהיה מרשים ומכובד, ניגשתי עם עבדו למקום, שהיה פעם מחנה המות. לא נותר שום זכר למה שפעם היה כאן. עכשיו, מכסה את המקום פארק ענק של דשא ירוק, ובו עצים ושלטי זיכרון, שבילים של אדמה אדומה, וריבועים ענקיים משוקעים בתוך הדשא, קברי ההמונים. אני עומד שם, ותחושה קשה של כאב, געגוע וחוסר אונים ממלא אותי, בהכרה, שחלק ממני, עצמי ובשרי, קבור כאן.

עם תום הטקס, בדרכנו חזרה לסראיבו, עזב האוטובוס את אתר הזיכרון, וחלף על פני אנדרטת ענק הנראית למרחוק, יד לזכר הניספים במחנה יאסנובץ'. עצוב ומכונס בתוך עצמי ישבתי ליד החלון, מביט בשלג המלבין את הנוף הנשקף.

בחרתי לשבת ליד עבדו, מתוך רצון להישאר קרוב אליו, ומחובר למה ששמעתי וראיתי בבוקר זה.

החוויה בבוקר זה הייתה, בהחלט חוויה קשה ביותר: המפגש עם המקום הנורא מכל, בו עבר אבי סבל שלא יתואר, נספה ביד מרצחים, ואתו בני משפחה נוספים.

כך ישבתי, בוהה בנוף החולף על פני, והתמונות הקשות אינן מרפות ממני.

נשים, שישבו בקרבתו, פתחו עמי בשיחה, ושאלו שאלות, כגון: מתי ולמה עזבתי? איך נראים החיים בישראל? כיצד הסתדרו היהודים מיוגוסלביה בישראל, ואיך אני מרגיש בה?

השבתי להן על שאלותיהן, ככל שיכולתי, עד שלפתע "זרקה" לי אחת מהן בחביבות: "תשמרו לנו על הפלשתינאים!"

עלה על דעתי להשיב לה בחריפות: "נשמור עליהם כמו שאתם שמרתם עלינו!" אך בגלל נימוסיי (שלפעמים היו בעוכריי), ובגלל שהייתה בקבוצה, שהגדירה עצמה כ"לוחמת בנאצים", לא הגבתי על דבריה, ונשאתי את הכאב בליבי.

יומיים לאחר הביקור, טיילתי במדרחוב בסרייבו, ופגשתי באדם, שהזמין את מבקרי המוזיאון להיכנס ולראות את הסרט.

הזמנתי אותו להצטרף אלי, לשבת יחד בבית קפה, לשתות ולשוחח. הוא נענה ברצון, ולפני שפתחנו בשיחה, התנצל על התקרית שהייתה במוזיאון. אינני זוכר את מילותיו, אבל זכור לי היטב, שהייתה בהן ביקורת על הניסיון, למנוע בעדינו מלהמשיך את סיורנו בו.

אחרי ששתינו בנחת "תורכי קטן", החלטתי לנצל את טוב ליבו, ולנסות להשיג דרכו צילומי מסמכים על תקופת שהותו של אבי במחנה, ועל עבודת הכפייה בו. להפתעתי, הוא לא סרב, ומיד ביקש את הפרטים על אבי, ואת כתובתי בארץ. הוא הבטיח לבדוק בארכיון, ואם ניתן להוציא זאת, ישלח לי בהקדם. התרשמתי מאוד מכנותו, ומנכונותו למלא את בקשתי.

ואכן, לא חלף זמן רב, ומעטפה גדולה הגיעה אלי, ובה צילומי מסמכים המעידים, כי אבי עבד עם החייטים במחנה, ולפי הרישומים בידו, היה בחיים עד ספטמבר, 1943.

לאחרונה, פניתי למוזיאון ביאסנוביץ, בבקשה לבדוק, האם יש בידיהם עוד מסמכים, המעידים כי היה בחיים אחרי התאריך הנ"ל.

בראשית אפריל, 2005, קיבלתי מהמוזיאון מספר מסמכים, מהם נודע לי, שאין כל מסמך המעיד, כי אבי היה בחיים אחרי ספטמבר 1943. כמו-כן, לראשונה התברר לי מהמסמכים, כי סבי, סבתי וכל אחיו של אבי ניספו, אף הם, ביאסנוביץ'.

מסמכים אחרים מעידים, כי אחיו של אבי, ונשותיהם של שני אחים של אבי עם ילדיהם, הובלו למחנה ג'אקובו בקרואטיה, ושם ניספו כולם.

הנסיעה דרומה אל הקיבוץ חשפה לפני את הארץ ונופיה. הכל היה חדש בעיני, כי הייתה זו הפעם הראשונה, שנתיים וחצי לאחר הגיעי לארץ, שראיתי את נוף הארץ. ככל שהדרמנו, נגזז לאט - לאט הנוף הירוק, והחום של אמצע אוגוסט שלט בו. בדרך חלפנו על פני כפרים נטושים, שרק אחרי זמן הבנתי, כי היו אלה כפרים ערביים שננטשו. משוכות הצבר שבו את עיני בעלים הקוצניים ובפרי הכתום והמזמין, המבצבץ מתוכם.

לאורך כל הדרך לא הצלחתי להשתחרר מהמועקה, על חפצי שנגנבו בתל אביב. חרה לי, במיוחד, על אובדן התמונות המעטות שהיו לי, ועל אלבום הבולים שזה עתה התחלתי לאסוף.

ירדנו מן הכביש והמשכנו לנסוע בדרך עפר. בדרכו הותיר אחריו הטנדר, בו נסענו, ענן סמיך של אבק. סגרנו את החלונות מפני האבק, שכיסה את הטנדר ואתנו. הנוף שינה את פניו לגבעות חשופות, צבועות בחום ומעוטרות במשוכות צבר. חלפנו על פני מגדל מים ענקי, ולימינו הופיע ישוב. שמחתי, שהנה סוף - סוף אנו מגיעים.

דדו, שראה אותי בשמחתי, הסביר לי, שזה הקיבוץ השכן, ואנחנו המשכנו מזרחה בתוך ענן האבק, עד שהגענו לרוחמה. בחום לזהט של צהריי אוגוסט נכנסנו לחדר האוכל. שם התיישבנו ליד השולחן, ואלינו הצטרף לזוניה, מדריך חברת הנוער, אשר קיבל אותנו ושוחח עם דדו. אני, שהייתי מאד צמא, גיליתי, לאכזבתי, קנקן תה מהביל על השולחן. הבטתי בו ונתרתי צמא! כמובן, מי שותה תה בחום כזה?

ישבתי שם בחברת דדו והמדריך, הקשבתי לדבריהם, העפתי מבט על סביבותי, ובלבי מנקרת שאלת השאלות:

"האם תלאותי ונדודי תמו? האם הגעתי למנוחה? האם אמצא כאן בקיבוץ בית חם, אליו ערגתי במשך שנים כה רבות? ימים יגידו."

עם הגיעי לקיבוץ רוחמה בקיץ 1951, הסתיים הפרק של "עשר שנות נדודים", עשר שנים של תלאות וחיפוש נואש אחר בית, משפחה ויציבות, שכה חסרה לי.

בקיבוץ החל פרק חדש עבורי, ולרבים בני גילי, שהגיעו אחרי השואה, ומצאו בארץ ובקיבוץ את ביתם החדש.

בחברת הנוער בקיבוץ, מצאתי "בית", ולו רק מהסיבה, שחברתם של נערים ונערות, בגיל ההתבגרות, היו מעבדה מצוינת לתחילתה של התערות בארץ החדשה.

מקום זה הפך אותי לבן הארץ, דובר עברית טובה, מעורה בנעשה בקיבוץ, ומודע למה שקורה בארץ ובעולם.

מחנה העבודה

המפגש הראשון עם חברת נוער מעורבת, בנים ובנות, היה בשבילי חידוש משמעותי. כמי שבא ממוסדות, בהם חייתי בחברת בנים בלבד, השינוי היה חד, אך אני התרגלתי אליו מהר מאוד. פה מצאתי חברת נוער עם הווי משלה, חברויות עם עבר משותף במשך שנה, שתרמו להתגבשותם טרם בואי. למרות זאת, לא היה לי קשה להשתלב בחברתם. עד מהרה מצאתי בחברת הנוער כר נרחב ליכולתי וכשרונותי, ובהדרגה הם החלו לבוא לידי ביטוי.

לרוב הנערים והנערות בקבוצה הייתה כבר "משפחה מאמצת", בה מצאו מקום חם ותומך. אני, שהגעתי לכאן שנה אחריהם, לא נמצאה לי משפחה שכזאת, ואיש לא טרח לעשות זאת עבורי. באותה עת הדבר לא הפריע לי ולא גרע מאומה בחיי, אך היום אני מודע לכך, ש"משפחה מאמצת", חמה, יכולה הייתה לתרום רבות לתחושת שייכותי למקום. בקבוצה הגדולה של הנערים והנערות, שבאו מקצווי תבל, נמצאו עוד חמישה חברים, שהגיעו מיוגוסלביה. מהר מאוד לימדנו את יתר החברים בקבוצה לשיר ולקלל בשפתנו.

במחנות הקייץ של חברות הנוער בקיבוץ הארצי, ב"גשר אכזיב" ובאשקלון, פגשתי נערים, שהיו אתי במוסד "יקיר", בכפר הרואה, וכמוני שמחו לצאת משם, והגיעו לקיבוץ. סיפורם לא הפתיע אותי, כי גם הם, כמוני, היו קורבנות החינוך הנוקשה והבלתי מתפשר, שהיה נהוג במוסד.

כמו רבים מבני דורי, עברתי מסלול חיים דומה: גיוס לנחל, שרות צבאי, הדרכת נוער וחזרה לקיבוץ. דרך זו הייתה אז בעיני מובנת מאליה. אך אחרי שש שנות חברות בקיבוץ, ב-1963, החלטתי לעזוב, ולהתנסות בחיים עצמאיים, שאינם במסגרת: מנזר, מוסד, ואף לא קיבוץ.

ה י ו ם ה ש נ י

המעבר מהקיבוץ לעיר היה כרוך בקשיים רבים, בעיקר, כי לא היה לי איש לפנות אליו ולהיעזר בו. אך לא אמרתי נואש, ויצאתי לדרכי, נחוש בדעתי להצליח בה.

ואכן, עלה הדבר בידי, וכבר בראשית דרכי מחוץ לקיבוץ האירו לי החיים פנים: מיד עם צאתי היכרתי את רעייתי, מירה דנילביץ, ובפברואר, 1964, נישאנו, ובנינו לנו משפחה נהדרת: נולדו לנו ארבעה ילדים, אורנת, דנה, ורד ודוד, שמילאו את חיינו בשמחה.

מירה ואני בירח הדבש בטבריה

כמו זוגות רבים באותה עת, עברנו גם אנו קשיי קיום, אך בכוחות משותפים התגברנו עליהם.

מירה עבדה במשך כל השנים כאחות בריאות הציבור, ואני, כעוזב קיבוץ, החלפתי מקומות עבודה ותפקידים.

מקום עבודתי האחרון, בבית הספר של משרד הרווחה, היה משמעותי ביותר לגביי, מבחינת העניין שמצאתי בו, והזמן בו עבדתי, עשרים ושלוש שנים, עד לפרישתי לגמלאות.

היום אנחנו נהנים מאוד מילדינו ומחמשת נכדינו, שמעניקים לנו אושר רב ונחת. אנו רואים בהם את ההמשך לשרשרת, שלא נקטעה.

המשפחה בחתונתה של
ורד

הנכדות - נגה ונועה

הנכדים - גילי,
גיא ויובל

משפחת אלבכרי – משפחתו של אבי

סבי אברהם בן יהודה אלבכרי, נולד ב - 1875. הוא היה הבכור בין ששת ילדיהם של רב-סבא יהודה אשר נולד ב - 1853, ונפטר ב- 1913 ושל רב- סבתא רבקה. כשהיה סבי אברהם בן 21, התחתן עם רבקה מאסטרו והוליד עשרה ילדים [שניים מהם נפטרו בילדותם המוקדמת]. בין שמונת האחים והאחיות של אבי הוא השישי במספר. סבא התגורר ברחוב ווקה קראגיזה 21, בשכונת ביאלבה [הלבנה], בה התגוררו יהודים רבים. בתוך החצר חיו שכנים נוספים, ולסבי הייתה דירה בת חדר אחד בפניה הימנית של החצר, ליד חומת לבנים. כילד ביקרתי במקום פעמים רבות, ומשם אני זוכר, בעיקר, את ריחה החריף של משחה כלשהי, שהשכנים מרחו בה את גופם.

בפי הבריות נקרא הסבא "בבו אל אגוזדור" [סבא משחיז הסכינים]. הוא היה נכה מלחמת העולם הראשונה, וצלע על רגלו.

לפרנסתו הוא השחיז סכינים ומספריים, ועמד על רגליו במשך כל היום ליד בית הקפה בריסטול, שברחוב זמליסקה - Zemaljska. הוא היה איש דתי, שומר מצוות והתפלל בבית הכנסת של ביאלבה, הקרוב לביתו. מהכיכר בשם "מיתש", שלפני בית הכנסת, הובל עם שאר היהודים למחנות. כמו רוב יהודי העיר, גם סבא היה נצר למשפחה מגולי ספרד, שהגיע לבלקן אחרי הגרוש.

לצערי, איני יודע מתי ומהיכן הגיעו אבותי לסרייבו. יש הסוברים, כי הם באו מתורכיה. בסרייבו היו משפחות רבות בעלות אותו השם, וכך גם בבלגרד.

אבי, חיים הרי, נולד ב - 16 באפריל ב - 1907, בסרייבו. בנעוריו הצטרף לתנועת הנוער "מתתיה". כבוגר היה חבר בחוג ידידי הטבע, איתם טייל בהרים סביב העיר, וסיים קורס למטפסי הרים, שהתקיים בין ה - 26 בפברואר ל - 14 במרץ, 1934, בצרפוליסקו - פוליה, ליד סרייבו. בבית "ידידי הטבע" נהגו אבי וחבריו לבלות סופי שבוע של שיטוט וטיולים בהרים. לשם היו מביאים מלבד הציוד לטיול, גם כלי נגינה ובקבוקי שתייה, והיו חוגגים בערב, כפי שסיפר לי ידידו של אבי, יאקיצה גאון. בין החוגגים היה תמיד מנטו אלעזר, אחיה של אמי, שדאג למשקאות, ניגן בגיטרה והיה בעל קול נהדר. בבית "ידידי הטבע" בצרפוליסקו - פוליה, שהיה תחנת משטרה בעבר, היה אולם שינה ל - 40 מיטות ומטבח. לדבריו של יאקיצה, היו לנים שם לפעמים גם 100 איש באולם אחד. אולם שינה זה נחרת בזיכרוני, מאותה בריחה להרים, בהפצצת העיר באפריל 1941.

במקצועו היה אבא חייט, ועבד בבית ובחנות חייטים במרכז העיר, שבעליו היה יהודי. אבא היה חבר פעיל בסינדיקט הפועלים, וסמוך ל-1941, הצטרף למפלגה הקומוניסטית. הוא נעצר באפריל - 1941, בחצר הבית בו נולד.

לפי הרשימות של מחנה "סטארה גרדישקה", אבא הגיע למחנה ב - 25 באפריל 1941.

מעדותו של עבדו חג אומרוביץ, חברו לעבודה בחנות החייטים, אשר היה יחד עם אבי במחנה יאסנוביץ, עולה, כי הם עבדו במתפרה של המחנה כחייטים, ותנאי מחייתם היו נסבלים לעומת הגיהינום שהתחולל במחנה. לפי עבדו, הם היו יחד עד סמוך ל - 1945, ונפרדו בעת שהפרטיזנים החליפו את אנשיהם בשבויים גרמנים שהיו בידיהם. בין השבויים שהוחלפו היו מוסלמים, אך יהודים לא היו ביניהם. עבדו נפרד מאבי בתחושה, שהם יתראו אחרי המלחמה, אך אבי הטיל ספק בכך, וביקש מעבדו שישמור עלי. דבר זה מעיד על כך, שידע כי ניצלתי ושאתי נמצא במקום בטוח.

מרשימת החייטים של מחנה יאסנובץ, היה אבי בחיים ב- 1 בספטמבר 43. ייתכן כי יש מסמכים המעידים, כי היה עדיין בחיים גם אחרי תאריך זה, אך הם לא בידי. אם נכון הוא סיפורו של עבדו, כי הם נפרדו סמוך ל - 45, אזי אבי נהרג בעת ההתפרצות הגדולה של האסירים, כאשר נודע להם, כי לפני הפינוי והכניעה עומדים להרוג את כולם. מהתפרצות זו שהתרחשה ב - 22 באפריל 1945, שרדו 23 אסירים. כל האחרים נהרגו, ואתם גם אבי.

עץ משפחת אלבכרי

יעקב אלבכרי נולד 1828 בסרייבו

סבא רבא

יהודה אלבכרי נולד 1853 נפטר ב- 18.12.1917 בסרייבו
רבקה נולדה 1853 נפטרה ב- 16.7.1921 בסרייבו

רב סבא
רב סבתא

ילדיהם:

אברהם (סבי) נולד ב- 1875

יוסף נולד ב- 1877 נפטר ב- 28.1.1918 בסרייבו

שרה אלטרץ נולדה ב- 1880

חיים נולד ב- 1884

אורה אטיאס נולדה ב- 1887

אסתר נולדה ב- 1904 נפטרה בלידה

אברהם אלבכרי נולד ב- 20.4.1875 בסרייבו נפצע ברגלו במלחמת עולם הראשונה. משחז סכינים לפרנסתו. התגורר ב- 21 Vuka Karadzuka בסרייבו. ניספה במחנה יאסנובאץ.

סבי

רבקה לבית מאסטרו. נולדה ב- 7.2.1875 בסרייבו. נספתה במחנה יאסנובאץ

סבת

ילדיהם:

יהודה [לאון] בוקי נולד ב- 7.11.1897 בסרייבו. נשוי לוידה קביליו.
לא ידוע אם היו לו ילדים. היה עוזר חייט לפרנסתו.
התגורר ב- Hadzi Sulejman 24 בסרייבו. ניספה במחנה יאסנובאץ.

חנה [חניקה] נולדה ב- 11.3.1889 בסרייבו. נספתה לא ידוע היכן.

יוסף נולד ב- 21.2.1902 בסרייבו. במקצועו מסגר. בבית המלאכה של הרכבת.
התגורר ב- Carodzina 20 בסרייבו, נשוי לרנה אטיאס

ילדיהם:

אברהם נולד ב- 1932. לוי או צבי נולד ב- 1934
יוסף ניספה במחנה יאסנובאץ, רנה והילדים במחנה גאקובו.

שרה [שריקה] נולדה ב- 11.12.1903 בסרייבו. פועלת לפרנסתה.
התגוררה ב- Augusta Harambasica 21 בסרייבו. נספתה (לא ידוע
היכן), יחד עם אחותה אסתר [לולה], בעלת הבית בו נולדת;
ב- Kovaceva 9

אסתר [לולה] נולדה ב- 16.6.1905 בסרייבו. פועלת לפרנסתה.
התגוררה יחד עם אחותה שריקה ב- Augusta Harambasica 21
ניספתה במחנה גאקובו.

חיים [הרין] (אבי) נולד ב- 16.4.1907. חייט במקצועו נשוי לארנה
[אסתר] אלעזר. ילדם היחיד אברהם [הכותב ספר זה]. התגוררו
ב- Kovaceva 9 בסרייבו. אבא ניספה במחנה יאסנובאץ, אמא ניספתה
במחנה ג'אקובו.

משה, נולד ב- 30.12.1909, נפטר ב- 1910.

סמואל [סומבול] נולד ב- 14.9.1911 בסרייבו. ניספה במחנה יאסנובץ.

יעקב [יאקיצה] נולד ב- 2.12.1913 בסרייבו.
ניספה במחנה יאסנובץ.

רחל [רוזה] נולדה ב- 10.8.1919. נפטרה ב- 1920.

אברהם אלברט [באטון] אלבחרי. נולד ב- 26.11.1937 בסרייבו.
מרים [מירה] דנילביץ נולדה ב- 11.12.1936 בזאגרב.

ילדיהם:

אורנת יצחקי נולדה ב- 24.7.1965 במכמורת.
נשואה לרון

ילדיהם: גילי נולדה ב- 26.5.1998

גיא נולד ב- 15.7.2000

יובל נולד ב- 1.2.2005

דנה אלבחרי נולדה ב- 30.12.1968 בחדרה.
ב- 24.4.2004 נולדה נעה לדנה ולשחר אריאל.

ורד ברימר נולדה ב- 11.4.1971 בחדרה. נשואה לרון.
הורים לנגה, נולדה ב- 23.1.2004

דדו [דוד] נולד ב- 4.5.1976 בחדרה.

עץ משפחת אלעזר - משפחתה של אמי

הסיפור של משפחת אלעזר בבוסנה, נשמע מוזר והזוי, אך הוא נכון. הוא סופר לי ב - 1988 מפיו של סמואל אלעזר, בן דודה של אמי, שהיה רוקח במקצועו.

דוד אלעזר, סבא-רבא שלי, היה מייסד משפחת אלעזר בבוסנה, אליה הגיע בשנת 1820, והוא בן 30 שנה. הוא הגיע מקיוסטנדיל שבבולגריה כפקיד בכיר בשלטון התורכי. מסיבה שאינה ברורה מספיק, אולי סירובה של אשתו לבוא עימו, הוא הגיע לבדו לסרייבו. בבולגריה הוא השאיר לאשתו וילדיו רכוש רב, בתים אדמות ומחסנים לקיומם. מאחר שחי לבדו בסרייבו, הוא נקרא לפני בית הדין של הקהילה, ונשאל לסיבת היותו לבדו. הוא סיפר, כי אשתו סירבה לבוא עימו, וכי הבטיח את עתידם על ידי הרכוש שהותיר להם לקיומם. לשאלתם, אם הוא מתכוון לחזור אל אשתו וילדיו, השיב, כי בדעתו להמשיך ולהישאר בסרייבו.

בית הדין הורה לו לשאת אישה ולהקים משפחה חדשה. דוד אלעזר התחתן, כמצווה עליו, והוליד את יוסף, מורדו וסלומון.

לימים, כאשר הילדים בבולגריה בגרו, הבכור שבהם יצא לדרך, במטרה להרוג את אביו על שנטש אותם ואת אמו. כשהגיע לסרייבו שאל וחקר, והגיע לביתו של אביו. סבתא-רבא זקנה, קבלה שם את פניו, רחצה את רגליו, כמקובל למי שמגיע מהדרך, הכינה לו קפה, מים לשתייה ומרקחת מתוקה, כמיטב המסורת. אחרי שנח שאלה לפשר בואו. הבן השיב, כי בא להרוג את אביו, בגלל שעזב אותו, את אחיו ואת אמו. הזקנה נחרדה, נפלה לרגליו וביקשה את רחמיו על אביו שלא יהרוג אותו. היא הוסיפה וסיפרה לבן על אביו, עד שהבטיח לה, כי לא יהרוג אותו, במיוחד אחרי כבוד הכנסת האורחים שלה. אחרי שהזקן הגיע, הם נפלו זה על צווארו של זה, התחבקו ודיברו ארוכות. אחרי שנפרדו חזר הבן לבולגריה.

רב-סבא מורדו, (מרדכי), בנו של דוד אלעזר, נולד ב- 1823. הוא התחתן עם רחל אלטרץ והוליד שישה ילדים, ואלה הם:

שרה מוספיה, שנולדו לה 13 ילדים: מורדו, רחלה, ברטה, סוצי, רבקה, סלומון, בלנקה, יצחק, יעקב, יוהנה, אלברט, אפרים ומנשה התאומים.

בלנקה - נישאה לסלומון אטיאס וילדה 9 ילדים: יוסף, מורדו, דבורה, זלטה, מירטה, ברטה, משה, מיכאל ורחלה.

דויד [סבי] - נשא את ברטה מונטיליו [ביה] והם הולידו 8 ילדים:
(ראה בהמשך).

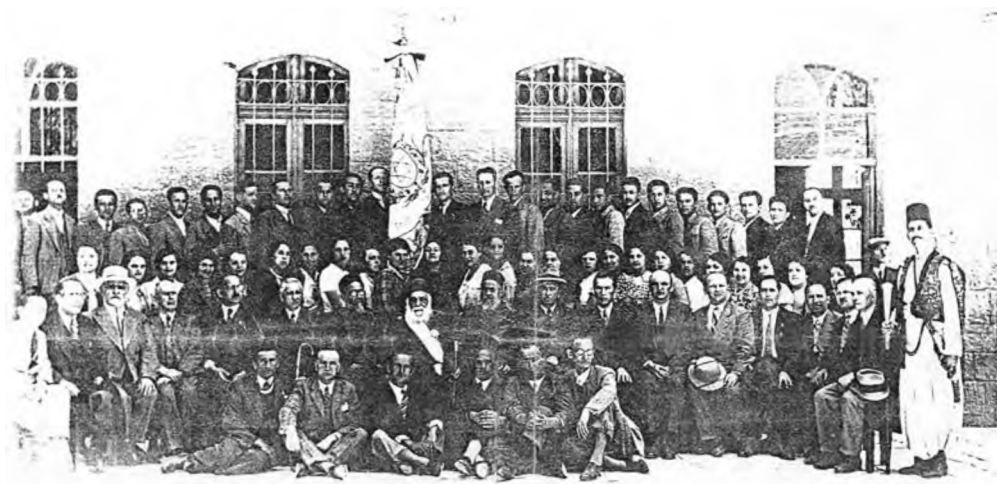
סלומון, - נישא לשמחה, והוליד 7 ילדים: מרדכי, ברטה, בוקאס, סמואל, רבקה, רוזה ומוריק.
ועם ארנה - (אשתו השנייה) הוליד 4 ילדים: דוד, אידה, יוסף וקלרה.

משה - התחתן עם אסתרונה קביליו, והוליד 16 ילדים, 12 מהם חיו לפני המלחמה: אברהם, יוסף, פלורה, ברטה, סמואל, שרה, סלומון, מרדכי, מרים, רחלה, אלברט ופלומבה.

לונה - התחתנה עם אלברט אבינון, נכדו של הרב הראשי לבוסנה והרצגובינה, וילדה 7 ילדים: ברטה אשכנזי-רומנו, נדה זון, דיאנה, יודיטה, לילי, רודי וסלבדור.

בשנת 1878 עבר מורדו, הרב- סבא שלי, מסרייבו, לבילינה ובשנת- 1885, עבר לגרצ'ניצה, שם נולדה אמי.
ב- 1911, הוא ואשתו עזבו את בוסנה, ונסעו לארץ ישראל. לאחר מותם, הם נקברו בבית הקברות של העדה הספרדית בירושלים.
למרות מאמצי, טרם מצאתי את מקום קבורתם, אך לא אמרתי נואש.

עד המשבר הכלכלי בשנות ה- 30, משפחתו של סבי, דוד אלעזר, חיה בגרצ'ניצה ודובוי במערב בוסנה, ובשעת המשבר הם עוברים לסרייבו, ואמי, בת הזקונים, נערה צעירה.
אמי השתלבה מהר בחיי העיר סרייבו ובקהילה היהודית שם, והצטרפה למקהלה היהודית, "לה לירה", איתה היא מבקרת בזימריה בארץ, באפריל 1934, חברי המקהלה מתקבלים אצל הראשון לציין, הרב הספרדי בארץ ישראל – הרב יעקב מאיר ז"ל.
יחד עם אחיה מנטו ועוד יהודים היא שרה גם במקהלת ה"פרולטר", מקהלת הפועלים.

מקהלת "לה-לירה" בביקור אצל "הראשון"

הורי התחתנו ב- 27.9.1936, והתגוררו בביתן של אחיותיו של אבי, בקובצ'בה 9, בסרייבו.

דוד אלעזר וברטה - {ביה} מונטיליו, סבי וסבתי, הולידו 8 ילדים, ואלה הם:

רחל בוקאס - אלטארץ (הבכורה) נולדה בדובוי נישאה לאברהם - ילדה 5 ילדים: יאקיצה, שרינה, ברטה, מירטה, ופאולה. נפטרה ב- 1924 ואברהם, בעלה, ניספה.

מורדו מרדכי - נעלם במהפכה הרוסית, בעת שירותו בצבא, במלחמת העולם הראשונה.

רבקה ברוך - נולדה בדובוי, נישאה לאליאס ילדה 6 ילדים: בלנקה, יוסף, יאקיצה, ויקטוריה, דוד, וברטה. פרט לברטה ויאקיצה נספו כולם.

בלנקה אלבחרי - נישאה ליצחק שבתאי, חיה בטשניה ילדה 6 ילדים: סמי, דוד, רבקה, ברטה, מורדו ושבתאי. פרט לסמי אלבחרי כולם נספו.

מוני (סלומון) אלעזר, נולד ב- 1900 בגרצ'ניצה שנשא שתי נשים, הוליד 2 ילדים: אורה, ("זלאטה"), ילדה את דדו. אורה נפטרה ב- 1933. מילקה, אשתו השניה של מוני, ילדה את ז'ארקו.

שרה פוליאוקן - ילדה 2 ילדים: סידה, ודוד. היא, בעלה וילדיהם נספו.

מנטו מנחם - נולד ב- 1904 בגרצ'ניצה היה נשוי פעמיים, אשתו השניה הייתה אנגלה ציגר, דודתי שהצילה אותי. הוא נאסר כקומוניסט, מיד עם כיבוש סרייבו, נשלח למחנה בקרואטיה, ממנו ברח והצטרף לפרטיזנים. במערב בוסנה נהרג, בנובמבר 1942, ע"י Kotor Vasar.

ארנה (אסתר) אלבכרי, אמי, נולדה ב – 1910 בגרצ'ניצה ילדה בן יחיד, והילד הזה הוא אני, **אברהם באטו**.

מכל אחיותיה ואחיה של אמי נותרו בחיים רק מוני. יתר הניצולים מצד אלעזר הם בני דודים, ילדיהם של אחיותיה ואחיה של אמי:

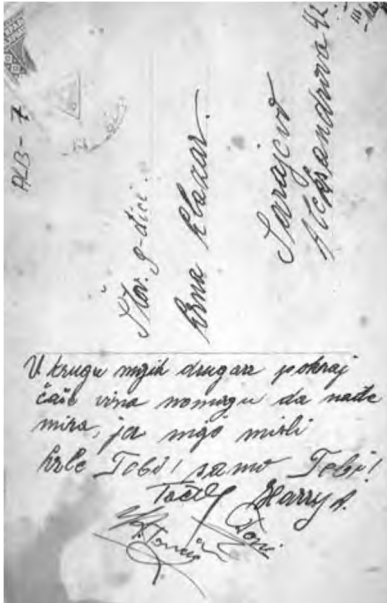
ברטה, שרינה ומירטה - בנותיה של רחל בוקאס אלטארץ.

ברטה ויאקיצה - ילדיה של רבקה ברוך.

סמי אלבכרי - בנה של בלנקה.

דדו וזארקו אלעזר - ילדיו של מוני. שניהם הלכו לעולמם.

אברהם (אבי) אלבכרי - {הכותב ספר זיכרונות זה} - בנה של ארנה אלבכרי.

סבא דוד אלעזר נפטר בשנת 1924 אחרי מחלה ממושכת, ונקבר בבית הקברות היהודי בסרייבו. אחרי מות סבי, דוד אלעזר, התגוררה סבתי, נונה ביה, במספר מקומות בעיר:

ברחוב אלכסנדרובה 42, קומה ג', שם התגוררה גם אמי לפני נישואיה לאבי, עם נונה ביה. כתובת זו ראיתי לראשונה על-גבי גלויה, ובה מכתב אהבה, שכתב אבי לאמי, בתקופה בה חזר אחריה. (על גבי הגלויה חתימות נוספות של החברים ששהו איתו, כשכתב לה).

תרגום הגלויה

בחוג ידידיי, ליד כוס של יין,
איני מוצא מנוח, אני חושב עלייך רבות,
ורק עלייך.
הרי אלבכרי (וחתימות חבריו).

הכתובת הבאה - באזור Nadmline - נדמלינה {"מעל התחנות"}, כתובת זו, הצופה על העיר והנהר, זכורה לי, מביקורנו בבית סבתי.

הכתובת האחרונה, בה התגוררה נונה ביה, הייתה ברח' Kulovica - קולוביצ'ה, במרכז העיר, משם נלקחה למחנה, ממנו לא חזרה.

מוני, בנה, שלא ידע על גורלה, שלח שליח להעביר אותה לספליט. אך השליח איחר את המועד, ומצא, כי הסבתא נשלחה למחנות, שם מצאה את מותה, כמו כל בני משפחת אלבחרי ואלעזר.

אתר הנצחה ב- Vraca

קורותיה של משפחת דנילביץ

יעקב ורוזה עזבו את צ'נסטוחובה כזוג צעיר, בגיל 19, בערך. הם התחתנו, ומשם, דרך בודפסט, הם הגיעו ליוגוסלביה. אחרי שהייה בבלגרד, שם נולדה רגינה, הם השתקעו בזאגרב, שם נולדה מירה.

עם כיבוש יוגוסלביה על-ידי הגרמנים, ברחו המשפחה לאיזור הכיבוש האיטלקי ב – Susak, שעל-יד עיר הנמל - Rijeka.

עם הכיבוש הגרמני של susak, מצטרף אבי המשפחה לפרטיזנים, כמכונאי, ביערות שלרגלי הר – Velebit. בהסכמת הפרטיזנים, המשפחה מטלטלת ביערות על המשאית, תוך שהילדים ואמם סובלים קור עז, מחלות ורעב.

בגלל הקשיים בדרכם ביערות ומחלתה של מירה, מקבל האב העברה לאי - Rab. בדרכם לשם מגיעה המשפחה לכפר - Baska, שבאי Krk.

יום אחרי הגעתם, בשלהי שנת 1943, הגיעו הגרמנים לאי. האב קובר את מדיו באדמה בהסכמת בעלי הבית, וכשנחקרו, אמרו כי הם קרובי משפחה, המתארחים באי. ליתר ביטחון, משנים הם את שמם מ - Danilevic ל - Danilovic, הנשמע כשם קרואטי.

המשפחה נשארת באי עד סוף המלחמה. אחרי המלחמה הם חוזרים לזאגרב, וב – 1949 הם עולים לארץ.

לאחר שנים, כשביקרנו באי אצל האנשים אשר בביתם התגוררה משפחת דנילביץ', התברר, כי כל אנשי הכפר ידעו אז כי הם יהודים, אך שמרו על כך בסוד מפני הגרמנים.

רוזה ויעקב דנילביץ'
הוריה של מירה

עץ משפחת דנילביץ' – משפחתה של מירה

סבא – יהושע דנילביץ' נולד בצ'נסטוחובה, פולין.
סבתא – גיטל (טובה) גוטהיינר נולדה בצ'נסטוחובה, פולין.

ילדיהם: חנה (זינדו) שפולנדר ילדה את הניק.

יעקב דנילביץ' נשא את רוזה שפולנדר.

ליצחק, שם אשתו לא ידוע, נולד בן

גולדה בובר נישאה לפנחס וילדה את הניק.

מרים מוסקוביץ' נישאה למשה, ונולדו להם עדש ופרלה.

לשלום (שולם), שם אשתו לא ידוע, נולד בן.

רבקה.

דניאל נשא את פרלה סטביצקה.

אסתר גרבר נישאה ליצחק, ונולד להם בן, אלקנה.

**יעקב דנילביץ', אסתר גרבר והניק שפולנדר נותרו בחיים.
 כל יתר בני המשפחה ניספו בשואה.**

יעקב דנילביץ' נולד ב-1896, בצ'נסטוחובה, פולין.
 רוזה (רחל) שפולנדר נולדה ב-1897, בצ'נסטוחובה, פולין.

ילדיהם: רגינה ומירה.

רגינה נולדה בבג'רד ב-25/12/1928, ונישאה ליוסף אפלבוים.

ילדיהם: טובה זיתוני, נישאה לשמעון, ולהם שלושה ילדים.
 איריס קופפר, נישאה לאורי, ולהם שני ילדים.

מירה (מרים) נולדה בזאגרב, ב-11/12/1936, ונישאה לאברהם (אבי) אלבכרי.

ילדיהם: אורנת יצחקי – נישאה לרונון, ונולדו להם: גילי, גיא ויובל.
 דנה אלבכרי ושחר אריאל - הולידו את נועה.
 ורד ברימר - נישאה לרונון, ונולדה להם נגה.
 דדו אלבכרי –

אחרית דבר

עם סיום כתיבת הסיפור של "עשר השנים האבודות", אני חש גאווה וסיפוק, על הדרך הארוכה, שעשיתי מאז ילדותי, ושרדתי. מילד רך, שגדל במנזרים, ולא ידע דבר על עצמו ויהדותו, על הוריו, משפחתו וקהילתו, ועד למידע הרב, אותו הצלחתי להשיג ולתעד בסיפורי זה.

החשש, כי שתי המשפחות של הורי, משפחות גדולות וענפות, ייעלמו בתהום הנשייה, ולא יותירו עקבות, הוא שדרבן אותי לחקור את עברן. סיפור של שתי משפחות, שחיו, אהבו, הולידו ילדים, שמחו ותרמו לחיי קהילה תוססים בקהילתם, היהודית והכללית, בעיר סרייבו.

חשש זה הניע אותי במשך שנים לאסוף פרטים, מידע, תמונות ומסמכים, להוכיח ולספר, על שתי משפחות נפלאות, כי הם היו כאן. אני רואה בתייעוד זה את החשיבות הגדולה בכתיבת ספר זה, בו השתדלתי לספר על כל אחד ואחת מבני משפחתי, ולהשאיר לכל אחד מהם יד ושם.

וכך הפך סיפורי על "עשר השנים האבודות", מסגרת המקפלת בתוכה סיפור אודות שתי משפחות יקרות ואהובות כל-כך.

נספח

נא להכיר!

מצאתי לנכון לכתוב סקירה קצרה על ארץ הולדתי, וכמובן, על הקהילה היהודית ועל אורחותיה שם, בתקופה שקדמה למלחמת העולם, ולפני השואה שפקדה את עמנו.

בוסנה והרצגובינה

בוסנה היא ארץ הררית, שלפי האגדה, הייתה מקום מושבם של ענקים בתקופה הקדם-היסטורית. זהו חבל ארץ בטבורה של יוגוסלביה, שאליו הופנו לעיתים זרקורי אירופה. מאורעות רבים אירעו בה במאות השנים האחרונות, והבולט בהם - רצח יורש העצר האוסטרי פרנץ פרדיננד, אשר הוביל למלחמת העולם הראשונה ב - 1914.

חוץ מכמה עמקים פוריים, זהו חבל ארץ הררי, הגובל בדלמטיה במערב, בסרביה וקרואטיה בצפון ובמונטנגרו בדרום.

הרצגובינה היא מחציתו הדרומית של החבל, וגם היא הררית וצחיחה. מורגשים בה היטב תנאי האקלים הדרומיים, צמחיה ענייה בחודשי הקיץ, וחקלאות דלה. להוציא החלקים הצחיחים, הרצגובינה משופעת במשקעים ובנהרות, בהם זורמות כמויות מים עצומות מקו- פרשת המים, רובם זורמים לצפון ומיעוטם - לדרום. שפע המים מסביר את הימצאות היערות העבוטים, שהיו מאז ומתמיד אחד ממקורות ההכנסה העיקריים של בוסנה.

בחבל ארץ זה מורגשת עד היום השפעה מזרחית חזקה. למרות שכל יושביו הם צאצאי שבטים יוגוסלביים, קרואטים וסרבים, אי אפשר למחוק מאורח חייהם את ההשפעה הטורקית. השלטון העותומני הפיץ בהן במרוצת ארבע מאות שנות שלטונו את האיסלם.

הסגנון הבוסני של מראה הערים והכפרים, בא לידי ביטוי בצריחי המסגדים, גשרים מרהיבי עין, בארות מקושטות, חצרות וכיכרות, ובנינים מרהיבים בסגנון המאורי.

עד 1180 לספירה חבל ארץ זה עבר תהפוכות שלטוניות: שלטו בו ממלכות ושליטים של פרנקוניה, קרואטיה, סרביה, הונגריה וונציה. ה"באן" [כינוי למנהיג או דוכס של חבל ארץ זה] קולין הניח בין השנים 1180 - 1204 את היסודות למדינת בוסנה.

הסלבים הדרומיים בחבל ארץ זה נאבקו בעול המשמעת, שאותה דרשו כנסיות רומי וביזנטין. הם אימצו את תורתם של הבוגומילים [ע"ש בוגומיל, מייסדה, שפירושו - אוהב אלוהים], שהטיפו לטוהר המידות, לחיי שוויון וחיי צנע.

בוסנה הייתה עצמאית במשך 300 שנה תחת הנהגת השושלת מבית קוטרומיניץ. המלך טברטקו, 1354-1391, הרחיב את גבולותיה וסיפח את דלמטיה ללא דוברובניק, וחלקים מסרביה.

כתוצאה ממריבות והסתאבות בפנים הארץ, נחלש הכוח המרכזי והחלה ההתפוררות, עד אשר הדוכס וקוציץ קרע את החלק הדרומי של בוסנה, וקרא לו הרצגובינה.

ב - 1389 הביסו הטורקים את הסרבים בקוסובו, וכבשו ראש גשר לבוסנה. בשנת 1463 שמו קץ לעצמאותה של בוסנה..
 הטורקים ביצרו כמה מקומות וביניהם את "ורכבוסנה", שפירושה פסגת בוסנה, עיר ששמה הוסב ב - 1465 לסרייבו, {בטורקית שדה הארמון של הווזיר}. בשנת 1488 נכבשה גם הרצגובינה, וכך, כל שטחי בוסנה לשעבר, היו תחת שלטון טורקי.

בתקופה העותומנית עמד בראש מנהל המדינה הווזיר, נציב הסולטן בבוסנה. לפני סרייבו ערים אחרות שמשו כמרכז מדיני. היו אלה בניה-לוקה, 1583-1649, ומאז ועד 1850 העיר המרכזית הייתה טראווניק. ב - 1850 נקבעה סרייבו שוב כבירה ומקום מושבו של הווזיר.

סרייבו הפכה עד מהרה מרכז מוסלמי בדרום הסלאבי, ותפסה מקום מכובד בחיי הכלכלה, כצומת דרכים חשובה בין המזרח למערב.
 בעיר חנו אורחות הסוחרים, שבאו מאיטליה דרך ספליט ודוברובניק, והמשיכו לבלגרד, סקופיה, סלוניקי וקושטא, או שבאו מהמזרח והמשיכו מערבה.

אבות הישוב היהודי בסרייבו יסדו את קהילתם בתקופת הזוהר של האימפריה העותומנית, בפרק זמן שבין כיבוש ארץ ישראל בידי הטורקים ב- 1517, לבין מותו של סלים השני ב- 1574.

היהודים הראשונים הגיעו לסרייבו בשנת 1541. היו אלה סוחרים עוברי אורח שבאו לבדוק את השווקים בבוסנה, כדי לסחור עמה. הם הגיעו מסלוניקי, מסופיה וערים אחרות בבולגריה, ומספרם היה כ- 30 - 40 איש.

בשנת 1565 הונח היסוד לישוב היהודי בסרייבו ולקהילה היהודית, שייצגה את היהודים בעיר כלפי השלטון. בשנת 1581 הוקם הרובע היהודי הראשון בעיר - הקורטיזו [החצר היהודית בלדינו], או "צ'יפוט חאן" בטורקית.

המסמך הכתוב הראשון העוסק ביהודים הינו פרוטוקול של בית המשפט בסרייבו [סידגילה] משנת 1563.

מסמכים שונים עוסקים במספר היהודים בעיר, מאז נוסדה הקהילה. ביניהם "הפניקס", הפנקס בעברית, של הקהילה היהודית משנת 1725, בה כתוב, כי בסרייבו 214 ראשים משלמי מס. לכל ראש היו 5 נפשות, כך שבשנת 1725 היו בסרייבו 1100 תושבים יהודים. ד"ר מוריץ לוי, בספרו "הספרדים בבוסנה", מעיר, כי מספרם של היהודים בהקשר זה היה גבוה יותר, מאחר והעניים היו פטורים מתשלום המס. לעומתם, האמידים והעשירים נצטוו לשאת בעול מימון פיתוחם והחזקתם של מוסדות בקהילה.

במרוצת הזמן, עם ריבוי היהודים בסרייבו, הוקם רובע יהודי על מדרונותיה הצפון מערביים של שרשרת הרים, הסוגרת את העיר. הוא נודע בשם ביאלבה [הלבנה]. בביאלבה התחתונה התגוררו רוב היהודים, ברחוב באניסקי ברייג. עם חלוף הזמן הוקם בביאלבה בית הכנסת, במקום המכונה "מיתש", על שם האבן עליה היו מניחים את הנפטר, לפני יציאת הלוויה אל בית העלמין.

הקהילה היהודית

בסרייבו חיו זו ליד זו שתי קהילות יהודיות, הספרדית והאשכנזית. לשתיהן אופי עיקרי של אירגון דתי, דאגה לצורכי האוכלוסייה בתחום הפולחן והחינוך הדתי. הקהילה מייצגת את היהודים בפני השלטונות, תוך שמירה על מעמד משפטי מיוחד ומוכר בפני השלטון. הפעילות ההומניטרית והספורטיבית, התפתחה בידי אגודות וולונטריות, שנסודו בשלהי המאה ה-19, ותחילת המאה ה-20, והרחיבה את העשייה היהודית למען הקהילה.

לפני הכיבוש האוסטרו - הונגרי של בוסנה והרצגובינה היו בסרייבו רק כמה משפחות אשכנזיות, אשר הגיעו עם הכיבוש הגרמני של סרייבו בשנת 1687. הם היו מעטים, ופרט לבודדים שנטמעו בין הספרדים, רובם עזבו את סרייבו, ונדדו לגלויות אחרות. ב1878 מגיעים יהודים אשכנזים מהממלכה האוסטרו-הונגרית, בעיקר מאזורים סלאביים. ידיעת השפה מקלה עליהם את ההשתלבות, ויצירת הקשרים, עם האוכלוסיה המקומית. הגורם העיקרי להגירתם היה הגורם הכלכלי, ויכולותיהם הטכניות והכלכליות היו נחוצות בבוסנה באותה עת. היהודים נשלחו לשרת בבוסנה את שרותם הצבאי, ואחרי שסיימו אותו נשאר והתחתנו במקום. מלבד זאת, באזורים אלה בבוסנה לא הייתה אנטישמיות. עם בואם של היהודים האשכנזים לבוסנה, לא הייתה קיימת שום אפשרות להתקרב לקהילה הספרדית של העיר, בעיקר בגלל סגירותה, התבדלותה, והאורינטציה המזרחית שלה, מה גם שהם דיברו לדינו, בעוד שהאשכנזים דיברו יידיש. האשכנזים באו מאזורים, שנחשבו תרבותיים, ובוסנה נחשבה לאוריינטלית ונחשלת.

על מנת לתת מענה לצרכים הדתיים - חינוכיים ופוליטיים של חברי הקהילה, הם מייסדים את הקהילה האשכנזית, ב - 24 לספטמבר, 1879. וב - 1883 השלטונות מכירים בה סטטוטורית, כמייצגת את היהודים האשכנזים בעיר. ב - 1922 נבנה בית הכנסת האשכנזי בעיר. בית הכנסת הזה משמש עד היום את הקהילה היהודית בסרייבו. מספרם של חברי הקהילה האשכנזית בשנה זו הוא 1300.

הקהילה המבוססת והגדולה מבין השתיים הייתה הקהילה הספרדית. הם הביאו עמם לא רק את שפתם - הלידנו, אלא את מנהגיהם, שיריהם ואת לבושם המיוחד, אותו לבשו בספרד. עם הזמן, כדי לא להתבלט, הם החליפו את לבושם המסורתי בבגדים, שהיה נהוג ללבוש בעיר, ואת הלבוש המיוחד שמרו לאירועים וחגים. הנשים חבשו לראשן את הטוקאדו, כובע קטן, הרבנים לבשו בגדים מיוחדים, וחבשו לראשם טורבאן בצבע ירוק, שהעיד על מעמדם.

ועד הקהילה מנה 12 נבחרים, שנבחרו על ידי כלל חברי הקהילה, בתנאי שהיו בני 24, עצמאיים, והקיפידו על תשלום המס, בסך 6 גרושים לשנה. הנבחרים בחרו את ראש הקהילה וארבעה סגנים. המועמדים היו גברים עצמאיים, בני לפחות 30 שנה ולא חלו עליהם האיסורים, שמונעים מהם להצביע. הקהילה התנהלה על פי כתב יסוד, שטאטוט", כפי שכתבו באותיות עבריות. 29 הסעיפים של השטאטוט כללו את כל ההיבטים וההסדרים של חיי הקהילה הספרדית בסרייבו.

"הפניקס", הפינקסים של קהילת סרייבו, הם מסמך נדיר וייחודי, שאין לו אח ורע בקהילות אחרות ביוגוסלביה. זהו קובץ רשומות יבש, ענייני ובלתי מלוטש. הוא כלל את תקנות הקהילה משנת 1731. נרשמו בו פעולותיו הכספיות של ועד הקהילה. הפנקסים נכתבו בחלקם בעברית וחלקם בלידנו. למרות שאין בהם סדר ומיון, הם מאפשרים הצעה נדירה בחיי קהילה מיוחדת זו.

הפניקס הישן, שבו נרשמו המאורעות, למן בואם של היהודים לסרייבו, נפל קורבן לדליקה, שהחריבה את העיר. גורלו של הפניקס החדש היה גם הוא טרגי: במלחמת העולם השנייה, בסתיו 1941, נכנס אדם במדי קצין גרמני למשרדי הקהילה ודרש באיומים את הפנקסים. עובדי הקהילה נבהלו, ומסרו לו את התעודה יקרת הערך. לאחר המלחמה נערכו חקירות וחיפושים מקיפים אחר הפנקסים, אך לשווא, הם לא נמצאו. כך נעלמו העדויות על קורות יהודי סרייבו, ונתרו מהם רק תצלומים של דפים בודדים.

מוסדות ואירגונים קהילתיים

ב-1907 הוקם בית הספר היהודי על ידי הקהילה הספרדית. ב-1919 נוסד בית הספר "שפה ברורה" ללימוד השפה העברית. ב-1920 לומדים בו 221 תלמידים ב-7 חוגים.

חברה קדישא

במסגרת הקהילה המאורגנת עם מעמד אוטונומי, הייתה לחברה קדישא הספרדית מסורת ממושכת של טיפול בסדרי קבורה וטיפול בית הקברות העתיק, שהוקם עוד מאמצע המאה ה-17, בשיפולי הר הטורביץ. ביוגוסלביה לשעבר הוא הוכרז אתר היסטורי, אבל אין קוברים בו יותר.

אגודות תרבות

"לה לירה", מקהלה ווקאלית, ואחד הנכסים התרבותיים של הקהילה, נוסדה ב-1910. היא כללה ברפרטואר שלה שירי עם ורומנסות ספרדיות, ושירים יוגוסלביים. המקהלה השתתפה בתפילות חג בבית הכנסת, והופיעה בקונצרטים ברחבי בוסנה ויוגוסלביה. בשנת 1934 ערכה מסע קונצרטים בארץ ישראל, חבריה נפגשו, בין היתר, עם "הראשון לציון", הרב הספרדי, הרב יעקב מאיר.

"לה בנבולנציה"

אגודה תרבותית חברתית, נוסדה בשנת 1892. מטרתה - הפצת השכלה בין המבוגרים, הקניית מקצועות מלאכה שונים לבני הנוער, תמיכה כספית והשגחה מקצועית אחר התקדמותם. טיפלה גם במימון למודים גבוהים באוניברסיטאות בבלגרד וזאגרב. בהמשך הורחבו המשימות בתחומים של טיפוח תרבות יהודית, הוצאת ספרים במדעי היהדות, חיזוק העיתונות היהודית, הקמת מוזיאון יהודי והשתתפות בייסוד סמינר תיאולוגי בעיר. כמו כן, הוקמה ספרייה ובה מספר מרשים של ספרים במדעים, אומנות וספרות יפה. האגודה אירגנה קורסים להרחבת אופקים של סוחרים, בעלי מלאכה ופקידים.

"לה גלוריה"

אגודה עממית, שטיפחה את רגש ההשתייכות לעדה. עיקר מאמציה רוכזו בארגון אירועים חברתיים להמונים בגני העיר ובתיאטרון העירוני. לאירועים היה אופי פולקלורי ספרדי, והשפה לדינו. "לה גלוריה" טיפחה במיוחד את הבנות, תמכה בהן, ושימשה כאגודת הכנסת כלה.

עזרת יתומים

נוסדה ב-1918 על רקע של הפער החברתי ההולך ומחריף בין שכבה מצומצמת של עשירים לבין הרוב חסר המקצוע וההכנסה. עם סיום מלחמת העולם הראשונה, כשרבים מהאבות והאחים לא שבו, הושיטה האגודה יד ליתומים, וחילקה תמיכה כספית סדירה על בסיס חודשי. למשפחות המיוותמות היא סיפקה גם טיפול רפואי, תרופות, ספרי לימוד, בגדים ונעליים. המסעדה שנפתחה נתנה ליתומים ארוחת צוהריים חמה יום-יום. האגודה

הייתה מקובלת מאד על בני הקהילה, ורבים תרמו לה בנדיבות, והיו מספר נדיבים, שהורישו לה בתי דירות ורכוש. היו תוכניות להקים בית יתומים יהודי מודרני, אך גם התוכניות וגם המגרש שנועד לכך, ירדו לטמיון עם הכיבוש הגרמני.

אגודות לטיפול בחולים

שתי אגודות לטיפול בחולים היו בסרייבו: האחת - לטיפול בגברים חולים, והשניה - לטיפול בנשים חולות.

שתיהן נוסדו לפני מלחמת עולם הראשונה והרחיבו את פעילותן בין 1918 ל-1941. מטרת האגודות הייתה טיפול בחולים נזקקים, דאגה לאשפוזם, טיפול רפואי ותרופות. חולים כרוניים זכו לדאגה מיוחדת, וקיבלו לביתם ארוחות חמות, הסקה בחורף וטיפול אישי ורפואי.

משגב לדר ו"לה הומנידד"

שתי האגודות טיפלו במצוקה הכלכלית של חלק מהאוכלוסיה היהודית. עיסוקן העיקרי היה, להלביש ולהנעיל ילדים נזקקים. האגודות נוסדו ב-1894, והמשיכו את פעולתן בין שתי מלחמות עולם. שתיהן עבדו בצוותא, אשכנזים וספרדים. פעמיים בשנה צויידו הילדים במערכות שלמות של לבוש והנעלה: בסוכות- לחורף, ובפסח - לקיץ.

אחדות {אחדוס}

נוסדה ב - 1906 על ידי בעלי מלאכה, פקידים וזבנים. מטרתה - תמיכה ועזרה הדדית בעת מצוקה, וטיפול פעילות תרבותית בקרב הקהילה, במיוחד, הפולקלור המזרח אירופאי.

בר כוכבא

נוסדה ב - 1908, ומטרתה - טיפוח תרבות הגוף ובניית דמות חדשה של "מכבי" לצעירי הקהילה. לרשותה עמד אולם ספורט של בית הספר היהודי הספרדי.

תנועות הנוער

אחדות "הצופים" של סרייבו הצטרפה ב - 1926 לתנועה הצופים הארצית. מנתה חברים רבים, ועסקה בפעילות ציונית ענפה: מחנות קיץ כלל ארציים, ומפגשים עם חברי התנועה מרחבי יוגוסלביה.

השומר הצעיר

ב - 1931 נוסדה התנועה בוועידה בסלבונסקי ברוד. במרכז העבודה החינוכית של התנועה, העלייה לארץ ישראל, בנין הקיבוץ, וחיי שיתוף על בסיס אידיאולוגי סוציאליסטי. לתנועה היו קשרים מצוינים עם הקהילה ועם הורי החניכים. התנועה תרמה רבות לשילוב בין הספרדים והאשכנזיים.

תכלת לבן

תנועת הנוער החלוצית של מפא"י, {מפלגת פועלי ארץ-ישראל} הקבוץ המאוחד. נוסדה ב-1936, עם פרישת 30-40 חברים מהשומר הצעיר. טיפחה חינוך ימי ודייג. חלק מחבריה עלו לארץ והתיישבו בקיבוץ "אפקים".

בית"ר

לתנועה זו השתייך מספר חברים מצומצם, ופעילותה לא ניכרה בקהילה.

מתתיה

אגודת הנוער היהודי העובד.

ב - 1923 פרשה קבוצת חברים ופעילים מ"פועלי ציון", וייסדה חוג חדש של פועלים, זבנים, ושוליות מקרב הנוער היהודי. בין פעולותיה: חוג דרמה, תזמורת כלי פריטה וכלי נשיפה, תזמורת ג'אז, חוג לספרות, הרחבת השכלה, חוג למשוטטי הרים, ספריה ועזרה הדדית. ערב מלחמת העולם השנייה היו בה כ- 1000 חברים. 90% ספרדים, 10% אשכנזים.

בית המדרש התיאולוגי התיכוני

ב - 1928 נוסד בית המדרש, אשר הכשיר מורים ו"כלי קודש" מוסמכים לשתי הקהילות. בית המדרש הוכר על ידי ממשלת יוגוסלביה. עד אפריל 1941 סיימו את הכשרתם שלשה מחזורים ובהם 41 תלמידים.

ארגונים ומוסדות כלכליים

הייתה זו אגודת אשראי, מלאכה וגאולה. ב - 1918 נוסד הבנק היהודי הראשון. ב - 1920 הוסב שמו ל - "בנק היהודי המרכזי". בשנת 1930, בעת המשבר הכלכלי העולמי, נסגר תוך תשלום כל חובותיו. ב - 1923 נוסדה "אגודת- האשראי בע"מ", ושמה "מלאכה". חברים, שפרשו מהאגודה, ייסדו את אגודת האשראי "גאולה".

עיתונים

בסרייבו פעלו מספר עיתונים יהודיים, ביניהם ב - 1918 "זידובסקי סבייט". [העולם היהודי]. ב - 1924 "נארודנה זידובסקה סאבייט" [ההכרה היהודית העממית], וב- 1924 הופיע גם שבועון חדש בשם "יברייסקי זיבוט" [החיים היהודיים]

בתי כנסת

"אל קאל גרנדה" נבנה במאה ה- 16 ונשרף. תחתיו בנו ב - 1909 בית כנסת חדש "אל קאל נובו". "אל קאל די ביאלבה", הוא בית הכנסת של שכונת בילבה, נבנה ב- 1891. בתי כנסת נוספים היו, "אל קאל די מאצ'י בוכור, ברחוב ווקה קראדזיצה, וברחוב שלמה אלבכרי, בבית הקהילה הישן "אל קאל די לוס מודוס". התפיסה והארכיטקטורה של בתי הכנסת שאבה את השראתה מבתי הכנסת בספרד. (אל קאל = הקהל)

ב- 1926 החלה בנייתו של בית הכנסת הספרדי הגדול, ליד הנהר מיליאצקה, ברובע יוקרתי בין ומוסדות חינוך ובנייני ממשלה. הרעיון שעמד מאחרי בניית בית כנסת גדול ומפואר היה, להחזיר באמצעותו את היהודים אל חיק היהדות, ולטפח קשר רגשי דתי ותרבותי בקרב אלה, שהתחילו להתרחק מן הדת. המשבר הכלכלי הכלל עולמי, מצא את הקהילה עם חובות כבדים ומשכנתאות, אשר צריך היה לפרוע.

הקהילה עמדה בפני פשיטת רגל. בוויכוח שהתעורר, טענה האופוזיציה שקמה, כי הוועד נטל בשם הקהילה משא כבד ללא נשוא, וכי העיסוק סביב הבנייה גרם לכך, כי הקהילה הזניחה את תפקידיה החברתיים חינוכיים, ושיעבדה את כל נכסיה בבניין המפואר. למרות זאת, כולם היו גאים מאד בבניינם החדש והמפואר, שנבנה בסגנון המאורי, והכיל כ- 1000 מקומות ישיבה.

בפנים בית הכנסת היה פאר רב: עמודי שיש ירוק, ארון קודש משיש ורוד, הקירות עשויים פראסקות, בהם משובצים פסוקים מהתנך באותיות זהב. היה זה, ללא ספק, בין בתי הכנסת היפים באירופה.

ב - 14 בספטמבר, 1930, נחנך בית הכנסת בפאר רב, וביצוג של משלחות מכל קהילות ישראל ביוגוסלביה. לטקס שיגרו השלטונות את בכירי הפקידים, וביניהם נציגו האישי של המלך.

העיר זכתה לבנין פאר שהפך עד מהרה לאתר תיירות.

בשנת 1929 היו בסרייבו 8501 יהודים: 1217 אשכנזים ו - 7284 ספרדים. בשנה זו היו מאוגדים כ - 7000 חברים משלמי מס באגודות היהודיות השונות בעיר, כ- 400 חברי ועדים פעילים, המקיימים מידי שבוע כ- 20 ישיבות, לכל הפחות, במוצעי-7 התכנסויות חברתיות בשבוע.

ב - 1941, לפני פרוץ המלחמה, היו בסרייבו כ- 11,400, שהיוו 12.30% מכלל תושבי העיר. עליה זו במספר היהודים בעיר מאז 1929 מוסברת, בנהירת יהודים מערי השדה, בעקבות המשבר הכלכלי ב - 1930.

השואה

הגרמנים נכנסו לעיר ב- 15 באפריל, 1941. למחרת היום חדרו הגרמנים, ואיתם המון מוסט, לבית הכנסת החדש והמפואר, ובמשך יומיים נמשכה הביזה וההרס של בית הכנסת. נבזזו נברשות ענק, שטיחים, ספסלים, חלונות, דלתות, וכל אשר ניתן היה לבזוז. בבית הכנסת שכנו ארכיון מסודר, ספריה עשירה, מוזיאון ומסמכים של הנהלת הקהילה, שכללו רישומי נישואין, לידות, פטירות וכל התכתובת של ועד הקהילה. בחצר הקדמית של בית הכנסת שרפו הבוזזים את כל הספרים ומסמכי הארכיון והמוזיאון. כך אבדו מסמכים ומוצגים היסטוריים, תרבותיים ואתנוגרפיים יקרי ערך.

מיד עם הכיבוש הגרמני אוסטטי של סרייבו, הוטלו על היהודים מגבלות שונות: נאסר עליהם לנסוע בתחבורה ציבורית, אסור היה להם לקנות סחורות מסוימות, לבקר בתאטרון ובקולנוע, וגם לא להידיבר ולהיפגש עם יהודים אחרים.

על היהודים הוטלו הגבלות תנועה, והם חוייבו לשאת טלאי צהוב על בגדיהם. כל אחד יכול היה להתנכל להם, בלי שום הגבלה ובלי חשש לעונש שיוטל עליהם בשל כך.

היהודים הוצאו מחוץ לחוק, ונאסר עליהם לעסוק במלאכתם. בתי המלאכה, מפעלים ובתי המסחר נלקחו מהם, והפקידים בשרות הממשלתי והציבורי פוטרו ללא שום זכויות ופנסיה. כל הפעולות של הטלת מגבלות וטרור נעשו, כדי לבודד משאר העולם, ללא יכולת להתנגד לצעדים הבאים של גירוש והשמדה.

ב - 24 באפריל, 1941, פורסמה בעיתונות של סרייבו ההחלטה, על סיפוח בוסנה והרצגובינה למדינת קרואטיה העצמאית, בראשה עמד בוזידור ברלו ופרופ חאקיה חאדז'יץ.

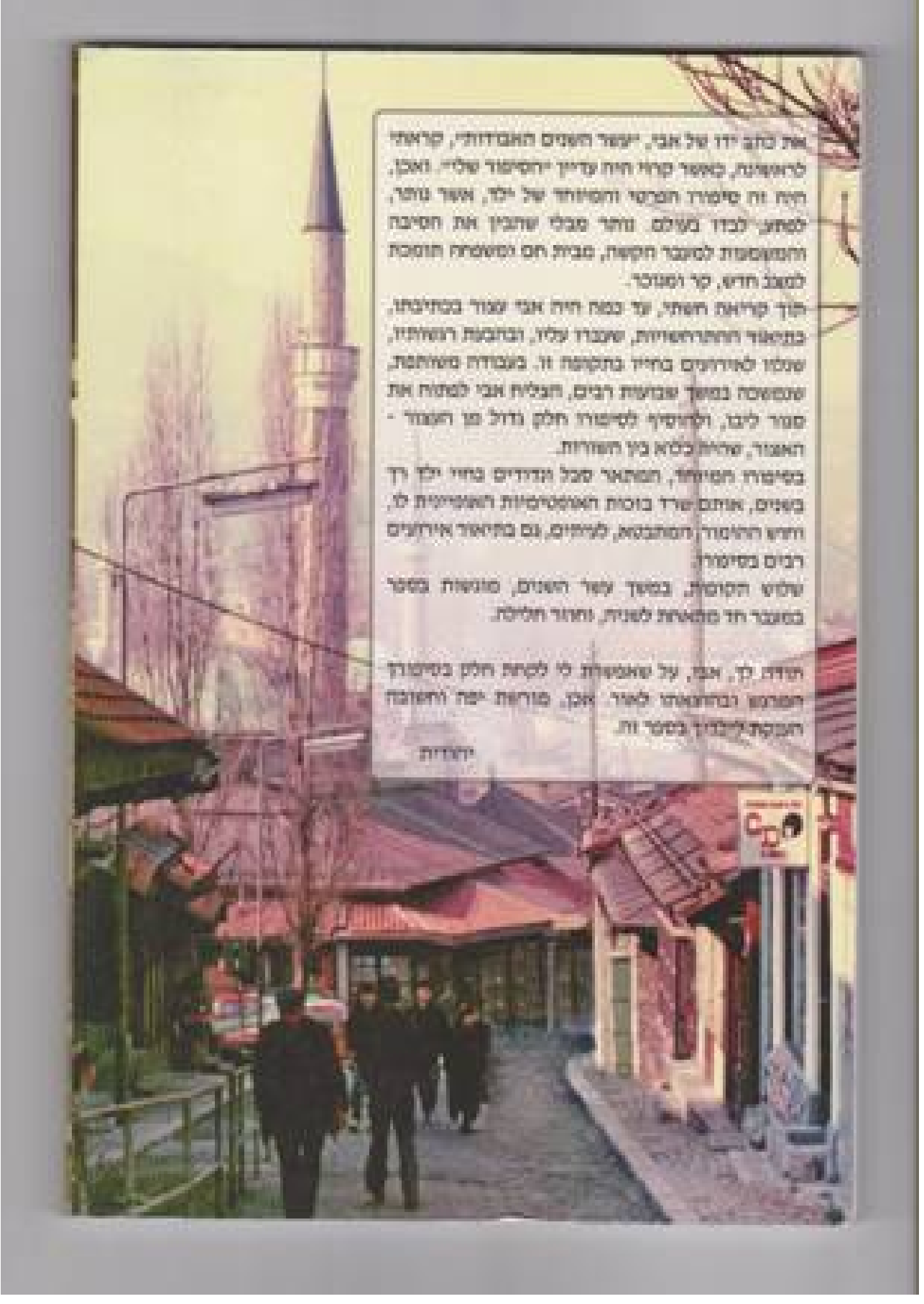
ב - 11 במאי, 1941 פורסם הצו, כי בכל המפעלים, בתי המלאכה ובתי המסחר של היהודים יוצב נאמן מטעם הממשל. כל הנאמנים היו פושעים ושודדים ידועים לשמצה, ועל החלטותיהם לא היה שום ערעור.

ב- 1 באוגוסט 1941, בעקבות מעשי חבלה, שאירעו ברכבת בסוף יולי, הוצאו להורג עשרה יהודים ב - Varca.

ב-1 בספטמבר 1941, נשלחו כ- 1000 יהודים למחנה קרושביצה, ליד טראבניק. ב-15 – 16 בנובמבר נשלחו כ- 3000 יהודים למחנה המוות ביאסנובאץ'.
בין התאריכים 12–23 בדצמבר, 1941 נשלחו נשים וילדים למחנה ג'אקובו, ושמותיהם מופיעים בחוברת של מחנה גאקובו, בהוצאת אתר הזיכרון יאסנובאץ'. זהו המשלוח, שאמי ואני היינו בו, וממנו הוציאה אותי דודתי, אנגלה. בין השמות בחוברת של מחנה גאקובו, מופיע שמן של אמי ודודתי, אסתר וחניקה אלבכרי, ובנות משפחה נוספות.
ב-30 באוגוסט, פורסם הצו, על העברת כל הרכוש היהודי למשטר החדש.
עד אוגוסט 1942, נשלחו למחנות המוות כ- 8500 יהודים מסרייבו. המעטים שברחו, חברו לפרטיזנים ולחמו בגרמנים ובאוסטטים. רבים מהם סיימו את המלחמה עם דרגות קצונה גבוהות ואותות הצטיינות. כמה מיהודי סרייבו קבלו את אות הגבורה הגבוה ביותר, ביניהם נסים אלבכרי.

נעזרתי במקורות הבאים:

1. "תולדות יהודי יוגוסלביה" – כרך ראשון, מאת יקיר אבן-טוב בעריכת צבי רותם, בהוצאת "התאחדות עולי יוגוסלביה", תשל"א-1971.
2. יעקב מאסטרו "קהילת סרייבו בזמננו" - חלק מתוך הספר "תולדות יהודי יוגוסלביה", כרך שני. בעריכת צבי לוקר, בהוצאת "התאחדות עולי יוגוסלביה" – תשנ"א עמ' מ-249 עד – 299: "קהילת סרייבו, בין שתי מלחמות עולם".
3. ד"ר מוריץ לוי - Dr. Moric Levi
"ספרדים בבוסנה" - "Sefaradi u Bosni" Beograd, 1969.
4. אברהם פינטו - "יהודי סרייבו, בוסנה והרצגובינה"
Avram Pinto - Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine
בהוצאת Veselin Maslesa 1987
5. Sjecanja Jevreja Na Logor Jasenovac
Savez Jevrejskih Opstina Beograd - 1985.
"זכרונות יהודים ממחנה יאסנובאץ"

את כוב ירו של אבי, יעפר השנים האבודות, קראתי
לראשונה, כאשר קרוי היה עדיין יחסימו של... ואכן,
היה זה סיפורו המרכזי והמיוחד של יס, אשר נוסר,
למען, לבדו בעולם, וחרו מבלי שתבין את חשיבה
המאמנות לסיפור הקשה, מבית חם ומשפחה תומכת
למבן חרש, קר ומנוכר.

הוד קראת חשתי, עד כמה היה אבי עמו במחשבתו,
במאור התורה-השניות, שמכר עליו, ובחכמת רשותו,
שסלו לאיזהים בחייו בתקופה זו. בעבודה מאומתת,
שמעסה במשך שבעות רבים, הצליח אבי למסח את
ספר ליבו, ולסיפור לסיפור חלק גדול מן העור -
האפור, שהיה כלא בין העורות.

בסיפורו המיוחד, התאר סבל ונדודים בחי ילד וד
בשנים, אותם ערד בזכות האנטיסמיית האנטיסמית לו,
חש הסיפור, המתבטא, לתיזים, גם במאור איזהים
רבים בסיפורו.

שלוש הקוסות, במשך עשר השנים, מונות בספר
במספר חד משמעות לשנה, וחור חלילת.

הודה לו, אבי, על שאמנות לו לכת חלק בסיפורו
המרה ובחזרתו לאור, אכן, מורשת יפה והחובה
הנקת לילדו בספר זה.

יעודית